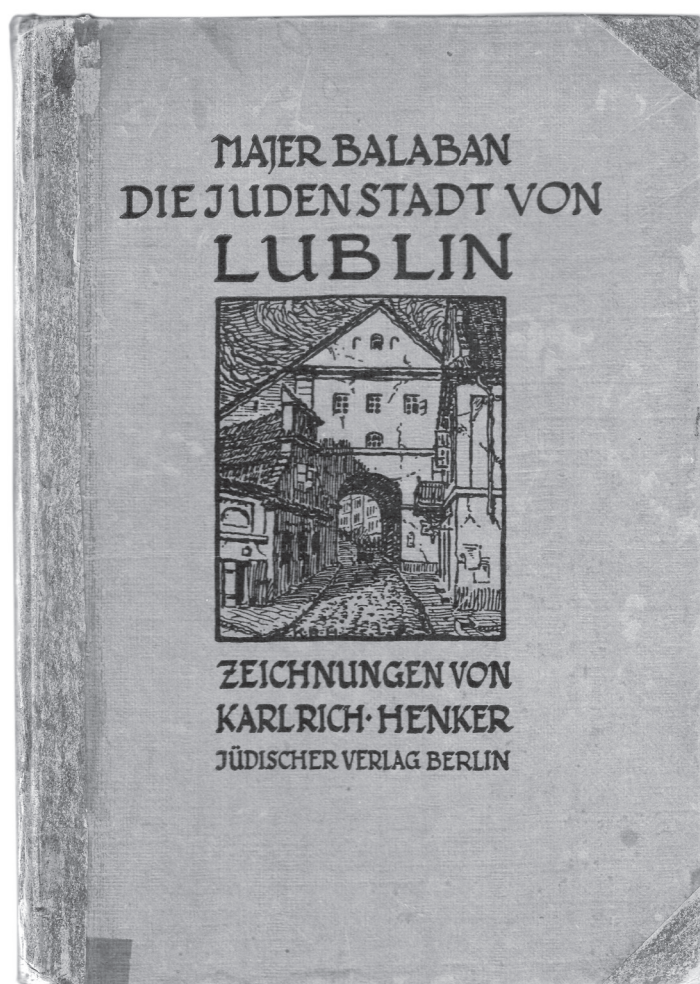

קודל לובלין

"לובלינער שטימע"

שנתון ארגוני הלובלינאים בישראל ובחו"ל • יערלעכע אויסגאבע פון די לובלינער אין ישראל און אין די תפוצות

מס' 50 • חשון תשע"ה • www.lublin.org.il • נובמבר 2014

מאיר בלבן / עיר היהודים בלובלין (1919) Majer Balaban / Die Judenstadt von Lublin

ה ת ו כ נ - אינהאלט

3 יוסף דקר / פעילות הארגון בשנה החולפת.....
מפגשים של חברי הארגון

4 הכינוס השנתי .....
 6 האזכרה השנתית בנחלת יצחק .....
 8 ישראל בר-און / דיווח על סיור משותף בבית לוחמי הגטאות .....

רוברט קובאלק

10 יוסף דקר / רוברט קובאלק .....
 12 נטע אבידר / הידיד .....
 15 עופר אדרת (עיתון "הארץ") / רוברט קובאלק, היסטוריון וחוקר שואה .....
 15 מרתה גרודז'נסקה / איני מאמינה שהוא איננו עמנו .....

מאיר בלבן ועיר היהודים בלובלין

16 נטע ז'יטומירסקי אבידר / "עיר היהודים בלובלין" .....
 18 נטע ז'יטומירסקי אבידר / פרופ' מאיר בלבן - ההיסטוריון של יהדות פולין .....
 20 ד"ר אלחנן האראוויץ / דער טראגישער סוף פון פראפ. באלאבאן .....
 22 מאיר בלבן (קטע מספרו) / "הממזר היהודי" - זיכרונות שהיו לאגדת עם .....

נטע ז'יטומירסקי אבידר / מה ידעו מחוץ ללובלין בזמן אמת על המתרחש בלובלין?

30 א. מרכז קשר והצלה בז'נבה (1939 - 1942) .....
 36 ב. המשלחת בקושוטא (1942 - 1945) .....
 38 נחמן בלומנטל / מה ידעו בוורשה .....
 40 חייקה גרוסמן / מה ידעו בוורשה .....

שירים

42 נתן אלתרמן / מכתבו של מנחם מנדל .....
 43 איציק מאנגער / יתומים .....
 43 בנימין טנא ונתן יונתן / שני תרגומים לשיר "יתומים" .....
 44 יהודית מאיר / צלילי זיכרון - "הכבשן של לובלין" .....
 44 מירה זכאי / על מחזור השירים "צלילי זיכרון" .....
 45 תיאודור קראמר / הכבשן של לובלין .....
 46 אסתר צ'אקי / דודי ברוך זייפשיטין (על הרגעים האחרונים בכלא המצודה) .....
 47 שרה ברנע / כתבי .....
 49 יהודית מאיר / אין חדש תחת השמש... רק יותר קיצוני... (פרקי הווי).....
 51 נטע ז'יטומירסקי אבידר / הגיליון החמישים של "קול לובלין".....
 53 צח אוריין אוראץ' / אוצרות גנאלוגים - גלה את שורשיך בלחיצת עכבר .....

תרומות - באשטיירונגען

55 **לזכר נפטרים - צום אנדענק** - IN MEMORY .....

יוכבד פלומנקר (לבית פרייד)

Michael "Motl" Rosenbush

Joseph Dakar / Chairman's comments 83 (2)

Joseph Dakar / Obituary to Robert Kuwalek 1966-2014 ... 82 (3)

Ośrodek "Brama Grodzka - Teatr NN" /

Robert Kuwalek 79 (6)

Marta Grudzińska / Robert Kuwalek In Memoriam ..... 77(8)

Ester Csaky (nee Cukierman) / Boruch Zajfsztajn ..... 76(9)

Dan Adler / Aliza Adler: Lublin In Her Words 73 (12)

מכתבים למערכת

"קול לובלין" פתוח לפניך

קרא וכתוב אלינו תגובות, הצעות, דעות

ארגון יוצאי לובלין אצל יוסף דקר

ת.ד. 21312, תל-אביב 6121201

טלפון: 050-7925010

•

נטע אבידר 09-8824390

רח' סוקולוב 55, נתניה 42254

nachum_a@bezeqint.net

אל תלך לאיבוד!

שמור על קשר

יש לך אי-מייל? שינית כתובת?

החלפת מספר טלפון?

אנא, עדכן אותנו

יוסף דקר, טלפון: 050-7925010

או: nachum_a@bezeqint.net

"קול לובלין"

שנתון ארגוני הלובלינאים בארץ ובחו"ל

המערכת - רעדאקציע:

נטע ז'יטומירסקי-אבידר, יוסף דקר

עריכה לשונית: שמוליק אבידר

המייסד והעורך הראשון: דוד שטוקפיש

*

דפוס שלמה לוי, תל-אביב, טל' 052-5471060

כתובת המערכת - "קול לובלין", אצל יוסף דקר

ת.ד. 21312, תל-אביב 6121201

"Kol Lublin" P.O.B. 213120 Tel Aviv 6121201

טלפון: 050-7925010

לכל המעוניינים:

הוצאת ספרי זכרונות אישיים

ניתן לפנות לשלמה לוי בטל' 052-5471060

דבר היושב-ראש - פעילות הארגון בשנה החולפת

אירועים מיוחדים

בחודש מרס קבוצה מחברי הארגון ביקרה במוזאון בית לוחמי הגטאות. בביקור השתתפו גם חברים מארגון יוצאי בילגוריי. יוזמת ומארגנת הביקור הייתה איטה פישברג.

בחודש יוני נערך בבית ויצ"ו ברמת-גן ערב זיכרון ליוכבד פלומנקר. בחוברת זו של קול לובלין מובאים דברים שנאמרו בערב הזיכרון.

בסוף חודש זה תיפתח במוזאון ההיסטורי היהודי שבוורשה תערוכת הקבע הראשית (the core exhibition). ראיתי את התערוכה פעמיים לקראת השלמתה. מדובר בחוויה בלתי-רגילה עבור כל אדם אשר מתעניין במורשת יהודי פולין. אני סבור כי כל תכנית מסע לפולין חייבת לכלול ביקור במוזאון זה. בשל ריבוי המוצגים יש להקדיש לביקור בתערוכה שלוש-ארבע שעות לפחות.

השנה יוקרן באספה השנתית של הארגון סרט אשר נעשה בלובלין ועוסק בחוזה מלובלין. רבי יעקב יצחק הורוביץ היה מחשובי הרבנים בלובלין והפיץ את החסידות במרכז פולין. הקרנת סרט זה באספה הכללית השנתית משמרת את המסורת של הצגת חומרים העוסקים ישירות במורשת התרבותית של יהודי לובלין. אני קורא לכל החברים לבוא לאספה השנתית של הארגון וללמוד פרק בהיסטוריה התרבותית של יהודי לובלין.

אוקטובר 2014

לא ניתן לכתוב על מאורעות השנה שחלפה בלי להזכיר כי איבדנו שלושה מעמודי התווך של הארגון:

יוכבד פלומנקר, האישה שהודות לה הדור השני הצטרף לפעילות בארגון יוצאי לובלין.

מוטל רוזנבוש, האיש שלנו בארצות-הברית. מוטל היה מעורב בפעילות הארגון, ופעמים אחדות נסע יחד אתנו ללובלין. בנסיעתנו המשותפת האחרונה הצטרפה אליו משפחת קרמפל – הסב היה מראשי ה'בונד' בלובלין. מוטל היה מאלה שהעניקו נופך בין-לאומי לארגון שלנו. **רוברט קובאלק**, האיש שהיה עבורנו מקור מידע כה חשוב ואשר הדריך אותנו בנושאי ההיסטוריה של קהילת יוצאי לובלין והשוואה שפקדה אותה.

האספה השנתית

האספה הכללית השנתית התקיימה בנובמבר 2013. באספה הוקרן סרט המציג את סיפור חייה של פרנצ'סקה ארנשטיין, מחשובות המשוררים שנולדו בלובלין. פרנצ'סקה נולדה למשפחה יהודית עשירה ומשכילה. בדומה ליהודים רבים אשר השתייכו לשכבה סוציו-אקונומית זו, היא החלה בתהליך הדרגתי של התבוללות וב-1939 התנצרה. למרות זאת מצאה את מותה בגטו ורשה, כמו כל מי שהיה ממוצא יהודי. הסרט הוקרן באספה משני טעמים: (א) הצגת תרומתם התרבותית של יהודי לובלין; (ב) בחינת ההתבוללות בקרב העשירים והאינטליגנטים היהודים בפולין ערב מלחמת העולם השנייה.

ארגון יוצאי לובלין בישראל

הכינוס השנתי של חברי הארגון

יתקיים ביום חמישי, 27.11.2014, ה' בכסלו תשע"ה, בשעה 18:00

במרכז ברודט, רח' צייטלין 22, תל-אביב (בין בתי הספר צייטלין ומוריה)

בתוכנית:

- פגישת חברים
- סרט: "החוזה מלובלין"
- אזכרה
- דברי יו"ר הארגון מר יוסף דקר

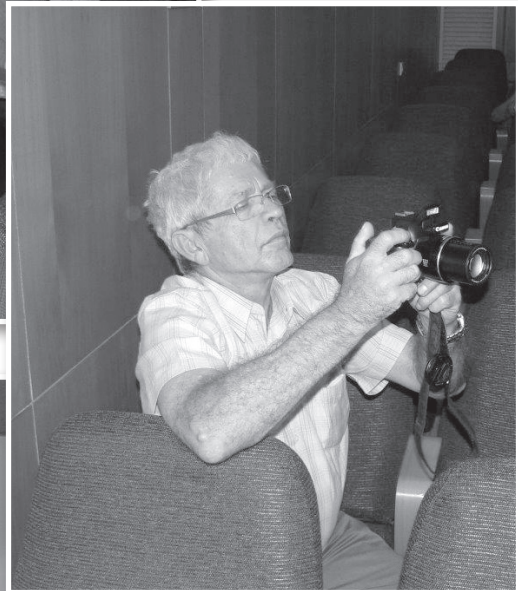

מפגשים בכינוס השנתי

הכינוס השנתי -
נובמבר 2013
צילומים: יעקב גורפינקל
Annual Gathering of
Lubliners 2013
Photographs by Yakov Gorfinkel

האזכרה השנתית בנחלת יצחק – יום השואה 2014

Holocaust Memorial Day 2014 at Nahalat Yitzhak

צילומים: יעקב גורפינקל
Photographs by Yakov Gorfinkel

ישראל בר-און

יו"ר ארגון יוצאי בילגוראיי

דיווח על סיור משותף של חברי ארגוננו עם חברי ארגון לובלין בבית לוחמי הגטאות

גלריה מוארת, משל יציאה מן החושך לאור גדול, ובאולם מתקיימת תערוכה של חפצים ותמונות המספרות את סיפורם של הניצולים.

שתי הפתעות ציפו לנו במהלך הסיור: ההפתעה הראשונה הייתה כאשר חברנו בנימין טל ואשתו מרים, זיהו באחת התמונות שמוצגות היו בתערוכה את בנימין ואחיו בהיותם נערים צעירים בבית הילדים של 'תנועת דרור' באינדרסדורף בשנת 1946. בתמונה רואים ילדים מקבוצת הילדים 'איתן' המשחקים בטניס-שולחן. בצילום המצורף נראה בנימין כשהוא מצביע על עצמו בתמונה ומתקשה להסתיר את התרגשותו.

ההפתעה השנייה הייתה בגמר הסיור, שעה שהתכנסנו לסיכומים בחדר ההרצאות, ואז הציגו לנו אישה ששמה ענת ברטמן-אלהלל, מנהלת הארכיון בבית לוחמי הגטאות. ענת נגשה למיקרופון ואמרה שכאשת ארכיון היא בדרך כלל אינה יוצאת לדבר ולהרצות לציבור, אך הפעם החליטה שכן לצאת משום שסבתה הייתה מבילגוראיי... ברור שנוצר קשר עם ענת, למדנו מי היא משפחתה, וגילינו את קרבת המשפחה שלה אל חברתנו עמליה מידובניק. השבוע דיברנו עם ענת טלפונית, כדי להעביר אליה העתק של הארכיון שצברתי בביתי ובמחשב שלי.

הסיור המשותף היה פרי יוזמתם של חברי ארגון לובלין, והצעתם נענתה על ידינו בברכה. מלאכת ארגון הסיור נפל בידיה האמונות של הגב' איטה פישברג. הסיור המאורגן נערך ב-12.03.2014 וכלל קבלת פנים לחברינו, מדריך, רון כהן-פררה, שהמוזיאון העמיד לרשות הקבוצה המשותפת, סיור במוזיאון על אגפיו השונים לרבות ביתן הילדים, ביקור בתערוכה, הרצאה ודיון.

כמי שביקר לראשונה בבית לוחמי הגטאות, אני נכון להעיד שזהו אתר זיכרון חשוב ומושקע. הביקור וההדרכה היו מרתקים גם למי שמכיר היטב את הנושא, ולרבים הוא המחיש וחדש, בדרכם, סוגיות שונות הקשורות לשואת יהדות אירופה, גורל קהילות, איסוף שארית הפליטה והמעבר משואה לתקומה.

ביתן מרשים ביותר הוא ביתן הילדים, הבנוי בצורה ארכיטקטונית מעניינת המדמה 'ספירלה' שתחילתה באולם עגול-פעמוני, והתנועה של המבקרים נעשית בו בהליכה כלפי הקומות שלמטה מבפנים, במעגלים מקבילים לדפנות המבנה. המבקר כמו נשאב אל תוך מערבולת. התחושה הפיסית משלימה את התחושה הנפשית. תחתית המערבולת בנדבך הנמוך של המבנה הוא אולם 'נר-התמיד'. לצד 'נר-התמיד' מוקרנים על מסך עדויות מצולמות של אנשים המספרים על עצמם כילדי שואה. ואז מתוך החושך השורר שם יוצא הציבור אל

בנימין טל מזהה את
עצמו בתמונה של ילדים
משחקים טניס שולחן
באינדוסדורף 1946

איטה פישברג, מארגנת הסיור

מסיירים ומתבוננים בדוקומנטציה

רוברט קובאלק

2014-1966

נשלחו למחנות ריכוז. שאלתי את רוברט על אודות ההוצאה להורג הזו. התשובה הייתה מְדִידִית: ביום זה וזה נרצחו ליד בית הכנסת כך וכך אנשים, והשאר נשלחו למחרת לסוביבור. דוגמה זו ממחישה את רמת הידע של רוברט ואת נכונותו לסייע תמיד ומיד.

נוסף על הידע העצום הזה התברך רוברט בשתי תכונות חשובות. ראשית, הוא היה אדם תקשורתי מאוד. למרות העבודה המדעית החשובה שלו הוא הדריך אינספור קבוצות ממדינות רבות והרצה בכל רחבי אירופה. האנגלית שבפיו הייתה שוטפת, וקשיי שפה לא היוו מחסום עבורו.

שנית, רוברט התאפיין במעורבותו העמוקה ובהתעניינותו הרבה בנושאים שעניינם השואה בפרט ותולדות יהודי פולין בכלל. העיסוק בנושאים הללו היה עבור רוברט לא רק מקצוע, אלא גם ייעוד. אם התחלת לדבר עם רוברט על אודות הנושאים הללו, הוא היה מסוגל לעסוק בכך 24 שעות ברציפות ואף יותר. כל כולו היה שקוע בנושא. כך קרה בכל פעם. לא אחת ליוויתי את רוברט כשהדריך קבוצה במיידנק או בבלז'ץ. תשובותיו המדויקות והספציפיות של רוברט לשאלות הבהירו לשואלים כי המשיב נחן בידע יוצא דופן. כתוצאה מכך הם שאלו אותו שאלות נוספות... בהיותי מארגן של קבוצות הייתי נתון ב"לחץ של זמן". ידעתי שאין טעם לבקש מרוברט לקצר: הדבר דומה לבקשה ממפלי הניאגרה להפסיק לזרום. בלית ברירה נהגתי להסתובב חרש בין חברי הקבוצה ולבקש אותם להפסיק לשאול שאלות, כי עלינו לעמוד בלוח הזמנים.

את רוברט אפיינה נקודת מבט אובייקטיבית. אני זוכר שבמפגש של חברי הארגון אשר נערך בביתי, נכח גם רוברט שביקר אז בארץ. הוא דיבר על חסידי אומות העולם וטען כי מי שהסתיר יהודים בתקופת המלחמה, לא פחד מהגרמנים – אלה התקשו בזיהוי יהודים – אלא משכניו הפולנים.

תכונה נוספת של רוברט הייתה חוסר העניין שלו בכסף.

כיוון שלא כל הקוראים הכירו את רוברט קובאלק, אתחיל בתיאור כרונולוגי של קורות חייו.

רוברט נולד בלובלין וקיבל תואר "מוסמך בהיסטוריה" מהאוניברסיטה הקתולית שבלובלין. הוא עבד במחלקת המחקר של מוזאון מיידנק (מעמדו האדמיניסטרטיבי הוא של מוזאון לאומי פולני).

בעבר היה חבר בצוות ההקמה של אתר ההנצחה במחנה ההשמדה בלז'ץ (אתר ההנצחה כפוף אדמיניסטרטיבית למוזאון מיידנק), ולאחר מכן ניהל את אתר ההנצחה בבלז'ץ במשך כמה שנים.

ב-5 ביוני 2014, עוד בטרם מלאו לו 48 שנים, נפטר בעיר לבוב באופן פתאומי.

עבורי רוברט היה בראש ובראשונה חבר.

נפגשתי אתו לראשונה בעת ביקורי הראשון בפולין בשנת 2001. דנוטה קובייקו ורוברט היו האחראים לארגון הסיור בלובלין של קבוצה ראשונה מבני הדור השני. ביום החופשי של הקבוצה נויה ואנוכי הסתובבנו בלובלין יחד עם רוברט. מאז היינו לחברים.

לנו, יוצאי פולין בכלל ויוצאי לובלין בפרט, רוברט היה אוצר בלום. הידע הפנומנלי שלו על אודות שואת יהודי פולין, ובפרט על אודות תולדות קהילת יוצאי לובלין (בייחוד בין שתי מלחמות העולם), היו נכס עצום עבורנו. לא הכרתי מעודי ולא שמעתי על אודות אדם שהידע האצור במוחו בנושאים הללו התקרב לידיע של רוברט. כששאלתי את רוברט שאלה כלשהי בנושא השואה, אף פעם התשובה לא הייתה "אני צריך לבדוק". תמיד, ללא יוצא מן הכלל, קיבלתי מיד תשובה מפורטת ומדויקת.

תיאור סיפור חייו של אחד הניצולים **בקול לובלין** מחייב אותנו להקפיד לדייק בעובדות ההיסטוריות. על מנת לברר מאורעות ונושאים שלא היו מוכרים לנו, נהגנו להתייעץ עם רוברט. כך למשל באחת הפעמים שמענו כי יהודים הוצאו להורג ליד בית הכנסת בבלז'יצה (דרומית-מערבית ללובלין). ידעתי שככלל יהודים מהגנרלגוברנמן

רוברט האדם היה חם, רגיש, עדין ואופטימי. נהניתי מאוד להיות בחברתו גם אם לא עסקנו ודיברנו רק בענייני השואה ויהודי לובלין. ידועה האמרה כי בתי הקברות מלאים באנשים שאין להם תחליף. ניסיון החיים שלי מלמד שאין זה תמיד כך. רוברט הוא חסר תחליף. במהלך השנים הוא סיפק תשובות לשאלותיהם של אנשים רבים על אודות השואה וקורות משפחתם. מאז שרוברט נפטר, אין שבוע כמעט אשר איני אומר בו לעצמי: "אין מה לעשות יותר ואין את מי לשאול. רוברט איננו".

כל כולו היה טרוד בעניינים רוחניים, והכנסתו הכספית היוותה עבורו גורם שולי ביותר. תכונה זו משתפת ללא מעט אינטלקטואלים פולנים: אם בארץ אדם נמדד לפי עומק הארנק שלו, הרי בפולין לאינטלקטואלים יש מעמד חברתי גבוה אף אם הם חסרי פרוטה.

עבורי רוברט היה בראש ובראשונה חבר. נהגתי לפגוש אותו בכל נסיעה ושהות שלי בלובלין, והיו רבות כאלו, אלא אם כן הוא נסע כדי להשתתף בהרצאות ובכנסים.

מפגש בין חברי ארגונו לבין רוברט בבית דקר, 2005

Lubliners and their descendants meet Robert at Dakar's home, 2005

נטע ז'יטומירסקי אבידר

הידיד - רוברט קובאלק

רוברט קובאלק

Robert Kuwałek
(Photo H.E.A.R.T.)

כלליות. היה לו זיכרון פנומנלי. הוא זכר אנשים, אירועים, מספרים, תאריכים. בביקורינו בלובלין סייר יחד אתנו ברחובות העיר וגם מחוצה לה. הוא לקח אותנו למקומות הכרוכים בשואת קהילתנו: למיידנק, ליער קרמפיץ, לבלז'ץ. בלב ובנפש היה מסור מסירות אין קץ לנושא לובלין. פעמים רבות פעל על חשבון זמנו הפרטי. הייתה לו מחויבות פנימית מוחלטת לנושא מחקריו – זו הייתה מהות חייו. הוא היה לנו ידיד אמת. אומרים שלכל אדם יש תחליף. לרוברט קובאלק אין תחליף. לא בידע, לא באנושיות ולא בידידות שרחש אלינו ושרחשנו אנו אליו.

בתדהמה ובכאב נורא שמענו את הבשורה המרה על אודות פטירתו בלא עת של ידידנו רוברט קובאלק. הלך מאתנו אדם יקר. הוא היה ההיסטוריון של קהילת יהודי לובלין. הוא חקר את תולדות הקהילה בעת קיומה ובימי חורבנה. רוברט אסף עדויות אין ספור בנושא של יהודי לובלין. בתבונה וברגישות ראיין אנשים ששרדו, אודים מוצלים מאש. הוא צבר ידע וחלק ידע. את מחקריו פרסם בספרים ובמאמרים. הופיע בהרצאות, השתתף בכינוסים בינלאומיים. במאור פנים ובנכונות ענה על השאלות שלנו, בני הדור השני והשלישי, על אודות עברן של משפחותינו. בו במקום ענה הן על שאלות אישיות, הן על שאלות

ראשית דרכו

לא בנקל החל לחקור את נושא השואה. הוא סיפר כי תחילה חקר את ההיסטוריה של חיי הקהילה היהודית בלובלין. מהעיסוק בזוועות השואה נרתע... אבל לא הייתה לו ברירה. הרצף ההיסטורי של חיי הקהילה הוביל אותו אל סופה האיום. בעל כורחו הגיע רוברט אל פרק ההשמדה והיה למומחה בעל שם עולמי בנושא "מבצע ריינהרד".

ההיכרות שלי עם רוברט

הייתה ידידות רבת-שנים ביני לבין רוברט. לידידות הזו היו שותפים גם שלושת בני: יובל, שמוליק ויעקב. השיחות עם רוברט וההתכתבות הממושכת עמו עזרו לנו להתחקות אחר גורלה של משפחתנו. כיצד נפגשנו?

בשנת 2001 הגעתי ללובלין בפעם הראשונה, וזאת כחלק מקבוצה של בני דור ההמשך של ארגון יוצאי לובלין. בארוחת הערב במלון בא לפגוש אותנו רוברט קובאלק – היסטוריון, מידידי ישראל בלובלין. ראיתי כי הוא עונה לשאלותיהם של חברי הקבוצה והחלטתי לגשת אליו. היו בידי מכתבים ותמונות ישנות. הראיתי לו מכתב של דודי. "שמואל ז'יטומירסקי!" קרא בהכירו מיד את כותב המכתב, את דודי. "ממפלגת פועלי ציון", הוסיף. הוא היסס מעט ואמר: "פועלי ציון ימין!" נכון.

ממחקריו על אודות תנועת "פועלי ציון" בלובלין הכיר רוברט את דודי, ועתה שמח לקראתי כמוצא מכר ותיק. הראיתי לו תמונה של ילד בן שש העומד ברחוב. בן-רגע זיהה את המקום שהתמונה צולמה בו: "מרכז לובלין, על מדרגות בנק פ.ק.או. קרקובסקיה פשדמישצ'ה 64. לפני שעה קלה הייתי שם. הבנק נראה עד היום בדיוק כמו בתמונה, נוסף רק כספומט על הקיר".

הילד בתמונה היה הניו, בנו של שמואל. את סיפור חייו הקצרים של הניו סיפרתי בתמונות ובמכתבים לאנשים הטובים בתיאטר NN. רוברט בדק את התיעוד הפרטי, הצליב בין הסיפור האישי לבין האירועים שקרו באותו הזמן בלובלין, וביסס את הסיפור מבחינה היסטורית.

מנהל תיאטר NN, האמן תומאש פייטרשביץ', יצר מהחומרים האישיים והכלליים פרויקט אמנותי-חינוכי נוגע ללב - "הניו". סיפור חייה ומותה של קהילת יהודי לובלין מוצג באמצעות סיפור חייו ומותו של ילד אחד, הניו ז'יטומירסקי.

הפגישה האחרונה

בסוף שנת 2012 בא ללובלין בני יעקב ונפגש עם רוברט. רצונו היה לנסות ללבן את כל הידוע על אודות גורלו של דודי, שמואל ז'יטומירסקי. הפגישה ארכה כמה שעות, ובמהלכה רוברט הציג וניתח את כל המסמכים וכל פיסות המידע באשר לגורלו של דודי. הפגישה הייתה ארוכה, השיחה הייתה מרתקת. פתרון לתעלומת מותו של דודי לא נמצא.

קול לובלין

בתפקידי כעורכת השנתון "קול לובלין" פרסמתי מאמרים של רוברט בנושאים בעלי חשיבות לקהילתנו:

- מאמרו "הגטו בלובלין" הוא מאמר מפתח. זוהי סקירה מקפת של תהליך השמדת יהודי לובלין בידי הגרמנים בשנים 1939-1944. (קול לובלין 39, שנת 2003).
- בהיותו מורה צעיר להיסטוריה בבית ספר תיכון בעיירה ביחאווה, שלח רוברט את תלמידיו לראיין את זקניהם על אודות יחסי פולנים-יהודים לפני המלחמה ובמהלכה. רק מעטים מהתלמידים "השיגרו" עדויות. עדות מעניינת אחת התפרסמה בעיתוננו (קול לובלין 41, שנת 2005).
- כתבה על המחנה בליפובה 7, מחנה לשבויי מלחמה יהודים בלובלין (קול לובלין 44, שנת 2008).

גדול הכאב על אובדנו.

יהי זכרו ברוך!

נתניה, יולי 2014

Robert with Lublin descendants. Majdanek 2012

רוברט קובאלק עם יוצאי לובלין. מיידנק 2012

עופר אדרת

רוברט קובאלק, היסטוריון וחוקר שואה 1966 - 2014

למחקר, קיבלתי כאב בטן", אמר. הוא היה ממקימי אתר ההנצחה והמוזיאון במחנה ההשמדה בבלז'ץ, שבו נרצחו חצי מיליון יהודים בתוך כתשעה חודשים ב-1942. בין 2004 ל-2007 ניהל את המוזיאון והאתר. "פולנים צעירים שלומדים על השואה בבית הספר מעריכים את הרגישות של הזיכרון הזה. אבל הרבה פולנים מבוגרים חושבים שאני יהודי. הם לא יכולים להבין מה הסיבה שפולני – פולני 'אמיתי' – יעבוד במקום הזה. מבחינתם, "המקום הזה הוא רק ליהודים", אמר.

רוברט קובאלק כתב כמה ספרים על השמדת יהדות גליציה, בהם "מחנה ההשמדה בבלז'ץ". הוא היה סגן ראש אגודת הידידות בין פולין לישראל בלובלין. ב-2008 הוענק לו "אות כבוד תחיית פולין" על ידי נשיא פולין, על תרומתו לקידום תרבות והיסטוריה יהודית. כמה שבועות לפני מותו קיבל את מדליית "מרד גטו ורשה" מאגודת ותיקי המלחמה היהודים וקורבנות מלחמת העולם השנייה.

ההיסטוריון הפולני רוברט קובאלק מת בחודש שעבר באופן פתאומי בגיל 47 באוקראינה, בסיור בעיר לבוב. קובאלק, שנולד בעיר לובלין, היה מומחה לשואה בדרום-מזרח פולין, בשטח שכיום נמצא בחלקו במערב אוקראינה. הוא לא היה יהודי. לעיסוק בשואה הגיע אחרי תקופה ארוכה שבה נמנע מכך. "זה קשה מדי מבחינה פסיכולוגית", אמר.

הוא גדל בפולין הקומוניסטית, שבה לא למדו בבית הספר על גורלם של היהודים תחת המשטר הנאצי. עם זאת, כילד הוא גילה עניין בשואה. סבתו סיפרה לו כי היום הקשה ביותר בחייה היה היום שבו חיסלו הגרמנים את הגטו ליד ביתה. גם שנים אחר כך היא זכרה את היריות, הצעקות ואת מראה התינוקות היהודים מובלים בידי אנשי האס-אס.

ב-1999 החל לעבוד במחלקה המדעית במוזיאון באתר מחנה ההשמדה מאיזנק. בשנה הראשונה הצליח לכתוב רק מסמך אחד. "בכל פעם שהייתי צריך להגיע לבלז'ץ

מרתה גרודז'נסקה*

איני מאמינה שהוא איננו עִמָּנו

ולספר אנקדוטות רבות. גם לבישול התמסר בהנאה, ואף רשם בפייסבוק מרשמים קולינריים לשמחת חבריו. אף אחד לא ידע להכין דגים מלוחים כמוהו – ובאופנים כה רבים! רוברט היה בן שיחה נהדר וגם רקדן מעולה.

נוסף על קריאת ספרות בנושאי עבודתו היה חובב ספרי מתח ומדע בדיוני, ובייחוד אהב את טרי פראצ'ט (Terry Pratchett).

תמיד בדרכים, תמיד במרוצה, מחויך, תיקו הגדול המלא בנירות וספרים תלוי על כתפו. כך אני רואה אותו גם עכשיו ואיני מאמינה שהוא איננו עִמָּנו.

* עמיתה של רוברט קובאלק, היסטוריונית במוזיאון מחנה מיידנק.

תרגום מפולנית: יהודית מאיר

איני מסוגלת עדיין לכתוב על רוברט בזמן עבר. אני ממשכיחה לקוות שבכל זאת הוא יחזור ממסעו, מסע אחד מני רבים, ויספר במשך שעות על אודות קורותיהם של אנשים אשר פגש.

רוברט היה חבר ועמית נפלא לעבודה. הוא שהיה המבקר הראשון של מאמרי, יועץ שאין לו תחליף, מישהו שאפשר להתקשר אליו בכל עניין ולקבל ממנו תשובה ללא כחל ושרק.

רוברט מצא תמיד זמן להקשיב לזולתו – יהא זה פרופסור מפורסם בעל שם עולמי או אדם רגיל מהרחוב. דומה היה שאף אחד אינו מכיר אנשים רבים כל כך כמוהו. בכל מקום היו לו מכרים.

לעתים קרובות היה בנסיעות, בפגישות ובכנסים. אפשר היה לפנות אליו בכל שעה כמעט, כיוון שעבודתו הייתה תשוקתו ואליה התמסר כליל.

רוברט היה חברי וידיד ביתי. יָע נהדר שידע לעניין אותנו

פרופ' מאיר בלבן ועיר היהודים בלובלין

Die Judenstadt von Lublin / Majer Balaban

בעת שהותו בלובלין בשנים 1916-1918 חקר את תולדות יהודי לובלין. לאחר חיפוש בספריות ובארכיונים בעיר, קריאה, בדיקה וניתוח של מקורות היסטוריים רבים ומגוונים כתב בלבן את המונוגרפיה הראשונה של קורות יהודי לובלין, החל מראשיתם ועד לימיו. בשנת 1919 הודפסה בברלין המונוגרפיה שכתב על "עיר היהודים בלובלין".

במלחמת העולם הראשונה נסוג הצבא הרוסי מלובלין, והעיר נכבשה על ידי הצבא האוסטרו-הונגרי. יחד עם הצבא נכנס ללובלין קצין, רב צבאי, אשר מונה כפקיד לענייני היהודים מטעם שלטונות הכיבוש האוסטרו-הונגריים בפולין. היה זה ההיסטוריון מאיר בלבן.

"עיר היהודים בלובלין"

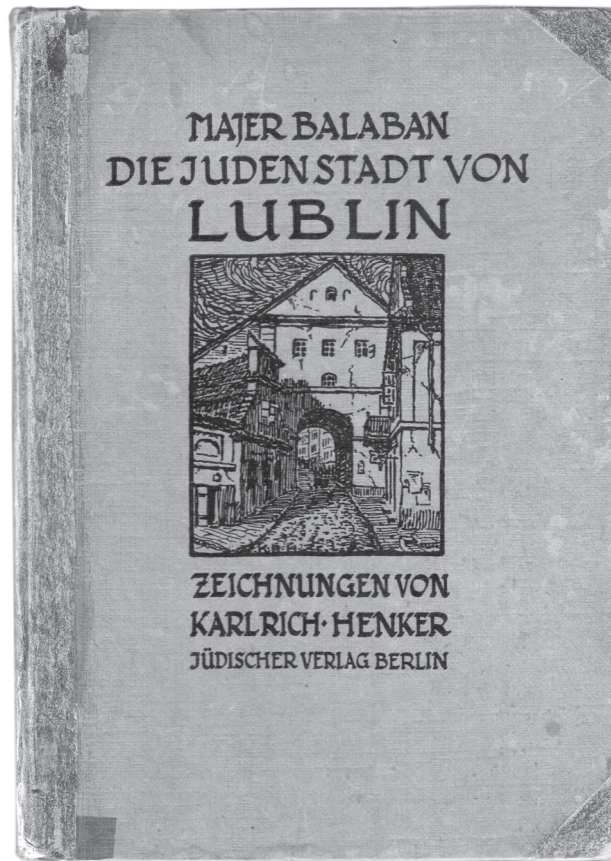
בימי תפארתה של לובלין נערכו בה הירידים הגדולים. היא הייתה מרכז האוטונומיה היהודית בפולין, מקום מושבו של ועד ארבע ארצות. הירידים הגדולים הביאו לשגשוג כלכלי של העיר. במרכז העיר לובלין, בכיכר השוק, עמד טריבוניל הכתר – בית המשפט הפולני העליון לשיפוט פלילי. מאיר בלבן חקר תעודות ומסמכים בטריבוניל ובספריות אחרות בלובלין, ובעקבות זאת כתב פרק מצמרר על אודות משפטי עלילות הדם שהתנהלו בטריבוניל הכתר נגד היהודים ופסקי דין המוות אשר הוצאו במשפטים אלה.

באמצע המאה ה-17 הקיץ הקץ על פריחתה של לובלין היהודית. בשנים 1648-1660 לובלין הייתה למשיסה בפרעות הקוזאקים של חמלניצקי וממשיכיו. מאיר בלבן ערך בחינה מעמיקה של התיעוד ההיסטורי על אודות יהודי לובלין בעת המרד הגדול של הקוזאקים, לרבות השקפה הנוראה בלובלין בשנת 1656. הוא כתב כי לאחר מאורעות אלה "עיר היהודים הצטיירה כתמונה איומה של חורבן והשמדה. - - - מוות וכלילון השתררו במקום שבעבר היו החיים מפכים בו כמעין". לובלין חדלה לשמש כמרכז. מאה שנים עברו עד שרחוב היהודים נבנה שוב.

הספר משלב בין תיאור של מראה העיר בהווה (כלומר בעת פרסום הספר) לבין מחקר על אודות קורותיה בעבר של קהילת יהודי לובלין. מאיר בלבן הרבה לסייר בכל חלקי העיר ותיאר את רחובותיה, את בתי התושבים, את בתי הכנסת. תיאורי העיר בהווה עשירים, ציוריים, מדויקים ושלובים בהסברים על אודות המקום. כך למשל הוא תיאר את רחובות הרובע היהודי "הבנויים על טרסות - - - שני רחובות עוטים בחצי-מעגל את הטירה מצד דרום: רחוב קרבייצקה (החייטים) ורחוב פודזאמצ'ה (למרגלות הטירה). - - - דבר אחד משותף לכל הבתים: גגות שבורים, רצפות מבוקעות, מדרגות עקומות והמון דיירים, למרות שהבתים נוטים כבר ליפול. ססגוניותם של הבתים מרהיבה עין ומעשירה את ציוריותם. כאן וברחוב הצדדי מתגוררים בני דלת-העם".

את המחקר ההיסטורי על אודות הרובע היהודי הוא פותח בראשית ההתיישובת היהודית במאה ה-16 למרגלות הטירה של לובלין. באותה העת נאסר על היהודים להתיישב בעיר הנוצרית. בפרקים הבאים בספר מתוארים התבססות הקהילה היהודית בלובלין, זכויותיה וחובותיה של הקהילה, חיי התרבות היהודיים בעיר במאות ה-16 וה-17, הרבנים הגדולים, רופאים חשובים, הדפוס בלובלין.

ספרו של מאיר בלבן "עיר היהודים בלובלין"
The book "Die Judenstadt von Lublin" by
Majer Balaban

כאשר כתב מאיר בלבן את המונוגרפיה על לובלין, היו פתוחים לפניו כל המקורות: הארכיונים של לובלין, ספרים שכתבו קודמיו. העיר עצמה עמדה על תלה והייתה שוקקת חיים.

חלק מהארכיונים והספריות שהתבסס עליהם, נשמד ונעלם בשואה. מסמכים ותעודות שבדק, אינם קיימים היום. העיר שהוא טייל ברחובותיה, אינה קיימת היום. אפילו המצבות שתיעד בבתי העלמין, נותצו ואינן עוד. בלי שידע זאת, הוא כתב את הפרק האחרון בחייה של העיר. הפרק הזה נכתב בשנים האחרונות שלפני מותה. לאחר מסכת חיים שנמשכה ארבע מאות שנים נותרו לעיר היהודים בלובלין רק עוד עשרים שנות חיים. הספר שנכתב על אודות עיר חיה הוא היום מצבה לעולם שנכרת ואיננו.

הספר נכתב במקורו בגרמנית. הוא תורגם ליידיש ולפולנית.

פרקים בודדים מתוך הספר תורגמו לעברית. אותם הפרקים פורסמו בספר "יזכור" של קהילת לובלין. אולם מדוע לא תורגם הספר בשלמותו לעברית?

במאה ה-18 התנהל מאבק כלכלי בנושא זכותם של היהודים לגור בתוך העיר הנוצרית ולעסוק בה במלאכה ובמסחר. בלבן כתב הן על בעלי המלאכה בלובלין, הן על ענקי הרוח באותה התקופה.

גם בית עלמין הוא מקור היסטורי. המצבות והכתובות על המצבות מספרות את תולדות העיר.

מאיר בלבן הכיר את ספרו של שלמה-ברוך ניסנבוים מלובלין, אשר כתב את תולדות היהודים בלובלין לפי כתובות שהעתיק מהמצבות בבית העלמין העתיק של העיר.

את פרק הסיום בספרו הקדיש מאיר בלבן לבית העלמין בלובלין כמקור היסטורי.

אין שום אפשרות לנתק את תוכן הספר מהרישומים הנפלאים המלווים את הכתוב. שותף נאמן למאיר בלבן היה האדריכל **קרל ריכרד הנקר** (Karl Richard Henker) משרלוטנבורג. במיומנות, ברגישות ובחיוניות רשם ריכרד הנקר את רחובות העיר ובתיה הציוריים. רישומים יפים להפליא אלה הם היום מזכרת מעולם שלא נוכל לראותו שוב.

פרופ' מאיר בלבן - ההיסטוריון של יהדות פולין

פרופסור מאיר בלבן

Professor Majer Balaban

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם גברה התעניינותם של סטודנטים יהודים בהיסטוריה היהודית. ביוזמת הסטודנט עמנואל רינגלבלום נוסד בוורשה חוג ההיסטוריונים הצעירים. הידועים מבין חברי החוג היו רפאל מאהלר, פיליפ פרידמן, ישעיהו טרונק, מאיר קוז'ן, יוסף קרמיש וההיסטוריונית בת לובלין בלה מנדלסברג-שילדקרויט. מורי הדרך של חוג ההיסטוריונים הצעירים היו ד"ר מאיר בלבן וד"ר יצחק שיפר. באותו הזמן נוסד בוילנה "המכון המדעי היהודי" ("ייווא": יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט) לחקר היהדות בשפת יידיש. שניים מהאישים הבולטים במחלקה למחקר היסטורי של המכון היו אליהו צ'ריקובר ושמעון דובנוב.

נולד בלבוב בשנת 1877. למד משפטים והיסטוריה באוניברסיטה של לבוב. לפני מלחמת העולם הראשונה היה מורה לדת בבתי ספר תיכוניים בלבוב. במלחמת העולם הראשונה שירת כרב צבאי. יסד וניהל בוורשה את הסמינר לרבנים "תחכמוני".

מאיר בלבן נחשב למניח היסוד לכתיבת ההיסטוריה של יהודי פולין. מחקריו התמקדו בחקר חיי הקהילות, והוא ביסס אותם על אוסף עשיר של מקורות שמצא בארכיונים. את המקורות האלה ניתח באופן מדוקדק בשיטות מחקר מודרניות.

מאיר בלבן היה מורה דרך לדור של היסטוריונים יהודים צעירים בפולין.

מקורות

- אסף, דוד (2003, 30 באפריל). מרחוב היהודים לשער היהודים. **הארץ**, ספרים, עמ' 10-11.
- בלבן, מאיר (1957). בצוק העתים. בתוך נחמן בלומנטל ומאיר קוז'ן (עורכים), **אנציקלופדיה של גלויות. כרך ה: לובלין**, עמ' 85 – 100. ירושלים ותל-אביב.
- בלבן, מאיר (1957). טיול בגטו לובלין. בתוך נחמן בלומנטל ומאיר קוז'ן (עורכים), **אנציקלופדיה של גלויות. כרך ה: לובלין**, עמ' 237 – 258. ירושלים ותל-אביב.
- **האנציקלופדיה העברית** (הערך "בלבן, מאיר שמואל").
- מאהר, רפאל (1965). חוג ההיסטוריונים הצעירים בוורשה. בתוך בלה מנדלסברג-שילדקרויט, **מחקרים לתולדות יהודי לובלין**, עמ' 29 - 38. תל-אביב: חוג מוקירי שמה של בלה מנדלסברג-שילדקרויט.
- Balaban, Majer (1919). **Die Judenstadt von Lublin** (mit Zeichnungen von Karl Richard Henker). Berlin: Judischer Verlag.
- <http://www.daat.ac.il/daat/chinmuch/mosdot/hamahon1-2.ht>

בשנת 1928 נפתחה באוניברסיטה של ורשה קתדרה ללימודי היסטוריה יהודית. **הייתה זו הקתדרה הראשונה והיחידה שקמה בפולין לנושא תולדות עם ישראל**. בקתדרה הזו הרצה ד"ר מאיר בלבן, ובשנת 1936 התמנה בה לפרופסור. תלמידיו של פרופסור בלבן כתבו בהדרכתו עשרות מונוגרפיות; רובן נשתמרו עד היום (בכתב יד) בארכיון של הוועדה ההיסטורית היהודית בפולין. מבין עשרות מחקריו ומאות פרסומיו כדאי לציין את כתביו בנושאים הבאים: תולדות היהודים בקרקוב, בלובלין ובלבוב; ועד ארבע ארצות; תולדות היהודים בפולין; תולדות הקראים בפולין; התנועה השבתאית והתנועה הפרנקיסטית בפולין. כמו כן הוא ליקט ופרסם בספר רשימות ביבליוגרפיות של תולדות היהודים בפולין.

בימי הכיבוש הנאצי של פולין שימש פרופ' מאיר בלבן כראש המחלקה לארכיב היודנראט בגטו ורשה. הוא סירב להיענות לבקשת ידידיו הפולנים, שהציעו לו להימלט מן הגטו בוורשה. הוא נפטר בגטו ורשה ב-26.12.1942 ונקבר בבית הקברות היהודי הישן. במילים מצמררות ספד לו עמיתו, **ההיסטוריון יצחק שיפר**, שאף הוא נרצח מאוחר יותר בידי הנאצים:

"מאיר בלבן, ההיסטוריון היהודי הגדול!

מלווים אותך עתה למנוחת הנצח שלך הפרנסים והרבנים, ראשי הקהילות וצירי ארבע ארצות, ראשי הישיבות והשתדלנים מהדורות הקודמים של יהדות פולין, אשר חיבוריך הם מצבת זיכרון לזכרם, לזכר קהילות קדושות, לערים ואמהות בישראל: לבוב, לובלין וקרקוב, למנהיגיהן והמוניהן.

את שליחותך הגדולה מילאת.

אתה, בלבן, שהיית כותב תולדות יהודי פולין -

שוב אין עבודה בשבילך... הקיבוץ היהודי בפולין איננו עוד... נשארו רק חרסים שבורים... נסתיימה התקופה - תקופה של יהדות מפוארת הושמדה, ונסתיימה יהדות פולין".

* ההיסטוריון יצחק שיפר נתפס בימי הגירוש האחרון והמרד, נשלח למיידנק, ושם נרצח כנראה בעת הטבח הכללי של היהודים במחנות לובלין בנובמבר 1943.

ד"ר אלחנן האָראָוויץ דער טראַגישער סוף פון פּראָפּ. באלאבאן דער גרויסער היסטאָריקער פון יידישן לובלין

דעפּאַרטאַמענט פאר יידישע עניינים ביי דער עסטרייכיש-אונגארישער אַקאָפּאַציע-מאַכט אין פּוילן. זיין סעקרעטאר איז געווען אַ לובלינער תושב אריה רובינליכט, וואָס האָט איבערגעגעבן דעם ד"ר באלאבאָן פרטים וועגן דעם לובלינער היסטאָריקער שלמה ניסענבוים, וועלכער האָט געלעבט אין געאַרבעט אין זייער שווערע מאטעריעלע באדינגונגען.

דעריבער האָט זיך באלאבאָן באזונדערס משתדל געווען צו באקומען אַ דערלויבעניש ארויסצוגעבן אַ יידישע צייטונג – ניט פאר זיך, נאָר פאר שלמה ברוך ניסענבוים און אריה רובינליכט.

אויך אַ סך אנדערע לובלינער קולטורעלע, עקאָנאָמישע און סאָציאַל-פּאָליטישע אינסטיטוציעס האָבן באקומען דערלויבענישן אַ דאנק ד"ר מאיר באלאבאָן אין די לעצטע דריי יאָרן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה.

זייענדיק אין לובלין, האָט מאיר באלאבאן געזאממעלט זייער וויכטיקע היסטאָרישע דאָקומענטן און זיי פארעפנטלעכט אין זיין בוך "די יידן-שטאָט לובלין", וואָס אין בלי-תקופות האָט מען זי אויך גערופן: "די הויפטשטאָט פון ועד ארבע הארצות" און "ירושלים דפּוילן".

די יידן פון פּוילן בכלל און פון לובלין בפרט זענען שולדיק אַ חוב דעם גרויסן היסטאָריקער פון יידישן לובלין, פּראָפּעסאָר מאיר באלאבאָן: זיי דאַרפן איבערזעצן זיין ביאָגראַפיע אויף יידיש און עברית, וואָס האָט ארויסגעגעבן אויף ענגליש אין ניו-יאָרק די אלמנה פון זיין תלמיד ד"ר ישראל מ. בידערמאַן.

אויך דעם בארימטן יידישן היסטאָריקער האָבן די דייטשן געפרווט אויסנוצן אין זייער "טאַטאַלער מלחמה קעגן די יידן".

ווען אין ווארשע זענען פון איבער 500 טויזנט יידן געבליבן ווייניקער פון 60 טויזנט, האָט די געסטאַפּאַ געפּאָדערט, אַז דעם 26 סטן דעצעמבער 1942 זאָל פּראָפּעסאָר באלאבאן דערציילן אין ראַדיאָ, אַז די גאַנצע וועלט זאָל וויסן "ווי יידן לעבן אין ווארשעווער געטאָ". אָבער דעם 26-טן דעצעמבער 1942 איז מאיר באלאבאן געשטאַרבן פון אַ האַרץ-אַטאַק. ס'זענען אויך פארשפּרייט געוואָרן קלאַנגען, אַז ער איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד.

אין לובלין האָט ד"ר מאיר באלאבאָן געלעבט במשך דער עסטרייכישער אַקאָפּאַציע אין דער ערשטער וועלט-מלחמה. ער איז געווען סיי מיליטערישער רב און סיי דער לייטער פון

המצבה על קברו של פרופסור בלבן

בית העלמין היהודי בוורשה

הכתובת על המצבה: פרופסור ד"ר מאיר בלבן,
חוקר קורות היהודים בפּוילן, רקטור המכון לחכמת
ישראל בוורשה, פרופסור האוניברסיטה הוורשאית.
Prof. Balaban's grave in the Jewish cemetery in
Warsaw.

כתוב וראש

בספר "עיר היהודים בלובלין" שלובים יחד בצבת אחד
כתיבתו של מאיר בלבן ורישומיו של קרל-ריכרד הנקר
הלכנו בעקבות הרישומים וחיפשנו את המקומות אשר רשם הנקר בשנת 1918

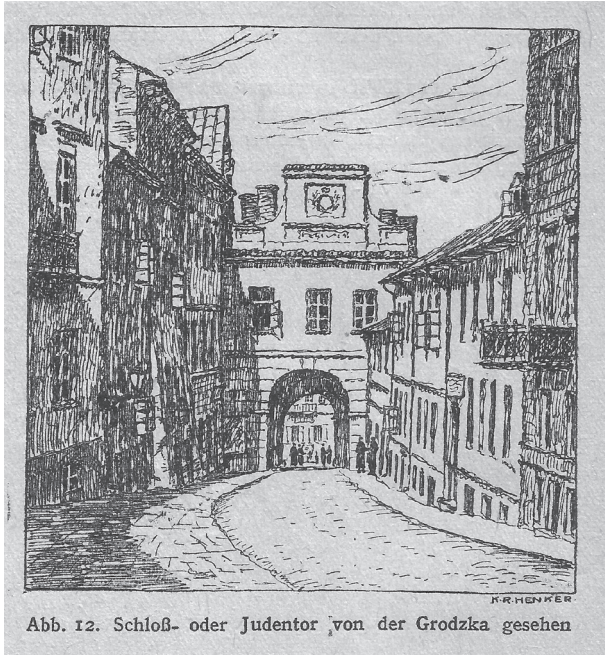

Abb. 12. Schloß- oder Judentor von der Grodzka gesehen

השוואת תמונות

רישום: שער גרודצקה, אשר כונה גם "שער היהודים"
Drawing: Grodzka Gate was usually called "the Jewish Gate"

תצלום: שער גרודצקה בתקופה שבין שתי מלחמות עולם
Grodzka Gate (Photo: W. Ziolkowski, Muzeum Lublin)

שער גרודצקה בגטו לובלין. שנת 1941
Grodzka Gate in Lublin Ghetto, 1941
(Photo by Max Kimberger/DHM)

זיכרונות שהיו לאגדת עם "המנזר היהודי"

גלש לפתע הסדין שכיסה את גוויית הנפטר, והחסיד קם והחל מדבר. נבעתים ונרעשים עמדו המלווים והקברנים. והנה פנה הצדיק שקם לתחייה אל אחד הנערים במקום וציווהו לרוץ מיד לביתו ולהביא משם את אחד הספרים. כל עוד כוחו בו מיהר הבחור והביא את הספר המבוקש. הצדיק פתח את הספר, דפדף בו שעה ארוכה עד שמצא את התפילה שהחל משמיעה בקול רם.

בשעה שהצדיק התפלל המשיכו הפעמונים לצלצל, אך המלווים עמדו כמאובנים ולא יכלו לזוז ממקומם. לפתע הבחינו בכך שהמנזר מתחיל להתנועע והאדמה שוקעת מתחתיו. הצדיק המשיך בתפילתו, והמנזר שוקע והולך, וקול בכי וצעקה בקע ממעמקים.

הנזירים פרצו מתוך המנזר והחלו עולים במעלה ההר. עם הגיעם אל הצדיק כרעו ברך לפניו וביקשו ממנו מחילה. גם היהודים הפצירו בו לרחם עליהם. אז סגר הצדיק את ספרו, פנה לרץ וביקשו להחזיר את הספר למקומו, ולאחר מכן נפל מת לתוך הארון. המנזר עמד משקיעתו, אך נשאר שקוע כבקלחת למרגלות בית-הקברות. וכך הוא עומד עד היום הזה."

תיאורו של מאיר בלבן את "המנזר היהודי"

- - - במורד רחוב פודבאל ובקרבת שער היהודים (ברמה גרודצקה) נתקלים אנו בבית ישן ומראהו כמנזר, ואכן כך הוא מכונה: "המנזר היהודי".

לפנים הייתה זו כנסיית וויצ'ך (אדאלברטוס) הקדוש ובית החולים על שם לאזארוס, שנוסד בשנת 1611. הכמרים נטשו כבר מזמן את הבית, ובעליו כיום** הוא נוצרי עני המשכיר את הדירות לבני דלת העם. באולם הגדול של הכנסייה לשעבר נמצא בית התמחוי של חברת "אחיעזר". הבית משמש בית מחסה לעניים. קירותיו טחובים ומזוהמים, תקרותיו חרוכות ורטובות מגשם ותושביו ישישים, בעלי-מום וילדים עזובים. רושם מזכא עושה על המבקר החצר היפה אך מוזנחת של המנזר לשעבר, שמעל שרידי פסליו מתנוססים סמרטוטים התלויים לייבוש על חבלים דקים – לבניהם הדלים של הדיירים העניים.

** כיום – בל נשכח כי השנה היא 1918.

השטח שעליו משתרע בית-הקברות היהודי הישן נקרא "גרודזיסקו". שם זה מעיד שכאן עמדה לפני טירה או מבצר ("גרוד" בפולנית משמעו טירה או מבצר). - - - הנה אנו במקום הגבוה ביותר, על הסוללה המקיפה את בית-הקברות. מכאן משתרע לפנינו נוף נפלא: מצפון – הבתים הקטנים בפרבר קאלינובצ'זנה, בדרום מזדקרים לעין מגדליה של העיר העתיקה, הגשרים וחרכי הירייה של הטירה, במערב שוקע השטח במידת מה והוא דומה לקלחת, בה מתבלטות חורבות המנזר הפרנציסקני שהשתמרו יפה.

- - - במשך כמאתיים שנה סבלו היהודים לא מעט מהנזירים הפראנציסקנים. או שהם הרסו את גדר בית העלמין, או שסידרו בכוח מעבר דרך בית-הקברות לגן שליד מנזרם ותמיד סחטו כספים מהקהילה. בשלהי המאה הי"ח גורשו הפראנציסקנים מהארץ והמנזר נמכר לאיש פרטי. ברם הריב הישן נשתמר בזיכרון העם. **קרבת המנזר ובית-הקברות היהודי, והעובדה שהמנזר היה בגיא ובית הקברות על ההר, שימשו לדמיון העם חומר לרקום ממנו מעשיות ואגדות שונות. במרוצת הזמן התמזגו זיכרונות אלה לאגדת עם, שאימהות יהודיות מספרות עד היום לילדיהן.**

האגדה

"מאחורי העיר לובלין התנשא הר גדול שהיה שייך לשני אחים. האחים רבו תמיד ביניהם, ולכן התחלקו בהר. אחד מהם תרם את חלקו למסדר הנזירים והוקם עליו **מנזר**, ואילו השני תרם את חלקו ליהודים שהקימו במקום זה **בית-קברות**. הנזירים רצו לדחוק את רגלי היהודים, ולכן צלצלו בפעמונים כל אימת שהובא נפטר לבית-הקברות. הדבר היה למורת רוחם של היהודים, אשר הגישו קובלנות לוויבודה ולמלך, אך הכול היה לשווא – הנזירים סירבו להיכנע והמשיכו לצלצל בפעמונים. באחד הימים נפטר יהודי אדוק שומר מצוות וחסיד, שלא עשה מימיו עוול לאיש. היהודים ליווהו בהמוניהם למנוחתו האחרונה, ומשהגיעו לשער בית-הקברות החלו פעמוני המנזר מצלצלים כרגיל. היהודים האבלים נתמלאו צער משנה על כך ונאנחו בשברון-לבם. והנה

* מושל המחוז

"המנזר היהודי"

Abb. 14. Ehemaliges Lazarusspital und Adalbertkirche, jetzt jüd. Armenasyl

Drawing: "The Jewish Monastery"

רישום: "המנזר היהודי"

תצלום של "המנזר היהודי" בתקופת השואה (ראה את הסרט על זרועו של היהודי)
The same place during 1939 – 1942 (Photo: The Jerusalem of Kingdom of Poland)

רישומים משנת 1918

בתים ברחוב קרבייצקה - החלק העתיק והעני של הרובע היהודי

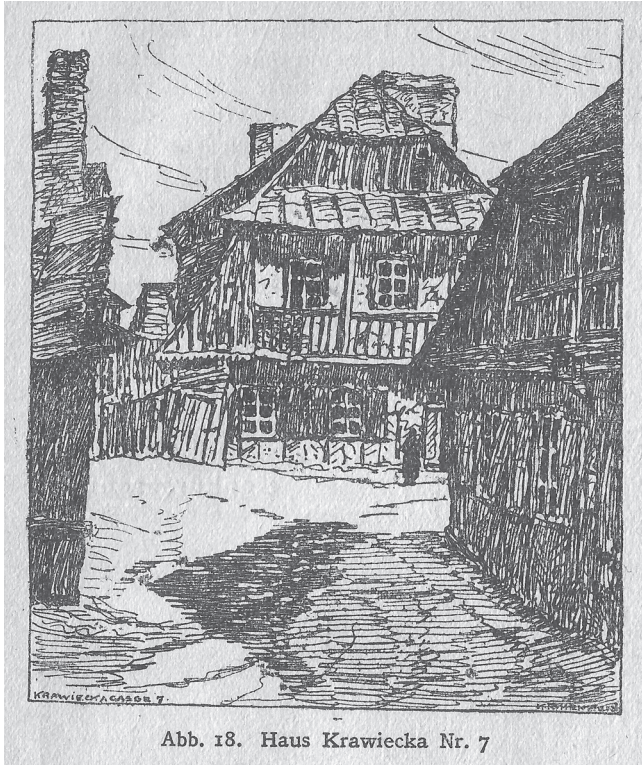

Abb. 18. Haus Krawiecka Nr. 7

בתים ברחוב קרבייצקה - החלק העתיק והעני של הרובע היהודי
רישום: בית ברחוב קרבייצקה 7
Drawing: House at 7 Krawiecka St.

Abb. 19. Haus Krawiecka Nr. 13

רישום: בית ברחוב קרבייצקה 13
Drawing: House at 13
Krawiecka St.

תושבי הגטו ברחוב קרבייצקה 11

בית ברחוב קרבייצקה 11 (אוסף מקס קירנברגר)

House at 11 Krawiecka St. (Photo by Max Kimberger/DHM)

בני הבית, נשים וילדים, הועמדו בחזית ביתם לצילום קבוצתי וחיך בפקודה (אוסף מקס קירנברגר)

Ghetto inhabitants in front of their home at 11 Krawiecka St. (Photo by Max Kimberger/DHM)

מבט על הרובע היהודי העתיק סביב הטירה
The castle surrounded by old Jewish quarter
1918

הטירה עם רחובות קרבייצקה ופודזמצ'ה.
הרובע היהודי נבנה סביב הטירה. בתי הרובע נצמדים, נסמכים אל חומותיה.
היו אלה בתים ישנים, בתי עוני.

הריסות הרובע היהודי
Ruins of the Jewish quarter
WWII

(Fotopolska_245136)

פינוי הריסות הרובע היהודי
Clearing the ruins of the Jewish
quarter
1954

(Photo: LUBLIN Krajobrazy i Zabytki /
Leokadia Bielska-Tworkowska)

(Photo: LUBLIN Krajobrazy i Zabytki /
Leokadia Bielska-Tworkowska)

על התל נטוע גן

Park on the ruins

1956

(Photo: Edward Hartwig)

מה ידעו מחוץ ללובלין בזמן אמת על המתרחש בלובלין?

א. מרכז קשר והצלה בז'נבה (1939-1942)

האדום" הועברו חבילות מליסבון שבפורטוגל אל יהודים נזקקים תחת הכיבוש הגרמני.

נתן שוואלב

נתן שוואלב היה איש תנועת "גורדוניה" וחבר קיבוץ חולדה. שוואלב היה השליח הארצישראלי היחידי אשר לאחר הקונגרס הציוני לא עזב את לשכת תנועת "החלוץ" בז'נבה: הוא פעל בז'נבה כנציג של תנועת "החלוץ" העולמית במשך כל שנות המלחמה.

בעבודה עצמית קשה כונן נתן שוואלב בז'נבה הנייטרלית מרכז קשר חלוצי-הסתדרותי. מטרתו הייתה לשמור על קשר עם החברים שברחבי אירופה הכבושה, לרכז אמצעים לעזרה ולחפש דרכי הצלה.

נתן שוואלב קיבל מהתנועות רשימות של שמות וכתובות. הוא פיתח רשת קשר מסועפת עם חברי כל התנועות החלוציות, עם חברי מפלגות ציוניות ואף עם לא ציונים. באמצעות הדואר, כמו גם על ידי בלדרים, הוא שלח חבילות, כסף, מכתבים ודפי מידע שחיבר בעצמו. מימון לפעולותיו קיבל שוואלב מהסוכנות היהודית, מהקונגרס היהודי העולמי ומארגון הג'וינט.

ביוזמתם של נתן שוואלב וד"ר אברהם זילברשיין כבר ב-1940 החלו להישלח חבילות לכתובות של חברי תנועות חלוציות בארצות הכיבוש. תחילה נשלחו החבילות מיוגוסלביה ומשוויץ, ואחר כך מפורטוגל. חלק מהחבילות סייעו להציל את מקבליהן מרעב (חלקן נמכרו). היו משלוחים פרטיים והיו משלוחים קולקטיביים, אשר נשלחו אל סניפי הארגונים ל"עזרה עצמית יהודית" שקמו במחוזות הגנרלגוברנמן.

בתארו את פעולותיה של חברת "רליקו" כתב זילברשיין כך: "לו הייתם קוראים את המכתבים המגיעים משם, ונוכחתם, כי חבילה המכילה חצי קילו סרדינים, למשל, הוא רכוש גדול לאנשים, ורבים התלויים רק בחבילה זו".

באוגוסט 1939 התכנס בז'נבה הקונגרס הציוני העולמי ה-21. השתתפו בו נציגים ועסקנים רבים. עם פרוץ המלחמה התפזרו השליחים לארצותיהם. גם מרבית השליחים מארץ ישראל ומתנועת "החלוץ" נטשו את ז'נבה; באותה העת לא העריכו נכונה בארץ את האפשרויות הגלומות בז'נבה, עיר השוכנת בשוויץ הנייטרלית, להוות מרכז ליצירת קשר עתידי עם יהודים הנמצאים באירופה הכבושה.

לאחר הקונגרס נותרו בז'נבה נציגים בודדים בלבד. יש להאיר באור יקר שני אישים מרכזיים שנשארו בז'נבה לאחר הקונגרס הציוני והקימו בה, ביוזמתם ועל דעת עצמם, מרכז קשר והצלה בתקופת השואה: ד"ר אברהם זילברשיין ונתן שוואלב.

ד"ר אברהם זילברשיין

ד"ר אברהם זילברשיין היה אחד האישים הבולטים בהסתדרות הציונית ובתנועת "ארץ ישראל העובדת" בפולין. ד"ר זילברשיין נשאר בז'נבה במשך כל שנות המלחמה. הוא פעל במסגרת הקונגרס היהודי העולמי, אך בד בבד הקים סוכנות עזרה עצמאית ושמה "רליקו" (Relief Committee). עיקר פעילותה של סוכנות זו היה משלוח חבילות לאוכלוסייה היהודית שנפגעה במלחמה.

מימון פעילותה של "רליקו" נעשה באמצעות קבלת כספים מארגונים יהודיים, ובעיקר מאנשים פרטיים אשר שילמו עבור שליחת חבילות לקרוביהם שנמצאו בארצות אויב. גביית תוספת קטנה למחיר העלות של החבילות שימשה את "רליקו" למשלוח חבילות גם למעוטי יכולת. זילברשיין קיבל אלפי בקשות לקבלת סיוע. ממשלת פורטוגל אפשרה לארגונים יהודיים וליחידים לפעול מתחומה למען היהודים הנרדפים. בפורטוגל היו לזילברשיין מכרים ונאמנים, ואלה עסקו במשלוח החבילות לכתובות שמסר להם. באמצעות ארגון "הצלב

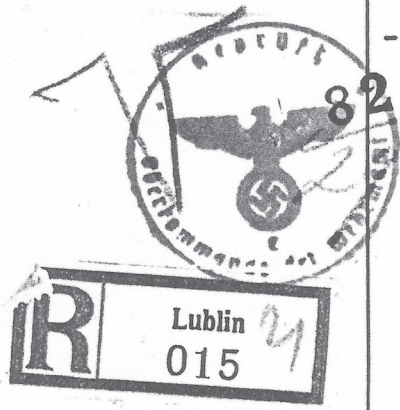

ABSENDER

S. Żytomirski, Lublin,

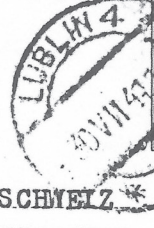
Śzewska 3, General-
gouvernement

115

11.41.

POSTK

N. Schwalb

12, Bld. des Philosophes

G e n e v e

S u i s s e

106 = 1851 - 111

Nathan Schwalb

נתן שוואלב

(אוסף "יד ושם")

גלויה מלובלין הכבושה אל נתן שוואלב בד'נובה
Postcard from occupied Lublin to Nathan Schwalb in
Geneva

בשנות המלחמה פעל באזור לובלין. בראשית שנת 1942 הגיע לוורשה כדי להשתתף בסמינר של תנועת "דרור", ומשם נשלח לצ'נסטוחוב. נהרג בקרבות בצ'נסטוחוב ביוני 1943.

רבקה גלאנץ

הגיעה ללובלין בסוף 1940. במהלך שנת 1941 הייתה מרכזת הפעילות של תנועת "דרור" במחוז לובלין. בסוף שנה זו עברה לצ'נסטוחוב והייתה שם מראשי הארגון היהודי הלוחם (אי"ל). נפלה בהיותה בראש קבוצת לוחמים אשר ביוני 1943, לאחר ההתגוננות בגטו, ניסתה לפרוץ לצד הארי. בת 28 במותה.

שמואל ז'יטומירסקי

חבר "החלוץ", מראשי מפלגת "פועלי ציון צ"ס" בלובלין. אף ששמואל לא היה חבר בתנועת "דרור", הייתה חשיבות רבה למכתביו. מכתביו היו היחידים שתיעדו את אשר אירע בלובלין ובמיידנק עד לשנת 1944.

קטעים מהמכתבים באוסף שוואלב

קטע מתוך מכתב מאת צביה לובטקין, ממנהיגות המחותרת בגטו ורשה, אל נתן שוואלב - מרץ 1942

--- ביתו של "גאון" הוא עתה כמעט ריק. נשאר שם רק "עשר אלפוביצ'ובנה". לאחרונה גר אצלו "שוחט" ועתה הוא עבר אל וילניצקי**. אני מקווה כי הוא לא יבקר גם אצל יצחק***. ---

הסברים למכתב זה

בשל מגבלות צנזורה נכתבו המכתבים ברמזים. וכך עלינו להבין את הדברים שבמכתב:

(* "גאון" רומז אל "הגאון מווילנה". "ביתו של 'גאון'" פירושו וילנה. צביה מודיעה כי בוילנה נרצחו רוב היהודים, ונותרו בה רק 10,000 נפש ("עשר אלפוביצ'ובנה").

(** "שוחט" עבר אל וילניצקי" - הרצח הגיע ללובלין, עירו של משה וילניצקי. הידיעה כי במרץ 1942 החלו הגירושים מלובלין למחנות ההשמדה הגיעה לוורשה בזמן אמת! המחותרת בוורשה מדווחת על האקציה בלובלין לנתן שוואלב בזמן אמת!

(*** "יצחק" הוא יצחק (אנטק) צוקרמן, מראשי המחותרת בגטו ורשה. החשש המובע במכתב הוא שהרצח קרב אל יצחק צוקרמן, כלומר לוורשה.

לגלוג וספקנות היו חלק מהתגובות למשלוח החבילות. היו שאמרו "אין טעם במשלוח חבילות, כששולחים אנשים למות". אך שוואלב וזילברשיין לא חדלו מלטעון כי "החבילות הן אות חיים, שיעזור לאנשים להאמין בתנועה, בציונות ובאחוה יהודית. לפיכך יש להמשיך במשלוח, אפילו אם הגסטפו יחרים חלק מהחבילות".

החשיבות העצומה של פעילותם העצמאית של שני האישים האלה הייתה בקשר הדו-צדדי שנוצר בינם לבין מכתביהם בשטחי הכיבוש. החברים באירופה הכבושה מצאו נתיב לקבלת ידיעות מהארץ ולהעברת ידיעות לארץ דרך המרכז בז'נבה. העתקים ממכתבי החברים שקיבלו בצירוף הערותיו וסיכומיו, העביר שוואלב לגופים הבאים בארץ ישראל: מזכירות חבר הקבוצות, "איגוד גורדוניה" ומחלקת העלייה של הסוכנות היהודית.

המצב השתנה באמצע 1942. באותה העת הצלב האדום הגרמני החל להציב מכשולים בפני העברת החבילות, וחבילות רבות לא הגיעו ליעדיהן. החלו להתקבל ידיעות על רצח וגירושים. משימתם של שוואלב וזילברשיין הפכה קשה ביותר וחסרת תוחלת כמעט.

בשלב הזה חל שינוי בגישתן של הנהלת הקונגרס היהודי העולמי בניו-יורק והנהלת הסוכנות היהודית בארץ ישראל לשאלת העזרה ליהודים באירופה הכבושה.

ב-12 בנובמבר 1942 יצאה לקושטא (איסטנבול) המשלחת הארצישראלית.

מכתבים שנשלחו מלובלין הכבושה אל נתן

שוואלב בז'נבה

רוב התכתובת שניהל נתן שוואלב הייתה עם חברי תנועות הנוער החלוציות בארצות אירופה הכבושה, ובעיקר עם חברי תנועת "דרור".

אוסף המכתבים המסועף מאוד של נתן שוואלב נמצא כיום במכון לבון (המכון לחקר תנועת העבודה) בתל-אביב.

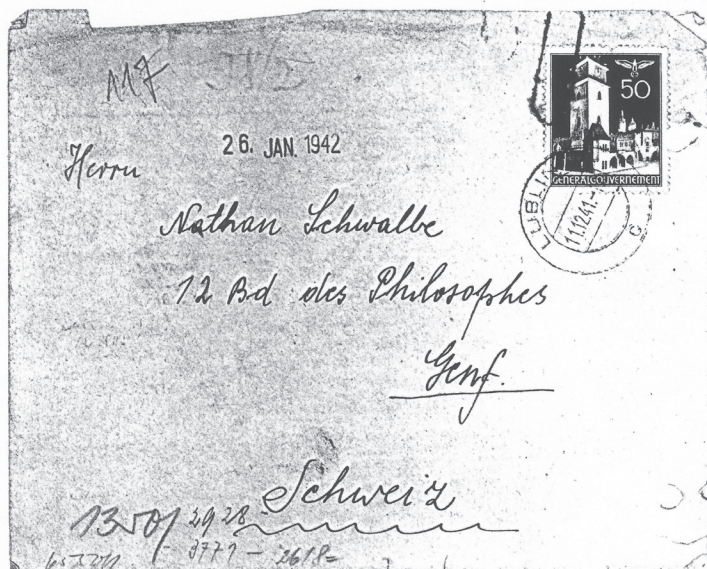
באוסף רחב ההיקף הזה נמצאים גם למעלה מ-20 מכתבים מאת חברי תנועת "דרור" בלובלין הכבושה: משה וילניצקי, רבקה גלאנץ ושמואל ז'יטומירסקי.

משה (מוניק) וילניצקי

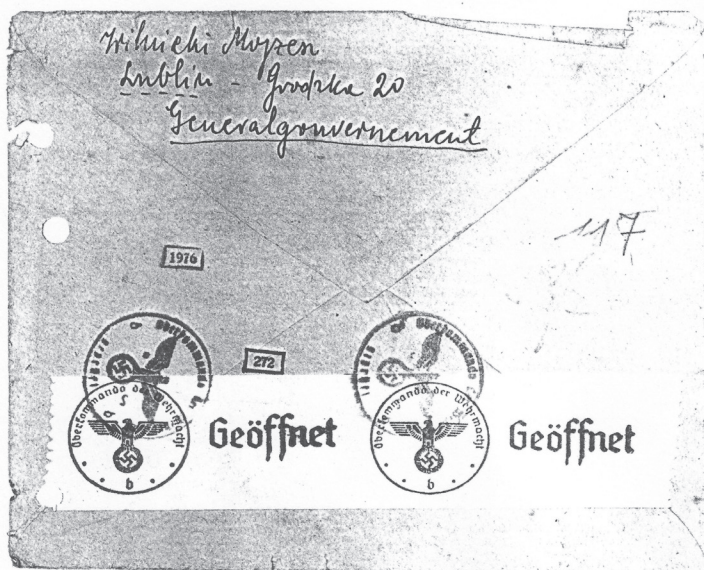
ספורטאי, כדורגלן בקבוצת "הפועל לובלין" וחבר בתנועת "דרור" בלובלין.

כדאי לשים לב לכתובת מגוריו: רח' גרודצקה 20.

מביתו ברחוב גרוזצקה 20, מלובלין הכבושה, שולח משה וילניצקי בשנת 1941 מכתב אל נתן שוואלב Mojze Wilnicki, living at 20 Grodzka St. in occupied Lublin, sends a Letter to Nathan Schwalb, Geneva. 1941

דלת הבית ברחוב גרוזצקה 20 - רישום משנת 1918 בספרו של מאיר בלבן
 Drawing from 1918: Door of house at 20 Grodzka St.

Abb. II. Haustür Grodzkagasse Nr. 20

לובלין, 23.7.1942

נתן היקר שלי!

אני מאושר שאני מרגיש שוב כי בכוחותי לכתוב אליך. הייתי חולה מאוד". הרופאים קבעו שלא אחיה, אבל איכשהו יצאתי. נס החלמתי הוא גדול ביותר, כי ההשגחה עלי הייתה חלשה. אתה בוודאי יודע כמה עצוב לי ועד כמה אני בודד". לו חייתה אשתי היקרה והורי המסורים, היה המצב שונה לחלוטין.

יקירי! אתה מוכרח עכשיו לעזור לי באופן אינטנסיבי ביותר. אתה תקוותי היחידה ברגע זה, לכן אני מצפה ממך לחבילות מזון בתכיפות הרבה ביותר. אני מכיר את נפשך האצילה, ואני בטוח שתעשה למעני כל מה שאפשרי.

עוד הפעם: בבדידותי אני תולה בך את כל תקוותי.

היה שלום, אני לוחץ את ירך בחמימות.

שלך המסור והידידותי,

שמואל

מוטק ויעקב דורשים בשלומך.

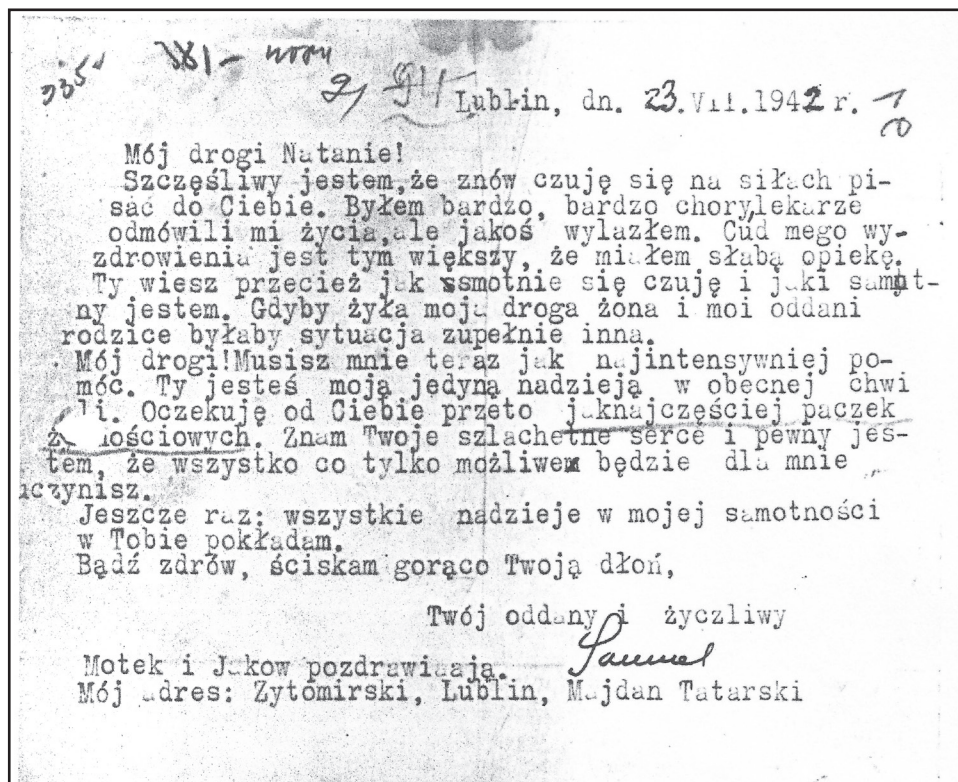
הכתובת שלי: ז'יטומירסקי, לובלין, מיידן טטרסקי".

הסברים למכתב זה

(* המשמעות היא שהוא הצליח להינצל מהאקציה ההמונית של יהודי לובלין.

(** מבין 37,000 יהודי לובלין נשארו רק 4,000 בפרבר מיידן טטרסקי שליד מחנה מיידנק. ש' ז'יטומירסקי היה היחיד שנתר ממשפחתו ומחברי המפלגה, ומכאן החשיבות הרבה של מכתביו.

(*** לאחר האקציה במרץ 1942 הועברו שרידי הקהילה לפרבר מיידן טטרסקי.

מכתב משמואל ז'יטומירסקי,

לובלין, מיידן טטרסקי

A letter from Samuel

Zytomirski, Lublin, Majdan

Tatarski. 23.7.1942

מכתב ממיידן טטרסקי. חתום: יודנראט - לובלין

A letter from Majdan Tatarski. Signed "Judenrat - Lublin"

"בבדידותי אני תולה בך את כל תקוותי..."

וזה הייתה תשובתו: כאן באה לידי ביטוי מרגש בדידותו של חבר תנועה מנותק הצמא לקשר. מיידן טטרסקי היה מחנה קשה מאוד, כל הזמן נערכו בו סלקציות. והנה, במקום כזה, הוא מקבל משלוח משוואלב. החבילה הייתה לחוליה היחידה המקשרת אותו עם העולם.

בציטטה הזו מהמכתב שלעיל הכתיר ד"ר אברהם מילגרם מאמר אשר פרסם ב"ילקוט מורשת", כתב עת מדעי המוקדש לתיעוד ולחקר השואה. המאמר עוסק במשלוחי חבילות מזון מפורטוגל ליהודים שתחת הכיבוש הגרמני. יצרתי קשר עם ד"ר מילגרם ושאלתי אותו: "בחרת בציטטה ממכתבו של דודי ככותרת למאמריך. מה משך אותך אליו?"

ב. המשלחת בקושטא (1942-1945)

עם המעטים מאוד שענו עדיין למכתבי המשלחת נמנה גם **שמואל ז'יטומירסקי**. לאחר חיסול גטו מיידן טטרסקי הוא התחבא במסתור כלשהו בלובלין. אל מקום מחבואו הגיע בחודש מרץ 1943 בלדר של המשלחת. שמואל הפקיד בידי הבלדר מכתב עבור המשלחת בקושטא:

קטעים ממכתב של שמואל ז'יטומירסקי אל המשלחת בקושטא - מרץ 1943

לובלין, 19.3.1943
יקירי,
אינני יודע איך להודות לכם על שזכרתם אותי. אתם לא יכולים לתאר מה זה בשבילי לקבל חבילה. החלפתי את כתובתי. אני עכשיו **בלובלין, רחוב דרובנה 7**.
צימוקים, שזיפים, סרדינים, קפה, קקאו, תה – מצרכים כאלה אצלנו הם מצרכים יקרים מאוד. אני לבד לא אכלתי אותם. הייתי צריך להתחלק.
אולי בקרוב נוכל להיפגש, ואז אוכל להודות לכם ולעשות משהו למענכם. אני לא כותב לכם על מה שנעשה סביבנו, כי אתם בוודאי יודעים. קְתבו לי - - -

את המכתב הזה מצאתי באוסף המכתבים של אבי, יהודה ז'יטומירסקי ז"ל, אחיו של שמואל. המכתב היה כתוב בפולנית, ואמי חנה תרגמה לי אותו לעברית. המכתב היה תמוה, כיוון שהוא לא היה אישי והתמקד בחבילה של מצרכי מזון. שאלתי את אמי, והיא לא זכרה שאי פעם היא ואבי שלחו חבילה לדודי שמואל. הראיתי את המכתב לחוקר ב"יד ושם", והוא הסביר כי מטרתו העיקרית של המכתב הייתה להודיע מהי הכתובת שהוא מסתתר בה.
המכתב המוזר הזה היה עבורי נקודת המוצא לדרך החיפושים הארוכה שלי בנושא לובלין.
לאחר הרבה תהיות ותעיות לאורך שנים, התברר לי, כי מכתב זה לא הופנה אל אבי, אלא אל המשלחת בקושטא.

רק במחצית השנייה של 1942 התחילו להבין בארץ ובעולם המערבי כי באירופה מתרחש חיסול שיטתי של העם היהודי.

ביוזמת הסוכנות היהודית ומוסדות היישוב בארץ ישראל נשלחה לקושטא משלחת הצלה.

בשנות פעילותה בקושטא עסקה המשלחת בהעברת כספים לאנשים מרכזיים בארצות הכבושות למטרות בריחה, עזרה, מניעת גירושים והתגוננות; בהשגת דרכונים וסיוע לבריחה; בהעברת מידע מארץ כבושה אחת לארץ כבושה אחרת; בהעברת מידע לארץ על אודות המתרחש בגולה; בפעילות מדינית; ובניסיונות לנהל משא ומתן עם הנאצים כדי להציל יהודים תמורת כופר.

המשלחת קיבלה רשימת כתובות מהארץ וממרכז הקשר בז'נבה. בהתאם לרשימות האלו נשלחו מכתבים אל אנשי תנועה ופעילים בארצות הכבושות. שמונים מתוך מאה מכתבים חזרו כשעליהם חותמת דואר "הנמען איננו". לא היה כבר מי שיענה.

ההרגשה הצורבת של חברי המשלחת הייתה שהם הגיעו מאוחר מדי. בשנים האלה היו ארצות אירופה סגורות ומסוגרות. רבים מהחברים בארצות שכבשו הגרמנים היו במחותרת.

מאז תחילת 1943 נעזרה המשלחת בקושטא בסוכנים-בלדרים שנעו דרך קבע בין טורקיה, הונגריה וסלובקיה. אחת ממשימותיהם הראשיות הייתה לחדור לפולין, למסור כסף ומכתבים (לפי כתובות מוגדרות) ולהביא בחזרה אישורים ומכתבים. המשימה הזו הייתה כרוכה בסכנות מרובות וחיבה תושייה ואומץ לב.

זאב (וניה) הדרי, חבר המשלחת בקושטא, כתב מתוך שברון לב באוגוסט 1943 לוועד הצלה של הסוכנות היהודית בירושלים כי "באחד מן הקיבוצים היהודיים הגדולים בעולם, אחד ממבצרי תנועתנו, פאר התנועה הציונית, בפולין חסרות לנו כתובות[...] **אין לנו אל מי לכתוב, אין לנו אל מי לשלוח מכתב, כמעט שאין כתובות בפולין**".

קטעים ממכתבו האחרון של שמואל ז'יטומירסקי אל המשלחת בקושטא: שמואל מדווח בזמן אמת על ההרג ההמוני במיידנק במבצע "ארנטפסט" - מכתב מינואר 1944

הקשר האחרון של שמואל עם המשלחת בקושטא היה בינואר 1944. אל מקום מחבואו הגיע בלדר אשר הביא חבילה וכסף. בעת ההיא כבר לא נותרו יהודים בלובלין. בידי בלדר זה הפקיד שמואל את מכתבו האחרון. מכתב זה שמור היום כמיקרופילם בארכיון של בית לוחמי הגטאות.

על הרצח ההמוני הזה מדווח שמואל במכתבו למשלחת סמוך מאוד למועד התרחשותו. *** ככל הנראה הכוונה לאושוויץ, כיוון שלשם הועברו עצירי מחנה מיידנק.

חצי שנה אחר כך שוחררה לובלין. שמואל כבר לא היה בין החיים. את אחרוני המכתבים מפולין קיבלה המשלחת בקושטא בשנת 1944: שלושה מכתבים מצביה לובטקין ויצחק צוקרמן בוורשה ומכתב אחד מלובלין – מכתבו האחרון של שמואל ז'יטומירסקי.

הידיעות שקיבלה המשלחת בקושטא הועברו למוסדות בארץ ישראל.

חברי המשלחת היו מודעים לחשיבותם ולערכם של המכתבים שברשותם. עם תום פעולתם בספטמבר 1944 הם צילמו את התעודות והמכתבים – כשבעת אלפים מסמכים.

מכתבי המשלחת מצויים בבית לוחמי הגטאות ובארכיון מורשת שבגבעת חביבה.

מקורות

- אשכולי וגמן, חוה (תש"ן). הקמתו ופעילותו של מרכז הצלה חלוצי-הסתדרותי בז'נבה 1939-1942. **יד ושם, כ**, 109-142.
- הדרי, זאב-ונייה (1992). **צומת קושטא: שליחות כנגד כל הסיכויים**. תל-אביב: הוצאת משרד הבטחון.
- זריז, רות (1994). **מכתבי חלוצים מפולין הכבושה 1944-1940**. רמת אפעל: יד טבנקין; בית לוחמי הגטאות.
- מילגרם, אברהם (תשס"ז). **"בבדידותי אני תולה בך את כל תקוותי..."**: משלוחי חבילות מזון מפורטוגל ליהודים תחת כיבוש גרמני. **ילקוט מורשת, פג**, 103-85.
- שטרן, אליהו (תשמ"ה). הקשרים בין המשלחת בקושטא ליהדות פולין. **ילקוט מורשת, לט**, 135-152.
- אוסף המכתבים של משפחת ז'יטומירסקי.

לובלין, 6.1.1944

אי-אפשר לבטא במילים איזו הפתעה ושמחה גרם לי מכתבך. אני אסיר תודה לך שאתה, בחריצות רבה כל כך, חושב עלינו תמיד. השליח של מכתבך הגיע אלי בשלום. אני לא כתבתי לכם זה זמן רב, מאחר שבזמן האחרון התרחשו אצלנו דברים רבים. לפיכך על משפחתנו¹ אני יכול להגיד דבר. אני לא יודע כלל היכן הם נמצאים. אני עושה כל שביכולתי כדי להיודע על אודותיהם. לפני ארבעה שבועות הועמסו כולם והובאו ללובלין-מיידנק².

החלק הגדול מתוכם שוב אינו בחיים. ---

--- אני שמח שלכם יש שאיפות לעתיד. לצערי, אצלי אין מה לדבר על כך.

אין לכם מושג כמה קשה ומסוכן לחיות כאן. אני רק חולם על הזמן שבו אוכל לעזוב את הארץ הנוראה הזאת ולהתראות אתכם שוב. שרק יבוא כבר הזמן הזה, כי אינני יכול להמשיך יותר לחיות.

אלה שנשארו בחיים לאחר שהיו במחנה הריכוז מיידנק, הוסעו לאיזה מחנה אחר³. ---

הסברים למכתב זה:

¹ משפחתנו – שמואל היה יושב-ראש מפלגת "פועלי ציון צ"ס" בלובלין. במכתב זה הוא אינו מוסר דו"ח אישי, אלא דו"ח ציבורי. "משפחתנו" איננה משפחתו הפרטית, אלא חברי "החלוץ" ותנועת "דרור" בלובלין. הוא מודיע כאן כי כל בני "משפחתנו" הועמסו והובאו למיידנק.

² כל היהודים במיידנק ובמחנות העבודה המסונפים למיידנק נרצחו ב-3 בנובמבר 1943 (מבצע "ארנטפסט").

מה ידעו בזרשה

תיאורו של ההיסטוריון

נחמן בלומנטל

(קטעים מתוך הספר "תעודות מגטו לובלין")

17.4.42

לשמע לובלין רעדה אחזתנו. בסכנת חיים נמלטו איזה פליטים מעיר ההרגה ובאו לגטו הוורשאי. סיפוריהם מקפיאים את הדם בעורקיך. - - -

אבל אם כה ואם כה – עובדה היא שהמציאות עלתה על הדמיון. לובלין היהודית, עיר של חכמים וסופרים, מקום התורה והיראה, חרבה חורבן גמור ושלם. עדה שלמה של ארבעים אלף יהודים נעקרה משורשה והייתה לחרם. מוסדותיה, בתי כנסיותיה ומדרשיה עברו מן העולם – כל הונה הוחרם, נגזל ונשרף, כי ערומים כביום הוולדס עזבה בניה לפני צאתם בגולה. עם פרוץ הגזרה גורשו ארבעים אלף יהודים. כעשרת אלפים נשארו. כשעבר הזעם הראשון כמעט והיו בטוחים שכבר באו אל ה"מנוחה". בהם לא יגעו עוד. והנה הביטחון היהודי שוב איכזב. אחרי עבור ימים אחדים נגזרה גזרה נוספת שלובלין צריכה להשאר "יודען-ריין" וגם השארית שתתה את כוס התרעלה. - - -

ברשימתו "חטיפת היהודים בוורשה" במאי 1942 שכתב הרב שמעון הוברבאנד בגטו ורשה נאמר בין היתר: "אומרים שתהיה סתם חטיפה למחנה; אחרים סבורים, כי יהיה מצור וכי היהודים הנסחפים יישלחו על פי נוסח לובלין" (כלומר: למחנה מוות).**

גירוש לובלין היכה גלים בקרב היהודים הכלואים בגטאות אחרים, בעיקר בוורשה. מוזר, שבו בזמן שבוורשה ידעו אנשי המחותרת את כל האמת על גירוש לובלין, לא ידעו על כך יהודי לובלין עצמם.

הד ראשון מוצאים אנו ביומנו של חיים אהרון קפלן*:

22.3.42

בלחישה נמסרות והולכות שמועות נוראות שלובשות צורה ופושטות צורה, הכל לפי רוח המספר - - - הלוואי שאהיה בדאי אבל אין אני בן-חורין מרשום אותן: שמועה ראשונה. יצא אל הפועל גירוש לובלין. כמאה אלף יהודים הוכנסו לתוך קרונות סגורים וחתומים בחותם הנאצי ותחת פיקוחם של נוגשים נאצים הובלו... לאן? איש אינו יודע. ובכן הקהילה הלובלינית כבר עברה ובטלה מן העולם. והא ראייה: בקשו להתקשר טלפונית עם ה"מועצה היהודית הלובלינית" והבקשה לא נתמלאה מפני "שכבר אין מוסד יהודי כזה בלובלין". שוב ניסו להתקשר טלפונית עם איש פרטי והוא ענה קצרות: "אני ואשתי חיים!"

ברור: איזה אסון קרה לאחינו הלובלינים. אבל מהותו והקפו אינם ידועים לנו.

* קפלן, חיים אהרון (1964). דפים מהיומן. ילקוט מורשת, ג, 22-7.

חיים אהרון קפלן היה סופר עברי ומורה. עזבונו, יומן שנכתב בגטו ורשה, נתגלה בגניזת "עונג שבת". נספה בימי האקציה הגדולה.

** ארכיון רינגלבלום, מס. 446.

המשורר יצחק קצנלסון מקונן על לובלין
בפואמה שלו "דאס ליד פון ראדזינער"***:

עס קומען ידיעות: לובלין ווערט פארלענדט!

לובלין - זי גייט אונטער... אָ, ראטעווע גאָט!

חרוב די שולן, די תורות געשענדט

די יידישע הייזער און היימען פארוויסט.

אָ, גאסן לובלינער ווי רויט און ווי נאס!

נאס פון די טרערן און רויט פונעם בלוט,

וויל אייך, דערהרגעטע, אייך איז שוין גוט!

פֿאַות יִדיעות: לִובְלִין נִשְׁמָדֶת!

הוֹשִׁיעָה אֱלֹהִים - לִובְלִין נִכְחָדֶת!

בְּתֵי כְּנֶסֶת נִחְרָבִים, סִפְרֵי תוֹרָה מְחֻלָּלִים,

בְּתֵי הַיְהוּדִים מֵהָאָרֶץ נִמְחִים.

הַרְחֹבּוֹת בְּלִובְלִין אֲדָמִים וְרֻטְבִּים,

אֲדָמִים מְדָם וּמְדָמֵע רָטֵב,

כִּי לָכֶם, הַהֲרוּגִים -

לָכֶם כְּבָר טוֹב!

תרגום לעברית: יהודית מאיר ונטע אבידור

*** יצחק קצנלסון:

בגניזת "עונג שבת" (במכון היהודי ההיסטורי בוורשה) נמצא גם השיר "דאס ליד וועגן ראדזינער" (השיר על הראדזינאי), שנכתב בימי האקציה הגדולה בגטו ורשה. רוב יצירותיו של קצנלסון מהשנים ת"ש-תש"ד, בגטו ורשה ובמחנה ויטאל, כונסו בספר "כתבים אחרונים" אשר ראה אור בתשט"ז (הוצאת הקיבוץ המאוחד ובית לוחמי הגטאות).

לנושא זה חוזר המשורר יצחק קצנלסון ביומנו "פנקס ויטל". בשמיני עצרת תש"ג הוא כותב כך:

" - - ימי הפסח של שנת תש"ב!

לובלין, זאת הקהילה הגדולה והקדושה זה מאות בשנים, לובלין העתיקה, פומבדיתא זו, נהרדעא דארעא דפולין, לובלין כלתה, אפסה, תמה. הרגו בה מטף ועד זקן, מאשה ועד עולל, אמות וילדים בבטון. הגיעו אלינו השמועות, טלפונית, שולחו רצים, יהודים, בחורות מישראל עם ניירות של גויים להוודע - אוי לנו, ידענו את הכל! ידענו את כל הפרטים, הגויים הביאום, יהודי לובלין נחנקו באולמי החניקה בבלז'ץ" - - -

על לובלין כתבה גם העיתונות המחתרנית בוורשה, הפולנית והיהודית כאחד.

ב- **Biuletyn Informacyjny** מס' 15(119) מיום 16.4.42
אנו מוצאים את הידיעה דלקמן:

"בליל 23/34 במארס הוצאו מחוץ לעיר 108 ילדים מבית היתומים וכן גם חולים (ביחד 2,500 נפש) והוצאו להורג. את היהודים הנותרים במספר 25,000 העבירו לתוך מחנות בלז'ץ וטראוויניקי. לפי מקורות מהימנים מרצחים את היהודים במחנות אלה על-ידי גאזים מרעילים".

בגיליון מס' 17(129) מה-30.4.42 חוזר העיתון על הידיעות הנ"ל ומציין כי היהודים מובלים בקרונות סגורים לבלז'ץ ולטראוויניקי.

לובלין הייתה ליהודים מילת אימה, אך גם תמריץ להתנגדות.

בזיכרונותיו מזווח הרש ברלינסקי על "פגישת אנשי הציבור בז'יטוס, נובוליפקי 25 (יולי 1942)". בין היתר הוא מדווח שם כך: "זישה פרידמן: יש בידי הגרמנים להביא עלינו את הקץ בימים מספר (לדוגמה לובלין)".

בעצם ימי הגירוש שלחה המחתרת היהודית בגטו ורשה את המקשרות חוה פולמן ("דרור") וחייקה גרוסמן ("השומר הצעיר") ללובלין כדי להיוודע מה מתרחש שם.

פולמן הצליחה להגיע לגטו בזכות של ארית, להיפגש עם אנשים (בלה דובז'ינסקה), לחזור לוורשה ולמסור ידיעות נאמנות על גירוש לובלין.

חייקה גרוסמן נפגשה עם המנהלת של "העזרה הסוציאלית".

גם מטעם "הנוער הציוני" בגטו ורשה נשלח שליח ללובלין (מ' אורבאך) בעת הגירוש להצלת אנשי התנועה. הוא הצליח להעביר לוורשה ארבעה חברי תנועה.

מה ידעו בזרשה

דיווח של

חייקה גרוסמן

(קטעים מתוך הספר "חייקה")

זה. ---

ושוב עברה עליה הנסיעה הקשה והמייגעת, הצפיפות הבלתי נסבלת, שקי תפוחי האדמה, הצעקות, הצווחות, הבדיקות והחיפושים של ז'נדרמים וכלבים, ההתעללות הברוטלית בנוסעים, והפחד הנורא להיכשל ולהיתפס. לילה שלם נסעה בלי לדעת מה תעשה, כיצד תחדור לגטו ומה תמצא בו.

בהגיעה, פנתה באקראי לאשת פועל רכבת, כפולנייה המבקשת מקום לינה זול, והוזמנה לביתה במאור פנים. ממנה שמעה על הוצאת יהודים מהגטו בהמוניהם. "זה היום החמישי מוצאים כל היהודים מן הגטו... בגטו נעשים מעשי זוועה. כל מי שאינו יכול לקום וללכת הורגים אותו במקום... העיר מלאה אוקראינים, ליטאים ולאטוים. הם שומרים על גדר התיל. יש פולנים המבקשים לזרוק אליהם קצת מזון, אך אלה אינם מניחים. זה היום החמישי או השישי שאין יוצא ואין נכנס. שם גוועים, מתים, נהרגים לאלפים. מבחוץ נראים כל המעשים הללו בעד גדר התיל", סיפרה אשת הפועל לחייקה, מזועזעת עד עומק נשמתה.

בעזרת הפועל ואשתו הגיעה לגטו ומצאה אותו שומם מאדם ודממת מוות שררה בכול. דלתות הבתים פרוצות, קרועות לרווחה, אך אין איש.

בבניין שבו שכנו משרדי היודנרט, מוסדות סוציאליים ובית תמחוי, ואשר ניצב מחוץ לגדר הגטו, מצאה חייקה את האישה המבוקשת, מדוכאת, חסרת אונים, ומצפה להישלח אף היא. ממנה שמעה על ריכוז היהודים בשטח פתוח, הטענתם בקרונות משא מוגפים בצפיפות איומה ללא לחם ומים, ושילוחם למותם הוודאי. "ישבתי אֶתה עוד כמה שעות. לא יכולתי להיפרד ממנה. ידעתי שאני נפרדת מנידון למוות".

שלושה ימים עשתה חייקה בגטו לובלין ומחוצה לו, בניסיון לאתר עוד כתובות, אולי תמצא מישהו להצילו. שוטטה מצוידת בתעודות שלא ידעה עד כמה הן "כשרות",

חייקה גרוסמן נולדה בביאליסטוק ב-1919. בגיל צעיר הצטרפה לתנועת הנוער "השומר הצעיר".

בתקופת המלחמה שימשה כקשרית בין חברי המחתרת היהודית, כיוון ששערה הבהיר ועיניה הכחולות שיוו לה מראה פולני. היא פעלה בגטאות רבים ומחוצה להם. עלתה ארצה בשנת 1948. בארץ הייתה חברת כנסת מטעם מפ"ם.

בסוף ינואר 1942 כבר היה מידע בוורשה על השמדת היהודים בקלמנו הנמצאת במערב פולין. - - - העדות נמסרה לאנשי "עונג שבת", שבראשם עמד ההיסטוריון עמנואל רינגלבלום*.

פתאום נפלה הברה שבלובלין נערכת אקציה שתכליתה חיסול הגטו כולו... היה זה חיסול כולל ראשון של יישוב יהודי בגנרל גוברנמן.

חיסול גטו לובלין התרחש בימי מרץ-אפריל 1942. חייקה, ששהתה ממילא בוורשה, נתבקשה על ידי ההיסטוריון רינגלבלום ועוד מנהיגים ששמותיהם אינם זכורים לה, לצאת ללובלין, לברר את פשר השמועות. חבריה באו ואמרו: "מבקשים שתגיעי ללובלין, כי יש איזו ידיעה". חייקה זוכרת במפורש כי לא נסעה בשליחות תנועתה**. היא קיבלה סכום כסף, כנראה מהג'וינט, ונאמר לה למצוא בלובלין אישה שהייתה ממונה על העזרה הסוציאלית בגטו, ושתנסה בעזרתה להציל מה שאפשר. כמו כן נתבקשה להתחקות על המתרחש, על השיטות, על האמצעים, על כל תכנית הגירוש מהגטו. על פעולות התגוננות לא ניתן היה לחשוב, כי לא נערכו כל הכנות בגטו

* ארכיון עונג שבת, המכונה גם ארכיון רינגלבלום, הוא אחד המפעלים המרשימים והייחודיים שיזמו יהודים בימי השואה. ארכיון מחתרתי זה הוקם והופעל בוורשה ביוזמתו של ההיסטוריון ד"ר עמנואל רינגלבלום, במטרה לתעד את מציאות החיים תחת הכיבוש הנאצי.

אף שארכיון עונג שבת התמקד בגורל יהודי ורשה, הוא כולל עשרות רבות של דיווחים ועדויות העוסקים בגורל היהודים ברחבי פולין כולה.

** היא הייתה חברת תנועת הנוער "השומר הצעיר".

הספר "חייקה" - ביוגרפיה של חייקה גרוסמן

Biography of Chaika Grossman

באפריל כבר ידעו בוורשה על השמדת יהודי לובלין בגז במחנה בלז'ץ.

עוד בסוף מרס הוקם הגוש האנטי-פשיסטי שהורכב בגטו מפעילי המפלגה הקומוניסטית, פועלי ציון שמאל, השומר הצעיר, דרור-החלוץ ופועלי ציון צ"ס. צביה לובטקין הייתה נציגת דרור-החלוץ ומרדכי אנילביץ' - נציג השומר הצעיר. הגוש פעל להכנת צוותי לחימה. דובר על אימון אנשים והכנת קבוצות להתארגנות פרטיזנית.

מתחמקת מהמשמרות, וביאוש גובר גילתה שאין בידה לעזור לאיש.

עם שובה לוורשה נרעשת ונדהמת, סיפרה בישיבת העסקנים ואנשי הציבור את אשר שמעה וראתה. התדהמה והזעזוע טלטלו את השומעים. השמועה האיומה התאמתה. האמת על השמדת יהודי פולין כולם, נחשפה. שוב לא ניתן היה לעצום עיניים בפני הפורענות המתקרבת. מאוחר יותר גם נודעו הנתונים. כארבע מאות אלף איש חוסלו בזמן קצר באחד משני מחנות ההשמדה – בלז'ץ או מיידנק.

מכתבו של מנחם מנדל / נתן אלתרמן

הלחין ושר: שלמה ארצי

נְצַחִים הֵם שְׁחֹקוֹ וּבְכִיּוֹ שֶׁל הָעָם,
כִּי טוֹפֵ'לָה הוּא בֶן אֱלֻמוֹת.
וְהַלִּילָה הִיא מְשַׁרְפוֹת חֻכְלִילִי
וְאֲנִי צֹנְאָה לָךְ נִסְחָתִי,
עַל אֲגָרֶת קֶטְנָה, שְׂיִינָה שְׂיִינָדֵל שְׂלִי,
וּבְרוּר כִּי עֶקֶר שְׁכַחְתִּי.
הָעֶקֶר לָךְ רְצִיתִי תוֹדָה לְהַגִּיד,
שְׁהִיִת לִי בֵּת זֶה סְבֻלָּנִית וּמְכַפֶּרֶת,
שְׂיִינָה שְׂיִינָדֵל, שְׁחֻקֵנוּ קוֹמְדִיָה נְצַחִית,
אֶךְ גְּמָרְנוּ אֲחֶרֶת, אֲחֶרֶת.
שְׂיִינָה שְׂיִינָדֵל שְׂלִי, דְרָךְ לֵיל וְסוּפָה,
בְּרֵאשֵׁי הַהָרוּג אֶת נוֹגַעַת.
שְׂיִינָה שְׂיִינָדֵל שְׂלִי, זֹגְתִי הַיְפָה,
בֵּין עֲבִים הַלְבָנָה נוֹגַהֶת.
שְׂיִינָה שְׂיִינָדֵל שְׂלִי, זֹגְתִי הַיְפָה,
בֵּין עֲבִים הַלְבָנָה נוֹגַהֶת.
בְּקִפּוּטָה שְׂלִי רוּחַ לֵיל מְמַרְט
וְשִׁמוּט כּוֹבְעֵי עָלֵי עֶרְךָ מְמַצַּח,
כֶּף הַלְכָתִי חַיִּים כֶּף שׁוֹכֵב אֲנִי מֵת.
כִּי דְמוּתִי, כֶּף אוֹמְרִים, הִיא בֵּת נְצַח.
שְׂיִינָה שְׂיִינָדֵל שְׂלִי, יוֹרֵד שְׁלֵג לְבָן,
אֵין אָדָם, כָּלָם תָּמוּ, הַבֵּינִי.
טוֹבָיָה מֵת, וּמֵת מוּטֵל בֶּן פִּיִּסֵי הַחֶזֶן,
מֵת הָאִישׁ הַיְקָר, הַדוֹד פִּינִי.
וְגַם טוֹפֵ'לָה נָח, טו-טו-רִטוּ הַתָּם
נַח פְּעוּט וּמְחִיךְ עַד מְוֹת,

שירים על מותם של גיבורים ספרותיים

מותו של עם הוא גם מות תרבותו.
גיבורים ספרותיים צמחו מתוך הוויית חייו של העם ונאהבו על ידי העם.
גולדפאדן במחזותיו, גבירטיג בשיריו, שלום עליכם בסיפוריו – כולם עיצבו דמויות מהמציאות, ואלו אומצו על ידי הקהל והיו לחלק מההוויה העממית שיצרה אותן.
כאשר מת העם, הספרות שיצר ואהב מתה עמו.
אימהות כבר אינן שרות לילדיהן שירי ערש על גדי לבן וצח.
טווס הזהב כבר אינו נושא מכתבי געגועים אל אהובה רחוקה.
מנחם מנדל הנלעג והיקר שוב אינו כותב על הרפתקאותיו ההזויות לאשתו המחכה בבית.
מותם של הגיבורים הספרותיים הוא מות ההוויה התרבותית היהודית. זו נכרתה לנצח, ולעולם לא תהיה לה תקומה.

יתומים / איציק מאנגער

די גאָלדענע פּאַווע און דאָס קלאָר-וויסע ציגעלע
וויגן די לידיקע וויגן:
נישטאָ מער דאָס הייליקע יאַנקעלע,
טאָ וויגט מען אָן אַ ניגון.

דאָס גאָלד פון דער פּאַווע איז אומעטיק גאָלד,
און דאָס ציגעלע דאָס פרומע -
בלענדט ווי טרויעריקער שניי - די צוויי
יתומים פון מיין אומה.

יתומים / איציק מאנגר

תרגום : בנימין טנא

זַהב הַטּוֹס וְהַגְּדִי הַצָּחוּר
יְנִיעוּ עֲרִיסוֹת רִיקוֹת:
יְנַקְלָה אֵינוֹ עוֹד, עַל כֵּן לֹא יוֹשֵׁר
נְשִׁיר-עֶרֶשׁ נֶשֶׁל תִּינוּקוֹת.

זַהב הַטּוֹס הוּא זָהב מְעַצִּיב,
וְאֵילוֹ הַגְּדִי הַתָּם
מְסַנֵּר כְּשֶׁלֶג עָגוּם - וְשִׁנְיָהֶם
יְתוּמֵי עַמֵּי הַנָּם.

יתומים / איציק מאנגר

תרגום : נתן יונתן

טוֹס הַזָּהָב וְהַגְּדִי צַח וְלָבָן
מְנִיעִים עֲרִיסוֹת רִיקוֹת:
יַעֲנִקְלָה הַטָּהוֹר כְּבָר אֵינָנוּ,
מְנִיעִים בְּלִי נֶגוֹן וּבְלִי קוֹל.

זַהב הַטּוֹס הוּא זָהָב עָגוּם,
וְהַגְּדִי הַצַּח הַתָּמִים -
מְסַנֵּר כְּמוֹ שֶׁלֶג עָצוּב -
אֶת שְׁנֵי הַיְתוּמִים נֶשֶׁל עַמֵּי.

צלילי זיכרון - "הכבשן של לובלין"

הצלחתי ליצור קשר עם האמנית מירה זכאי. היא שיתפה פעולה עמי ברצון ושלחה לי חומר רב, לרבות תרגומה לעברית את השיר. מירה זכאי היא זמרת אלט ישראלית בעלת קריירה עולמית. כיום היא פרופסור אמריטוס אשר מלמדת בבית הספר למוזיקה על-שם בוכמן-מהטה שבאוניברסיטת תל-אביב.

מירה זכאי ספרה לי שפגשה את גלנצברג בפריז, כאשר שרה בקונצרט לכבוד ישראל. הוא הזמין אותה לביתו ונתן לה במתנה מחזור השירים שהלחין, "המוות הוא רב-אומן מגרמניה". הוא גם התאים את סולמות היצירות לקולה.

השירים היו מונחים שנים על הפסנתר, עד שיום אחד בחזרה עם הפסנתרן מנחם ויזנברג גילו את האוצר הנפלא הזה.

בארץ קראו למחזור "צלילי זיכרון". השיר "הכבשן של לובלין" היה קשה במיוחד בעוצמתו וגם קשה להתמודדות בתהליך הלמידה.

מירה זכאי שרה בביצוע בכורה עולמי בבית התפוצות ואחר כך שרה אותם בקונצרט הפתיחה של מוזיאון השואה

בוושינגטון.
תודה רבה מירה!

מירה זכאי

על מחזור השירים "צלילי זיכרון"

כולם משוררים, אך חשו בדחף לבטא את הצער והכאב של פרידה מן החיים, מתוך אהבה גדולה וסוערת אליהם. המפגש הזה בין האהבה והמוות מעלה את השירים הללו לדרגה גבוהה במיוחד.

קיבלתי את השירים מנורברט גלאנצברג בפאריס לפני כמה שנים – בסולמות שהוא התאים במיוחד לקולי. הצעתי לבית התפוצות להקליט את השירים בביצועי, ולשמחתי נעניתי בחיוב. ביצוע הבכורה בארץ היה בבית התפוצות במוצאי יום השואה תשנ"ד.

קישורית להאזנה ליצירה:

[Menachem Wiesenberg" - In Memoriam - "I. Der Ofen von Lublin](#)

התוועדתי לראשונה לשיר "הכבשן של לובלין" בעת האזנה בערוץ המוזיקה לתכנית עם הזמרת מירה זכאי. לאחר שהאזנתי ליצירה המצמררת, החלטתי לשתף בה גם את חברי הלובלינאים.

השיר מופיע במחזור השירים "צלילי זיכרון". המלחין נורברט גלנצברג כתב את המוזיקה למילים של תאודור קראמר. מששמעתי את המילים בגרמנית ואת המנגינה הדרמטית, לא יכולתי להימנע מלחשוב על אודות משפחתי שנשפתה – ובייחוד על הוֹנִי. חשבתי על אמי: מדי יום היא הריחה את הריח הנורא מהכבשנים של לובלין ושמעה את זעקות הקורבנות, זעקות שהנאצים ניסו להשתיק באמצעות מוזיקה אשר בקעה מרמקולים והדהדה בקולי קולות. את תיאור כל הזוועות היא גוללה כעדה בשלושה משפטים אשר נערכו נגד פושעי לובלין. חשבתי על אבי: במשך שלושה חודשים וחמישה ימים הוא שהה במיידנק וידע שהכבשן מחכה לו. כמה פעמים ניגש לגדר המחושמלת כדי לגעת בה, אך נמנע מלעשות זאת בגלל רצונו לשרוד ולספר את שהתרחש. כיוון שבמחנה ליפובה לשבויי מלחמה נזקקו לכישורי העבודה שלו, הוא הוחזר לשם ממיידנק. אבי ברת, שרד, העיד בבית משפט בגרמניה ותיאר את מעשיהם המחפירים של הנאצים בלובלין.

תשעת השירים הראשונים נכתבו בזמן השואה, מהם בידי יהודים ומהם בידי לא-יהודים. כמה מהכותבים הוצאו להורג זמן קצר לאחר כתיבתם, כך שאלה הם מעין שירי פרידה מן החיים. השירים נכתבו כולם בגרמנית, מה שממחיש בחריפות רבה את הטרגדיה של היהודים, שהיו מעורים בתרבות הגרמנית והתבטאו בשפתה אפילו בדרכם אל המוות, שבא עליהם, בידי בני אותה תרבות. המיוחד במחזור שלפנינו – מפגש מדהים מבחינה מוסיקלית בין מנגינות, הזורמות כמו שאנסון צרפתי או "ליד" גרמני, עם תזמור עמוק ועשיר בצבעים אקספרסיביים מבית אולפנם של ברג, מאהלר והוגו וולף, לבין הטקסטים המרגשים של בני אדם, שאולי לא היו

הכבשן של לובלין

מלים: תיאודור קראמר

(מתוך האנתולוגיה
"המוות הוא רב-אומן מגרמניה")

עומד תנור, מְבִנֶה מוֹזָר,
בְּנוֹי בְּשֵׂדֵה הַחֹל, לְיַד לִובְלִין;
הַבְּכֹבוֹת הוֹלִיכוּ לְשָׁם יוֹמָם וְלַיִל
אֶת נְדוּנֵי הַצֵּלָה בְּקִרְוֹנוֹת בְּהֵמוֹת.
אֲנָשִׁים רַבִּים מְכַל קְצוֹת הָאָרֶץ
נִשְׂרָפוּ בְּעוֹדָם חַיִּים
בְּכִבְשָׁן הַלוֹהֵט שֶׁל לִובְלִין.

אֵלֶּה שֶׁהִנִּיפוּ אֶת דָּגְלֵ צֶלֶב הַקְּרִס
בְּמִשְׁךְ שְׁלֹשׁ שָׁנִים מֵעַל לִובְלִין,
לֹא בְּחִפְזָה נִפְחָדְתָּ טַמְנוּ אֶת הַמֵּתִים.
פֶּה דָּבַר עוֹד עַל הַפִּקֵּת תּוֹעֵלֶת.
עֶפְרָה עֵצְמוֹת מִן,
נֶאֱסָפוּ בְּשִׁקִּים וְנִחְתָּם
וְנִשְׁלַח כְּדָשָׁן מִלִּובְלִין.

עֵתָה מִתְנַפֵּף דָּגְלֵ הַכּוֹכָב הַמְּחֻמָּשׁ
בְּרוּחַ הַקִּיץ מֵעַל לִובְלִין.
הַכּוֹר הוֹצֵן: אֶף קְרוֹב וְרוֹחוֹק
שׁוֹקֵעַ הָעֵשָׂן עַל הָאֲרָצוֹת,
וּמְכַלָּה מֵעַל פְּנֵי הָעוֹלָם,
כֹּל עוֹד הַגֵּרָדִם לֹא כוֹרֵת
אֶת רֵאשׁוֹ שֶׁל אֲחֵרוֹן הַנוֹגְשִׁים,
אֶת הַחֲרָפָה הַלוֹהֵטֶת שֶׁל לִובְלִין...

המלחין נורברט גלנצברג

מחבר המוזיקה למחזור השירים "המוות הוא רב-אמן מגרמניה". מלחין, תמליך, משורר לירי. כתב מוזיקה לסרטים, שירים פופולריים ומוזיקה קלסית.

נורברט גלנצברג נולד למשפחה יהודית ברוהאטין שבגליציה בשנת 1910. גדל בווייצבורג שבבוואריה, ושם קיבל את השכלתו המוזיקלית.

ב-1933, כאשר הנאצים עלו לשלטון, כתב יוזף גבלס בעיתון Der Angriff ("ההתקפה") שגלנצברג הוא אמן מנוון. עקב כך יצא גלנצברג לגלות בפריז. בשנת 1939 התגייס באנגליה לצבא הפולני הגולה. ב-1940 שוחרר מהצבא וחזר לצרפת.

ב-1942 היה קורבן להלשנה ונכלא. השחקנית מרי בל ארגנה עבורו בריחה מהכלא, והוא התחבא באנטיב עד לשנת 1944 אצל חברים אמנים.

כתב שירים לאדית פיאף ("פדס פדס"), לאיב מונטאן ("לה גראן בולוואר") ולזמרים נוספים. הלחין מוזיקה לסרטים:

The Oven of Lublin

Theodor Kramer

(From the anthology
"Death is a Master of Germany")

A strange building, an oven,
Stands in a sand field by Lublin.
Trains went by, day and night,
Carrying the roasted human load.
Many people from many lands
Were burned alive
In the furnaces of Lublin.

Those who brandished the swastika flag
For three years over Lublin
Did not hasten to bury the dead.
Here, profits were still gained.
The ashes, sorted out
And gathered in sacks,
Were sent as dung from Lublin.

The flag of the five-cornered stars
flutters
In the summer wind over Lublin.
The oven is cold, but here and there
The smoke sinks over lands and devours,
As long as the head of the last hangman
Is not brought to the gallows,
The burning shame of Lublin...

1. Der Ofen von Lublin

Theodor Kramer

(From the anthology "Der Tod ist ein Meister aus Deutschland")

*Es steht ein Ofen, ein seltsamer Schacht,
ins Sandfeld gebaut, bei Lublin;
es führten die Züge bei Tag und bei Nacht
das Röstgut in Viehwagen hin.
Es wurden viel Menschen aus jeglichem Land
vergast und auch noch lebendig verbrannt
im feurigen Schacht von Lublin.*

*Die flattern liessen drei Jahre am Mast
ihr Hakenkreuz über Lublin,
sie trieb beim Verscharren nicht ängstliche Hast,
hier galt es noch Nutzen zu ziehen.
Es wurde die Asche der Knochen sortiert,
in jutene Säcke gefüllt und plombiert
als Dünger geführt aus Lublin.*

*Nun flattert der fünffach gezackte Stern
im Sommerwind über Lublin.
Der Schacht ist erkaltet; doch nahe und fern
legt Schwalch auf die Länder sich hin,
und fortfrisst, solange nicht vom Henkerbeil fällt
des letzten Schinderknechts Haupt, an der Welt
die feurige Schmach von Lublin.*

"מיכאל סטרוגוף", "המכשפה" (עם מרינה ולאדי), "הכלה יפה מדי" (עם בריז'יט בארדו) ורבים אחרים. ב-1983 שב לכתוב מוזיקה קלסית. הלחין סדרה של שירים (לידר) אשר הופיעו באוסף הפואמות "המוות הוא רב-אמן מגרמניה", פואמות שנכתבו במהלך מלחמת העולם השנייה ולאחריה – חלקן על ידי אסירי מחנות ריכוז. האוסף קרוי על-שם הפואמה החשובה ביותר של המשורר פאול צלאן, "פוגת המוות". במחזור השירים נכלל בין השאר גם קונצ'רטו לשני פסנתרים, "הסוויטה ליידיש", אשר נכתב בהשראת נובלות של שבביס זינגר. נפטר בפריז בשנת 2001 בהיותו בן 90.

המשורר תיאודור קראמר (1897 - 1958)

תיאודור קראמר נולד באוסטריה. אביו היה רופא יהודי. נפצע בחזית במלחמת העולם הראשונה, ולאחריה היה לכתב עצמאי. ב-1939 הצליח לברוח לאנגליה ברגע האחרון, וב-1943 הוחרמו יצירותיו באוסטריה. ב-1957 חזר למולדתו ועבד כספרן. ב-1958 קיבל את פרס האקדמיה לאמנויות של העיר וינה.

אסתר צ'אקי (לבית צוקרמן)

דודי ברוך זייפשטיין

"החזיקו אותנו בתאים. ידענו שהצבא הרוסי מתקדם והתפללנו שהם יגיעו בזמן כדי לשחרר אותנו. החל מיום שישי, ה-21 ביולי, נשמעו כל הזמן צעקות, אבל לא ידענו מה קורה בחוץ. עם עלות השחר ברוך עלה על כתפי שני חברים, ואיכשהו הצליח להגיע לחלון הקטן שלמעלה. הוא ראה שהחצר מכוסה בגוויית. באותו הרגע הוציאו הגרמנים לחצר עוד קבוצה של אנשים, העמידו אותם בשורה וירו בהם. מדי כמה דקות הגרמנים חזרו על הפעולה הזאת.

כאשר ברוך סיפר לנו מה קורה בחוץ, איבדנו כל תקווה. חיכינו לרגע שהדלת תיפתח, ואנחנו נילקח החוצה. אף אחד לא אמר מילה, היינו משותקים מפחד. ברוך נעמד מאחורי הדלת ואמר: "כאשר הגרמנים יפתחו את הדלת, הם יסתכלו ישר ולא יראו אותי". באותו הרגע החלקתי אל מתחת למיטה. שמעתי את האחרים ממלמלים שהגרמנים יודעים בדיוק כמה אנשים יש בתא ושהם יענו אותנו. ברוך יצא מאחורי הדלת ואמר: "אחים, כולנו נמות ביחד על קידוש השם".

הוא רק גמר לדבר, והגרמנים פרצו לתא והתחילו לצרוח: "מהר, מהר, יהודים ארורים". שמעתי יריות. התעוררתי כאן, בבית החולים."

דוֹבָה נחה הבינה שאחיה נרצח, והיא נותרה היחידה ממשפחתה הגדולה, שמנתה למעלה ממאה איש.

כאשר אמי ואני התבוננו במצבה הגדולה שבבית העלמין, ידענו שאנו חייבות לצרף לרשימה את שמו של ברוך. עד מהרה החלה תכתובת בינינו לבין הרשויות הפולניות הממונות על המצודה.

כשביקרנו בלובלין בשנה שלאחר מכן, ראינו ששמו של ברוך זייפשטיין חקוק על האנדרטה ברשימת הנספים.

מידע זה לקוח מתוך ספרה של **דוֹבָה נחה צוקרמן "המלאך השומר - זכרונות מלובלין"**.
הספר יעלה בקרוב לרשת האינטרנט.

בשנת 1996 ביקרתי בלובלין יחד עם אמי, **דוֹבָה נחה צוקרמן (לבית זייפשטיין) ע"ה**.

לאחר ביקור במצודה הגענו לבית העלמין הנוצרי שברחוב ליפובה. בבית העלמין הזה ניצבת אנדרטת אבן על קבר אחים, קברם של האסירים שנרצחו במצודה בשעות האחרונות לפני שחרור לובלין ביולי 1944. רוב השמות ברשימה הארוכה שהופיעה על האנדרטה היו שמות פולניים, אולם כמה מהם היו שמות של יהודים. קראנו אותם שוב ושוב וראינו ששם אחד אינו מופיע ברשימה – שמו של ברוך זייפשטיין.

ברוך, אחיה של אמי, היה צורף. הוא היה בגטו מיידן טטרסקי יחד עם אשתו, בנם התינוק, חותנתו ונכדתה. בנובמבר 1942 הצטרפה אליהם בנסיבות בלתי-צפויות **ברוניה צוקרמן, בתם בת הארבע של דוֹבָה נחה ושייע צוקרמן**: האישה הפולנייה אשר הייתה אמורה לשמור על הילדה ברוניה במשך כמה שעות סירבה לעשות זאת, וברוניה נשלחה לדוד ברוך שבגטו. ביום שלמחרת הגיעה האם דוֹבָה נחה אל הפולנייה, אולם היה זה מאוחר מדי – גטו מיידן טטרסקי חוסל.

היחיד שנותר בחיים ממשפחתה של דוֹבָה נחה היה ברוך זייפשטיין. יחד עם אסירים אחרים הוא נשלח למצודה, ושם עבד כצורף עד ליולי 1944.

בשעות האחרונות שלפני בריחתם של הגרמנים מלובלין נרצחו במצודה כל בעלי המלאכה שהיו בה, הן היהודים והן הנוצרים. רק אחד ניצל.

ב-24 ביולי 1944 שבו ללובלין דוֹבָה נחה ושייע לאחר ששהו במקום מסתור במשך שנתיים כמעט. הם מיהרו למצודה וגילו שהניצול היחיד נמצא בבית החולים ברחוב בוניפרטרסקה. אמי פגשה את הניצול בבית החולים, והוא סיפר לה על אודות הרגעים האחרונים במצודה. לפי דבריו של הניצול, הוא היה בתא מעצר במצודה יחד עם ברוך ואחד-עשר אסירים נוספים. להלן סיפורו:

כתבי.....

הראשונה, ששנים רבות נמצאה במחותרת ללא שימוש, וכעת מתעוררת לתחייה. שפת ילדותי קמה לתחייה עם תרגומו של ספר הזיכרונות שלי מעברית לפולנית.

ספרי אינו יומן, הוא גם אינו תוצאה של יצר כתיבת ספר. ספרי הוא הזכרות בעבר באמצעות תובנות חדשות של הגיל. ספרי נובע מתוך צורך במבט מכאן לשם, מתוך צורך לדבר במבט של עכשיו על העבר, עבר שחרת את עצמו בנשמת אלו ששרדו. למרות הבלתי ניתן למחיקה מהזיכרון התובעני, בחרתי בדרכי חיים חדשות. פלא הבריאה? למוח שלנו יש כושר עיבודים לקשור את המעברים, ההופכים למלווים פעילים לכל אורך החיים - לסיפור החיים.

אני נוסעת לפולין, ערש זיכרונותיי, להשקת (מילה גדולה עלי) ספר הזיכרונות שלי בתרגומו לפולנית. אני פונה אל הפולנים, המכירים את גורל היהודים, השכנים שלהם, שביום אחד בהיר נעלמו ולא שבו. כעת, דעתם היא שתרומת היהודים הייתה רבה לחיים בפולין. אני מספרת על בית הסבים, על הקרובים, על מקריות מוחלטת בקבלת החלטות גורליות, החלטות שהתבססו על הידוע, והתקבלו בזמן אחר לחלוטין בעולם בלתי ידוע.

עם הופעת התופעות המבשרות את הגיל השלישי/ הרביעי, לקחתי לי חופש פעולה, יותר נכון, הפעולה כפתה את עצמה עלי, על "עוד סיפור...", מזווית אישית, הדומה והשונה אצל כל אחד מהמספרים. הזיכרון, שבמשך כל השנים שמר בנאמנות את התמונות המדויקות מהחיים הקודמים, הצטמצם ופינה מקום לאירועים חדשים, אבל נשאר חי ופעיל. הוא נשאר ומשמיע תביעות רבות להצטרף לסיפור הכולל. השינויים, כולל הכתיבה משמאל לימין ששינתה כיוון מימין לשמאל, יצרו רצף - סיפור חיי - שבעוצמה בלתי מובנת הושיב אותי מול הצג הריק, וזה התחיל להתמלא, כאילו מעצמו. הנושאים צפו מעצמם, מרצונם החופשי, קשורים זה בזה, דוחקים למצוא מקום ברצף. כעת אני מתחילה את יומן המסע שלי, את ההנצחה שלי, את הסיפור האישי שלי, שמתואר בדפי ההיסטוריה כ"מלחמת העולם השנייה".

..... היא אומרת לי: "תקני מחברת, לא עבה מדי, וברגע שתגיעי למקום, או אולי עדיין בדרך, ממש בתחילתה, תתחילי לכתוב. כתבי יומן על ימי המסע הזה".

אנו נפרדות: המורה לכתיבה מונחית - לעיסוקיה, ואני - לחדרי שבבית המוגן, בינתיים ללא מחברת, לא מוגנת בפני המחשבות מול המחשב: אני בדרך אל העבר, אל אותו עבר ששאפתי להחליף, אל אותו עבר, ששאפתי להעקר ממנו עקירה מוחלטת. מלאת חששות, פחדים נושנים, לבטים וספיקות אני בדרך אל האירוע, המעלה בי זיכרונות נדחקים. שיחזור העבר במלים בשפת ילדותי - פולנית, מוביל אותי כעת אל האירוע הצפוי לי בפולין, בעיר שגדלתי בה בעבר הרחוק. בחיים אחרים, בעולם אחר - שם זה התחיל, בבתיים של הסבים ובמשפחה הענפה. עולים בי זיכרונות של ריחות, זיכרונות של השפה

Sara Barnea

שרה ברנע

בטוחה שהוא האחרון)?

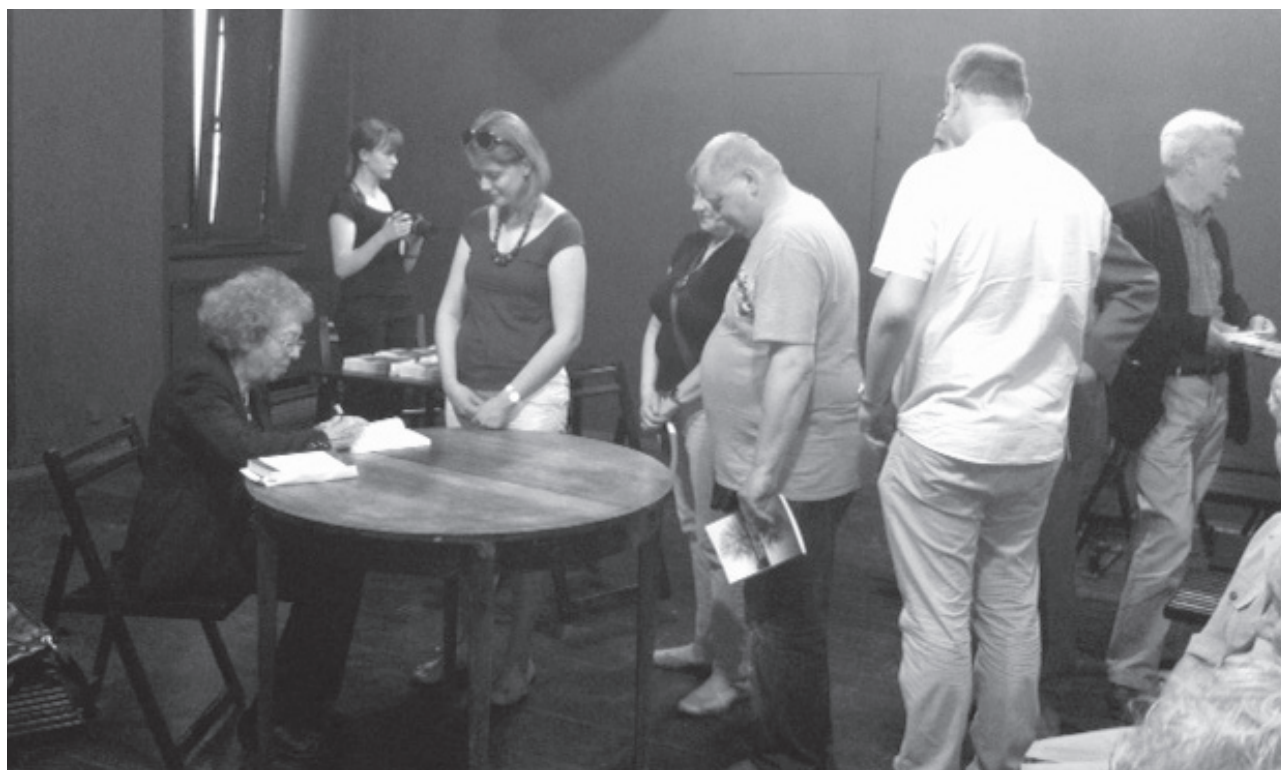
עד כמה שאני חוזרת לעברי אני חוזרת לימי ילדות בין מבוגרים, ילדה צופה סביב, מרוחקת, ללא הרגשה של השתייכות. מוגנת? – כן. על זה חשבתי בעת החיבוקים הרבים שקיבלתי מאנשים זרים, שכוונתם הייתה להגיד לי, שהתוכן בספר הזיכרונות שלי, בשפה הפולנית, פותח בפניהם פן נוסף לגבי היהודים, גם אלה שרצו להתקרב אל הפולנים ונדחו. לא הקשיבו לצד השני שחיפש את מקומו ביניהם, בשפתם, בתור יהודים. כעת הייתי מחובקת ומנושקת בחום (רק אני הרגשתי כך?). התעורר אצלי זיכרון הילדות, הפיצול בין הסביבה לבית הסבא - משני הכיוונים לא זכיתי לתשומת לב ולחיבה. גדלתי בזרם החיים, באירועים, שלוו במידה גדולה של הסברים מצד אבי, אבל לא נגעו בחסר של הילדה. נשארתי צופה מהצד. אני נזכרת בהסברים של אבי, כפי שהם נקלטו אצלי, ואני בונה לי עבר מפויס, המקשר את העולמות ומעניק הסבר שתקופת הילדות כן התקיימה, בצורה אחרת, בצורה שבתקופה ההיא, ובמציאות ההיא הייתה אפשרית.

חזרתי מהמסע, התחברתי לחמצן של המחשב, שוב עם עצמי בבית המוגן. לבדי. לא בודדה.

ההתבוננות העצמית בעת ביקורי בפולין הייתה הצורך לקלוט את המתרחש. הראיה של החוויות שלי נבעה מכך שזה קורה בפולין. את פולין ראיתי כמקום קבורתם של כל בני המשפחה, והיה בי רצון למצוא גם עדויות לילדות ולמקום לגעגע.

בהיותי בפולין, לא מצאתי את האפשרות לשבת מול המחשב. הפגישות האינטנסיביות עם האנשים שם לא השאירה פנאי. ביקור בשיבת לובלין בארוחת ליל שבת, פגישה נוספת עם היהודים שמעוניינים לשמוע על הארץ, ובייחוד על נושא הביטחון אצלנו, מזכירים לי את פני היהודים המוכרים מהעבר.

הזמנתי לערב במרכז ה-TNN, מרכז להנצחת תרומתם של היהודים בעבר לחיים בלובלין. אנשי TNN ביקשו לקיים את השקת הספר אצלם, בנוכחותם של הידידים הפולנים שיש לי שם. הזמנתי לראיון לרדיו, לשיחה עם נציגת העיתון המקומי ועוד. הרגשתי טוב בעיקר בשל היחסים הלבביים עם המארחת שלי, פולניה, שבכל ימי שהותי אירחה אותי בביתה. נשאלתי האם יש בספר התחשבות והאשמות. אני חושבת שהעדר שלהם גרם להתעניינות בתוכן. האם זה אפשרי? מה הסיבה להקלה ולהשלמה שאני מרגישה לאחר ביקורי האחרון הזה (אני

Sara signing her book in Lublin

שרה חותמת על ספרה בלובלין

יהודית מאיר

אין חדש תחת השמש... רק יותר קיצוני...

"מגיד עתידות" יהודי

בינואר השנה רעשה וגעשה מדינתנו בגלל הַבְּבוֹת, אותם המקובלים שהונם נאמד במאות מיליוני שקלים. שועי הארץ – פוליטיקאים, קציני משטרה בכירים, עשירי הארץ, אנשים בעמדות מפתח – כמו גם אנשים שלא נמנים על ל"ו הצדיקים, הידפקו על דלתותיהם של הַבְּבוֹת ורצו "להתחכך" בהם. הַבְּבוֹת צוברים מידע רב וחשוב ומוסרים אותו למקורבים, או לאלה שהם בוחרים "להיטיב" עמם. וראו זה פלא: הבאבא יודע לחזות את "הפשרתן" לבנייה של קרקעות או עסקאות חשובות אחרות...

גם בלובלין שלפני המלחמה היה "מגיד עתידות", אך הלה היה צנוע לאין ערוך מהַבְּבוֹת שלנו ולא הגיע לקרסוליהם. הוא גם לא לבש אצטלה דתית – דתיותו הייתה כשל רוב "עמך" הלוּבלינאים. קשריו לא היו עם האליטה הלוּבלינאית. להפך, הוא הסתפק באיכרים ובסוחרים זעירים שבסביבות לובלין כדי לפרנס את משפחתו. אמי סיפרה לי על כך. היא למדה באותה הכיתה יחד עם בתו של מגיד העתידות, ומדי פעם הכינה את שיעורי הבית אצלה. דומני שהמשפחה גרה ברובע היהודי של לובלין. אמי הייתה ילדה פקחית וסקרנית, והיא קלטה את המתרחש בבית. כל חיי הבית וכל הפעילויות העסקיות התרחשו בחדר המגורים.

שמו של מגיד העתידות היהודי הלך לפניו בכפרים ובעיירות הסביבה. הוא נעזר ב"תחקירנים" אשר נסעו לכפרים, שאלו ותחקרו את המקומיים, רשמו את המידע על כרטיסיות ומסרו אותן למגיד העתידות. האיש ישב במשך זמן רב, מייין את הכרטיסיות שקיבל ורשם את המידע הרלוונטי על כרטיסיות חדשות. כאשר הוא פגש את הכפריים, ידע פרטים רבים אודותיהם. הדבר הרשים אותם, והם שמחו לשלם תמורת קבלת עצה ומידע באשר לעתידם.

לא חשבתי שאי פעם אכתוב על כך, ולכן לא רשמתי את השמות. כמו רוב יהודי העיר האיש ומשפחתו נספו בשואה.

שודד יהודי

לובלין היהודית לא הייתה חפה גם משודדים אלימים. במרכז לובלין חיה משפחה. מוצאו של האב השודד היה ממשפחה מכובדת בעיר. היה זה איש גדול ממדים, ג'ינג'י, מזוקן. אמי אמרה לי שדמותו הזכירה לה את זו של פרידריך ברברוסה.

גם הוא נעזר ב"מרגלים". אלה נשלחו לכפרים, בעיקר בימי השוק. הם תרו אחרי כפריים וסוחרים שמכרו תבואה או בהמות בשוק, ולאחר מכן שבו לביתם כשברשותם הכסף שקיבלו. או אז השודד היהודי קרא לכמה עוזרים גויים, ובלילה היו דוהרים אל הכפר כדי לשדוד. הם לא בחלו גם ברצח.

לילה אחד נרצחו איכר ומשפחתו. אחד מבניו של האיכר – מכת הגרזן לא פצעה אותו אנושות – התגלגל מתחת למיטה והעמיד פני מת. משעזבו השודדים יחד עם השלל, הילד הקטן הזעיק עזרה. המשטרה הצליחה לתפוס את השודדים והשלל. במסדר הזיהוי שנערך, זיהה הילד את השודדים.

המשפט הכה גלים בעיר. העונש היה גזר דין מוות לכל השודדים.

אמי וחברותיה לכיתה

אמי, מלכה, למדה בבית הספר היהודי לבנות. המחנכת בכיתה הייתה הגברת קובלסקה. המחנכת חיבבה את אמי, ולעתים קרובות ביקשה ממנה לעזור בנשיאת המחברות לתיקון. המורה כיבדה את תלמידתה בתה ובעוגיות חמאה דקות מעשה ידיה. אלה הוגשו בכלי חרסינה עדינים ודקיקים.

כמה מחברותיה לכיתה של אמי היו שכנתה מינדל הלנה; אחת הבנות של בריקמן, בעל המפעל לעיבוד עורות; ובת של רופא. הבנות הכינו את שיעורי הבית זו בביתה של זו. בזמנים ההם, שנות העשרים של המאה הקודמת, דירתו של הרופא בלובלין כללה מטבח ושני חדרים בלבד: חדר גדול אחד למשפחה וחדר נוסף שימש כקליניקה.

בית בריקמן היה בית פרטי אשר שכן בתוך שטח המפעל. הבית כלל כמה חדרים. בנות בריקמן היו עסוקות תמיד

במלאכות של סריגה או רקמה. לאחר שסיימו להכין את שיעורי הבית, הוגשו תה ועוגיות.

השכנים בבית אמי

אמי גרה בשכונת קלינובשצ'יזנה (Kalinowszczyzna, בידיש: די וואָלע). רוב תושבי השכונה היו פועלים ובעלי מלאכה.

בית אמי עמד ברחוב טוברוכה (Towarowa) מספר 21. הבעלים של הבניין היה יהודי ושמו קורץ (Korc). בבניין בן שתי הקומות גרו שלושים ואחת משפחות, מחציתן היו יהודיות. גם בבניין השכן התפלגות הדיירים הייתה כזו. המשפחה שגרה בקומה העליונה כללה אב פולני אשר עבד כפועל אצל בריקמן, אם "פולקסדויטשית" (גרמנייה שנולדה בפולין) ושלושה בנים. שני הבנים הגדולים היו בוגרי אוניברסיטה: האחד שימש כסגן ראש העיר, והאחר ניהל את חנות הספרים הגדולה בלובלין. הבן הצעיר היה נער עדיין. בזמן המלחמה אסרו הגרמנים את הבנים

הבוגרים, כיוון שאלה היו אקדמאים ואינטלקטואלים, ושלחו אותם לאושוויץ. המחתרת הפולנית חשדה כי הבן הצעיר משתף פעולה עם הגרמנים. לילה אחד הוציאו אותו מהבית, וברחבה של השוק הקטן שברחוב קלינובשצ'יזנה הוציאו אותו להורג. מקום זה, השוק הקטן שברחוב קלינובשצ'יזנה, שימש כמקום הוצאה להורג גם במקרים אחרים. שם הגרמנים הוציאו להורג יהודים שהתגלו יחד עם משפחות הפולנים אשר הסתירו אותם.

אב המשפחה לא היה מסוגל לשאת את הצער. הוא התאבד בתוך המפעל בשתיית חומצה רעילה. האם נשארה לבד. בתום המלחמה חזרו שני הבנים ממחנה הריכוז.

מכל משפחות השכנים היהודים וילדיהם הרבים מהבית שברחוב טוברוכה מספר 21, כמו גם מהבית השכן, שרדו רק אמי מלכה לבית אקרמן, שכנתה מינדל לבית הירשנהורן ואחד מתוך עשרת בניו של הרב.

כיתה ז' בבית ספר עממי. במרכז - המנהלת מנדלקרן

Seventh class in elementary school. Headmistress Mandelkeren in the middle

הגיליון החמישים של "קול לובלין"

The first issue of "Kol Lublin"

הגיליון הראשון של "קול לובלין"

"קול לובלין" הוא ביטאון שנתי של ארגון יוצאי לובלין בישראל ובעולם. העיתון הוא מכשיר הקשר העיקרי בין חברי הארגון. חמישים שנה חלפו מאז הופעת הגיליון הראשון. רצף שנתוני "קול לובלין" הרחיב את מאגר התוכן שהובא בספר "לובלין – אנציקלופדיה של גלויות". במגוון הנושאים, בשפע המידע ובעושר צורות הביטוי מהווה אוסף שנתוני "קול לובלין" המשך לספר לובלין. בשנים האחרונות נוצר ביקוש לשנתון שלנו מצד מדריכי נסיעות לפולין.

הופעת העיתון

הגיליון הראשון של "קול לובלין" ראה אור בשנת 1962, וזאת לציון עשרים שנה לחורבן קהילת יהודי לובלין. דפי הגיליון היו מוצפים בכאבם העמוק של יוצאי העיר.

בפתח הגיליון הופיע שיר קינה מאת **יעקב גלאטשטיין**, המשורר והסופר הלובלינאי הדגול, "**לא המתים יהללו יה**":

בסיני קבלנו את התורה

ובלובלין החזרנו אותה.

כי לא המתים יהללו יה,

והתורה תורת חיים היא.

כולנו היינו במעמד הר סיני,

וכלנו בלובלין מתנו.

תוכן העיתון

● החיים התוססים שהיו בלובלין

קהילת יהודי לובלין הייתה עולם עשיר של תרבות, שפה, מנהגים. היו בה בתי כנסת, ישיבות, בתי ספר, התנגחויות פוליטיות, תנועות נוער, אמנות, עיתונות. תרבות שלמה עלתה באש. אם לא נחפש, נאסוף ונשמור את זכרה – תאבד לעד.

● **החורבן** - עדויותיהם של השורדים. מאמרים על אודות לובלין שכתבו חוקרי שואה (בעיקר חוקרים אנשי לובלין: נחמן בלומנטל, נחמן קורן, אלכסנדר ברנובסקי, דוד זילברקלנג, רוברט קובאלק ואחרים).

● **דיווח על אודות הפעילות השנתית השוטפת של הארגון.**

● **"קול לובלין" הוא במה לחברי הארגון לכתוב בנושא לובלין.** העיתון הוא של החברים ולמען החברים. עיון בגיליונות "קול לובלין" מאז ייסודו ועד היום, מגלה קשת רחבה של כותבים.

● **שירים ודברי ספרות**

● **לזכר נפטרים** – דברים לזכרם של חברי הארגון שהלכו לעולמם.

שפות

השנתון הוא רב-לשוני: אידיש – שפת ההורים; עברית – שפת הבנים; פולנית – שפת ארץ המוצא; אנגלית – שפה אוניברסלית. אידיש, שפתם של הכותבים והקוראים, הייתה השפה העיקרית בשנים הראשונות של העיתון. בחלוף השנים, במעבר בין הדורות, התחלפה בהדרגה השפה השלטת מאידיש לעברית. התרגומים משפה לשפה נעשים בידי חברי הארגון.

המערכת

העורך הראשי של "קול לובלין" במשך ארבעים שנה היה **דוד שטוקפיש** – בן לובלין, דָפּס במקצועו שהיה לכותב מאמרים ועורך. חברי המערכת הראשונים היו עובדיה פֶּלד, העיתונאי ד"ר אלחנן הורביץ, אפרים איינשטיין. בשנת 2003, בגיליון מספר 39, חלו חילופי משמרות. **נטע ז'יטומירסקי אבידר** קיבלה עליה את תפקיד העורכת הראשית.

עיצוב העיתון

מספור השנתונים

האם חברי המערכת הראשונים סברו שהעיתון יהיה חד-פעמי? הגיליון הראשון לא היה ממוספר. הגיליון הבא הופיע רק כעבור שנתיים, ובכותרת שלו צוין כבר המספר 2. מאז ועד היום, במשך כחמישים שנה, העיתון מופיע מדי שנה.

גודל הדפים ואיכותם

שני הגיליונות הראשונים הופיעו בגודל ובפורמט של דפי עיתון והודפסו על נייר עיתון. החל בגיליון השלישי נקבעה מתכונת של חוברת. במשך השנים השתפר סוג הנייר, וכיום מודפס הביטאון על נייר כרומו. עם המעבר לרשת האינטרנט יזכה העיתון לתפוצה עולמית גם "ללא נייר".

הכותרת

בגיליון הראשון הופיע השם **לובלינער שטימע** באותיות גדולות, ובשורה שמתחתיו הופיע השם העברי **קול לובלין** באותיות קטנות.

הכותרת לוותה ברישום קו צנוע: גגות בתי העיר, וביניהם כיפה של בית כנסת בין שער קרקוב לבין הזאמק. רישום זה לא הופיע בגיליונות הבאים.

כותרות הגיליונות הבאים הופיעו ללא כל עיטור. מדי פעם השתנה היחס בין גודל האותיות של השם באידיש

לבין אלו של השם בעברית, ולבסוף התקבע הדפוס הנוכחי: "קול לובלין" באותיות ענק ו"לובלינער שטימע" באותיות קטנות.

האדריכל **אלכסנדר שריפט** עיצב את צורת הכותרת הנוכחית. היא מבוססת על הרישום "הרובע היהודי סביב הזאמק" מאת ריכרד הנקר. רישום זה הופיע בספרו של מאיר בלבן, **העיר היהודית לובלין**.

תמונות

אם בשנים הראשונות העיתון היה דל בתמונות, הרי שבשנים האחרונות הוא עשיר בתמונות ותצלומים.

בשל יוקר הפקת הדפוס של תמונות צבע התמונות בעיתון הן בשחור-לבן בלבד.

"קול לובלין" ברשת

חמישים שנה לאחר ההוצאה לאור של הבטאון הראשון, ובמקביל למהדורה המודפסת, הקמנו אתר אינטרנט של השנתון "קול לובלין".

היוזמה והקמת תשתית האתר היא של **אלכס גורי** – בן הדור השני ליוצאי לובלין.

אתר "קול לובלין" של ארגון יוצאי לובלין

<http://kollublin.wordpress.com/>

לאתר הועלו קבצי PDF של גיליונות "קול לובלין" מהעשור האחרון וניתן לצפות בהם On line. בנוסף לכך כולל האתר חלוקה לנושאים ונושאי משנה. הכתבות שפורסמו בגיליונות קול לובלין הקודמים הועלו לאתר, סווגו לפי נושאים אלה וניתן לצפות בהן גם לפי חלוקה זו.

אתר "קול לובלין" של תיאטר NN

בה בעת עלתה יוזמה מקבילה בלובלין. קבוצת "תיאטר NN – מרכז ברמה גרודזקה" פתחה אתר המוקדש לבטאון "קול לובלין".

באתר זה אפשר למצוא את כל הגיליונות של "קול לובלין" מהראשון ועד האחרון.

Polish: http://teatrnn.pl/leksykon/node/3534/kol_lublin_rocznik_ziomkostwa_lubelskiego_w_izraelu

English: <http://teatrnn.pl/leksykon/node/3532>

Hebrew: <http://teatrnn.pl/leksykon/node/3533>

Yidish: <http://teatrnn.pl/leksykon/node/4362>

אוצרות גנאלוגים -

גלה את שורשיך בלחיצת עכבר

אז איך מתחילים?

אם אתם רוצים לצאת לדרך, חשוב להחליט ראשית מה המטרה שלכם. האם אתם מבקשים לחשוף זהות אבודה? לאתר קרובים שנספו בשואה? למצוא את הקשר שלכם למגילת יוחסין של אישיות ידועה או רב מיוחס? להשיג הוכחות משפטיות? (למשל הוכחת קרבת משפחה כדי לטעון לזכאות בירושה, או לצורך השבת רכוש לבעלי נכסים אבודים). בכל אחת מהמטרות יש לטפל בדרך אחרת.

אם אתם פשוט מתעניינים בחקר העבר המשפחתי שלכם, החליטו איזה ענף של המשפחה הכי מעניין אתכם. התחילו באדם שאתם יודעים עליו כמה עובדות מוצקות, ועשו את דרככם אחורה. בשלב ראשון מומלץ לאסוף מידע מקרובי משפחה. הציגו בפני בני משפחה מבוגרים תמונות משפחתיות ישנות ונסו לעורר את זיכרונם. הכינו רשימת שאלות על אנשים שהייתם רוצה לדעת עליהם יותר. לאחר מכן נסו להרחיב את האינפורמציה באמצעות בני דודים רחוקים, יוצאי אותה העיר וכדומה. רשמו את המידע שקיבלתם, אך זכרו ששום דבר לא ודאי בחקירות משפחתיות, ותמיד עדיף להיות ספקן: יש המון מיתוסים שאינם קשורים למציאות ורבים נוטים לשכתב את ההיסטוריה המשפחתית שלהם.

תיעוד וארגון חשובים לא פחות. כמות המידע הולכת וגדלה, ולכן חשוב לשמור על סדר. קיבלתם תמונה מהעבר? רשמו על גבה את הפרטים שידועים לכם על האנשים והסיטואציה. נהלו יומן מחקר עם רישום של כל שיחה שערכתם, אחרי מה צריך לעקוב, מה עוד יש לעשות – כל אלה יקלו עליכם בהמשך הדרך.

המלצה נוספת היא להוציא את החומרים מהמגרה ולבנות עץ משפחה ברשת. העץ הגרפי מסייע לרכז ולשמור את המידע שתאספו, וגם לקבל תמונה רחבה וברורה יותר. לעתים העלאת המידע לרשת גם עשויה לסייע לאתר קרובים שלא ידעתם עליהם כלל, למשל באמצעות "התאמה חכמה" שמציעה הפלטפורמה הפופולרית MyHeritage.com.

מאגרי מידע ברשת

מבחינת מאגרי מידע ברשת, כדאי להתחיל מכמה בולטים: ה-Jewish Gen הוא מנוע מרכזי לחיפוש, וכמות המידע שמצויה בו היא עצומה. הוא כולל, בין השאר, מאגר שמות משפחה, ערים ועיירות הנחקרים על ידי החוקרים הרשומים באתר (JGFF), וכן מידע על בתי עלמין עתיקים, לרבות פירוט המצבות, שמהוות מקור מידע אמין ומרתק, ולעיתים אף צילומים שלהן (JOWBR).

ראוי להזכיר גם את המאגר המרכזי של שמות קורבנות השואה ביד ושם, האתר של מוזיאון השואה בוויניטון, אינדקס הרשומות של יהודים בפולין שהוזכר לעיל (JRI-Poland), **מאגר המידע של אליס איילנד**, שמציע מידע מקיף על מהגרים רבים שנכנסו לארצות הברית בין השנים 1892-1924, לרבות כתובת המהגר בהגיעו לארה"ב, מידע גנאלוגי על המהגר, שם מלא, גיל, מצב משפחתי, עיסוק, שפה, ארץ מוצא ועיר לידה, מידע על בני משפחה בארה"ב וכתובותיהם, וכן – לעתים הכי חשוב – מידע על בני משפחה שנשארו בארץ המוצא; ומנוע החיפוש של Ancestry.com (בתשלום), המכיל אוסף מאגרי מידע רבים וחשובים, בעיקר למחפשים בארצות הברית.

בפורום שורשים משפחתיים בתפוז גולשים יסייעו לכם בהכוונה מקצועית; **בבית התפוצות** תוכלו לאתר מידע אודות קהילות, פירושים של שמות משפחה, אילנות יוחסין ואוספי מולטימדיה; באתר של **העמותה הישראלית לחקר שורשי משפחה (IGS)** ושל העמותה לחקר המשפחה היהודית (IGRA) תגלו מידע רב על מאגרים מארץ ישראל, ובין הארכיונים הבולטים בארץ אמנה את הארכיון הציוני, ארכיון המדינה והארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, שטומן בחובו אוצרות רבים, בעיקר לגבי יהדות גרמניה. שווה לבדוק גם את האוספים הדיגיטליים של **המרכז להיסטוריה יהודית והארכיון של מכון לאו בק**.

קישורים רלוונטיים

הראשון לכולם, הג'ואיש ג'ן, בו תמצאו מידע רב, מנוע חיפוש לשמות וקהילות, וקישורים רבים אחרים:

<http://www.jewishgen.org>

חיפוש רשומות בפולין: <http://www.jewishgen.org/jri-pl/jriplweb.htm>

חיפוש בדפי עד של יד ושם: <http://db.yadvashem.org/names/search.html?language=en>

אנססטרי: <http://search.ancestry.com/search>

וכמו כן מצאתי לנכון לציין את הקישורים הבאים:

<http://www.archives.gov.il/ArchiveGov/otsrot/family> /גנזך המדינה (ארכיון המדינה)

<http://sites.huji.ac.il/archives> /הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי

<http://www.zionistarchives.org.il/ZA/pMain.aspx> הארכיון הציוני המרכזי ירושלים

<http://www.bh.org.il/he/default.aspx> בית התפוצות מוזיאון העם היהודי

לובלין:

<http://www.teatrnn.pl>

<http://www.amirorg.com> /אירגון מאוחד יוצאי רומניה

<http://www.igung-jeckes.org> /ארגון יוצאי מרכז אירופה

<http://www.lodz-israel.co.il/heb-index.html> לודג' - ארגון יוצאי לודג'

<http://www.holocaust-s.org> /מרכז הארגונים של ניצולי השואה בישראל

<http://www.misham.co.il> /סוריה - התאחדות עולי דמשק

<http://www.moreshet.org> /בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ

<http://web.nli.org.il/sites/nli/Hebrew/Pages/default.aspx> הספרייה הלאומית גבעת רם

<http://www.palmach.org.il> /מוזיאון הפלמח

<http://hadarmorim.co.il/publisher.asp?id=308> מוזיאון למורשת הציונות הדתית והשואה

<http://www.jpress.org.il/publications/davar-he.asp> עיתונות היסטורית יהודית "דבר" "מעריב" ועוד

<http://www.paulsilverstone.com/immigration/Primary/Aliyah/shiplist1.php> פרויקט עליה ב'

http://www.kkl.org.il/exhibition/exhibition_heb.asp קק"ל - ארכיון תצלומים

צח אוריין אוראץ'

zackoryan@gmail.com

צח אוריין אוראץ', תושב תל אביב, הוא עיתונאי, יועץ תוכן ובשנתיים האחרונות עוסק בגנאלוגיה. בוגר מדעי החברה מהאוניברסיטה העברית ובעל תואר שני במשפטים מאוניברסיטת בר-אילן, בעברו היה פעיל באגודת הסטודנטים, שימש כעוזרו של יו"ר מחלקת הסברה של הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית העולמית, אלוף עוזי נרקיס ז"ל, כתב במקומונים של רשת ידיעות תקשורת (בין היתר ב"ערי המפרץ") ובשבועון פנאי פלוס ועוד, הפיק את מגזין הצרכנות "יש כתובת" בהגשת גדעון רייכר בחברת הכבלים מת"ב (כולל בחיפה), הגיש תוכנית תרבות "קולטורה" בחברת הכבלים גוונים באזור הקריות, ערך את מהדורות הסנדיקציה של חדשות הוט ולצד אלו ערך גם טוק-שואו (שבת תרבות) בידיש במשכן לאומניות הבמה בתל אביב. במקביל לעיסוקיו מביים אוריין בימים אלה סרט דוקומנטרי שעוסק בחיפוש קרובי משפחה אבודים וחקר שורשי משפחה בארץ ובעולם. אוריין-אוראץ' הוא חבר פעיל בעמותה הישראלית לחקר שורשי משפחה.

תרומות שנתקבלו מנובמבר 2013 והלאה

400	פרל ברוך
50	פרנקנברג סופי
50	צוקר חיים
100	צור חנה ואריה
100	קופל רלה
500	קיזל אסתר
300	קפלן אירית
50	קרן ציפי
100	רבינוביץ יוכי
100	רוזן ענת ועמוס
100	רוזנבאום רחל
180	רוזנברג נימצוביץ רחל
180	רוזנברג צביקה
50	רוזנשטיין פרידה
200	רוט שולה
300	רוקה אסתר
500	ריינהרץ גרוסמן זהבה
100	רייר שמעון
1000	רימון ניצה ופנחס
250	שהם מיכל ו-זיו אסתר לזכר משפחת ניידין
360	שוסטק שרה
100	שור חנה
100	שחטר מרים ואילן
200	שטרן לאה
350	שטרנשוש חנה
150	שייביץ אלכסנדר
360	שמואלי אלי ומרים
180	שניידמן רחל
1000	שפט-שטוקפיש ירוחם ורותי
100	תמרקין אביבה

250	הרפז ד"ר דוד
250	הרפז חיים
100	ויזנברג טובה
200	וישגרוד אברהם
30	וקס טובה
100	זיוןץ פנחס
150	טומפסון אייכנבוים דוברת
360	יוספס ג'ודי
250	לאודן עדנה
180	ליוראנט אלכס
500	מאיר יהודית
200	מורג מרדכי
100	מיטס דינה
250	מלצר נחום
500	מנדלאי אסתר
1800	מנדלסון מרדכי
100	מנור דינה
250	משולם לאה
50	נוה שושנה
100	ניישטיין נתן
300	סולד צלינה
400	סלומון עליזה
100	סלונים מינה
200	פישברג איטה
300	פלומנקר יוכבד
250	פנחס אסתר
150	פרי שרה
300	פרידמן ברוניה
100	פרידמן דוד
100	פרידמן יורם
150	פרידמן מרים

200	אבידר יובל
100	אגוזי ישראל
100	אגוזי שלמה
300	אובליגהרץ אברהם
50	אוטולוני ישראלה לזכר בלה אלתר וחנה וקסמן
400	אור אלי
200	אטלס דליה
200	אייזנשטט מרים
500	אלרון יצחק
250	בהיר רגינה
250	בודוך הלה
200	בן דיאנה
180	בלה רידר
100	בן-עמי נילי
500	בר-ישראל שמואל
250	ברנע שרה
200	גוטליב ירמיהו
300	גולדמיניץ חוה
500	גורני איתן
100	גורפינקל יעקב
200	גינת משה ואילנה
250	גרדל עמנואל
250	גרדל שמואל
200	גרוסמן יעקב
200	דונר דבורה ומלמוד אסתר
500	דקל מנחם ומשפחתו לזכר חיים יצחק הירשמן
300	הוד איטה (שפירשטיין)
150	הולצמן עדה
200	הס עירית

לזכרם • צום אנדענק • IN MEMORY

יוכבד פלומנקר (לבית פרייד)

24.12.2013 – 12.5.1919

Yocheved Frajd Flumenker

יוכבד פרייד פלומנקר

אמא יקרה ואהובה שלנו,

חשבנו שאת נצחית. זה נכון שיש סוף לחיים, ונכון שהגעת לשיבה טובה וראית נחת מילדייך, נכדייך ונינייך. אבל אמא, את האור של חיינו. ולא רק שלנו, אלא של כל מי שהיה בקרבתך... ואת חסרה לנו. לפני 95 שנה נולדת בלובלין שבפולין, בת ראשונה לאברהם-יהושע וחנה פרייד. כפי שסיפרת בריאיון לתומש צ'ייקובסקי ממרכז 'ברמה גרודזקה – תיאטר NN' בלובלין, בגיל 12 הצטרפת לארגון "הנוער הציוני",

ומאז חלמת לעלות לארץ ישראל. רק את ואביך שרדתם את המלחמה. אחרי המלחמה שהית שלוש שנים יחד עם אביך במחנה הפליטים בשטוטגרט שבגרמניה, ושם גם הכרת את אבא (צבי פלומנקר ז"ל). התחתנתם במחנה ועליתם ארצה ב-17 במרס 1949. בריאיון ובסרט של הטלוויזיה הפולנית מ-2006 סיפרת שתאריך עלייתך לארץ הוא סמלי ומשמעותי. שבע שנים לפני כן, ב-17 במרס 1942, אמך ואחותך

רבקה נשלחו למחנה המוות בלוז'ץ. באותו התאריך את ואבא (יחד עם אביך ואשתו השנייה) עליתם ארצה, יצאתם לחופשי וזכיתם לחיות חיים מלאים ולהקים משפחה בארץ ישראל.

אחד הדברים החשובים שראינו היה מערכת היחסים הנפלאה והתומכת שהייתה בינך לבין אבא. רציתם לחיות חיים טובים ושמחים. הייתם זוג שאפשר ללמוד ממנו הרבה על תמיכה, ויתור, נתינה, דאגה ואהבה.

אמא, כעת אינך כאן, אבל התחושה היא שאת ממשיכה לחיות בתוכנו. הרוח שלך חיה ומתקיימת בילדייך – חני (חנן) ושרית; בנכדייך – שני, רן, טל, יוני; בנייך – שירה, רותם, רפאל (כמה שמחת על כך שהוא נולד בדיוק ביום הולדתך ה-94); בחתנך חזי ובכלתך אילנה; בבני הדודים, בחברים, במטפלת המסורה לינה ובכל מי שזכה להכירך. על כולנו הרעפת מרוחך הנדיבה. נכדייך (לרבות יוני, הנכד שכה רצית לפגוש אחרי נתק של שנים ארוכות) ונייך זוכרים כיצד שיחקת אִתם, הקראת להם סיפורים והשתובבת אִתם. הם זוכרים את אהבתך אליהם ואת תחושת הגאווה שכל אחד ואחת מהם עורר בך. סיפור חיך הותיר את חותמו בהם, ואנו בטוחים שאת גאה בנכדתך שני אשר הצטרפה לפעילות הדור השלישי של ארגון יוצאי לובלין.

אמא, היית חברה, אשת משפחה למופת, אישה לתפארת, ובעיקר אמא וסבתא דואגת – כזו שאין שני לה, ולעולם לא יהיה לה תחליף. הייתה לך נפש מיוחדת: לכל אחד נתת את הנשמה. אהבת הבריות הייתה נר לרגלייך, ואת העזרה שלך לזולת העריכו והוקירו רבים. לא בכדי קיבלת תעודות הוקרה רבות ממגוון גופים: משרד הקליטה, משרד הביטחון, ויצ"ו, מוסד נשיא המדינה, מוזיאון השואה בושינגטון וגופים נוספים.

אנו שמחים על כך שבמלאות לך תשעים זכינו לערוך לך מסיבת יום הולדת ולהודות לך, בעודך בחיים ובראש צלול, על התרומה והעזרה שלך למשפחה ולחברה בכלל.

חצי שנה לאחר מותך ארגון יוצאי לובלין, ויצ"ו ואנחנו ערכנו ערב לזכרך וחגגנו את חיך. את יודעת למה "חגיגת חיים"? כי כולנו הכרנו אותך כ"טורבו" שאינו נח לרגע. עד לתקופה האחרונה, שנתיים לפני שנפטרת, ידענו כי על מנת "להשיג אותך" יש לעשות זאת לפני 8 בבוקר או אחרי 10-11 בערב. עיסוקיך היו רבים: ברידג', קונצרטים, הצגות, הרצאות, ביקור חולים, התנדבות בארגונים למיניהם, ובראש ובראשונה – גיוס חברים חדשים וטיפוח קשרים עם בני הדור השני ואף השלישי של יוצאי לובלין. בכל מקום כבשת את לב הנוכחים הודות לחיובך, לחוש ההומור ולשמחת החיים שלך. אם רק שמעת מוזיקה, התחלת לרקוד ולגרור אחרייך את אלה היושבים. בעת ביקוריך אצלנו התחברת במהרה עם חברינו, ואלה אהבו אותך והעריכו אותך ואת מרצך.

אמא, הקפדת תמיד לשמור על משפחה מאוחדת. כשהייתה מחלוקת במשפחה המורחבת או בקרב הסובבים אותך, בדרכך החכמה ניסית תמיד לאחד ולפייס. סלחת ולא שמרת טינה.

זיכרוןך המרשים היה אחד מסימני ההיכר שלך. זכרת תאריכים, מקומות, שמות, אנשים... ומה לא? כשרצינו להיזכר בפרט אשר שכחנו, ידענו כי עלינו לפנות אלייך. את ידעת להשלים את החסר, להזכיר ולהיזכר. בכל יום הולדת טלפנת והתחלת לשיר "יום הולדת שמח". זיכרוןך המופלא, הרצון שלך לספר לאחרים את סיפורי השואה ויחסי האנוש המדהימים

שלך ("בכל מקום אמצא חברים", אמרת תמיד) תרמו לנו רבות. עד היום אנו שומעים מאנשים שהכירו אותך את המשפטים הבאים: "בזכות יוכבד למדנו כל כך הרבה עלינו ועל משפחותינו", "לולא יוכבד הטורבו לא הייתי מגיע (או מגיעה) לאן שהגעתי". ואת כדרכך ענית לאנשים כך: "תודה עבור כל הדברים ששמעתי, אבל הייתה הגזמה. עשיתי בשבילי, כי היה לי סיפוק מזה. לא פעם כשאמרו לי 'תודה', ענית שאני לא יודעת למי מגיעה התודה – לי או לכם? תודה על שנתתם לי את האפשרות לפעול. בחיים שלי תמיד הסתכלתי על חצי הכוס המלאה, ותמיד אני משתדלת להיות עסוקה. אני מאחלת לכולנו הרבה בריאות ושלוש בארצנו" (ציטוט מתוך דברים שאמא נשאה ביום הולדתה ה-90).

אמא, רצינו לספר לך בעצב על צירוף המקרים (ואולי לא) הבא: ברוניה (ברטה) גרין, חברתך הטובה ביותר מאז היותכן בנות 7 בלובלין, נפטרה ביולי בניו-יורק. מות שתיכן באותה השנה מסמל עבורנו את סיומו של פרק חשוב מאוד, שכן הייתן מאחרונות הדור הראשון של יוצאי לובלין אשר שרד את השואה. אמא, אנו מבטיחים לך שגם בהמשך נעביר הלאה את המורשת הנפלאה שלך.

יהי זכרך ברוך!

אוהבים ומתגעגעים,
ילדייך

חני (חנן) פלמור ושרית ברוש

המשפחה בלובלין

יוכנד 1939 Yocheved

האם חנה
Mother Chana

האחות רבקה רגינה
Sister Rivka Regina

האב אברהם יהושע פרייד
Father Avraham Yehoshua Frajd

צבי ויוכנד נישאים, שטוטגרט, 1948

נישואין: יוכנד וצבי פלומנקר
Marriage: Yocheved and Zvi Flumenker

יוכבד היקרה,

אזכור אותך כחותנת קרובה, אך גם כחברה טובה מאוד (גם של טל) וסבתא מופת, אישה מופלאה ואצילית, אופטימית וקורנת, מלאת חיים ושמחה. התשוקה לחיים ויצר ההישרדות לא עזבו אותך עד ליום מותך.

אהבה לעזור, נתינה ודאגה לזולת אפיינו אותך. נהנית להתגאות במשפחה, בנכדים ובנינים. המשפחה הייתה בשבילך הכול, ואת היית הכול עבור המשפחה.

היית כאן תמיד לצדנו. ניחמת, חיבבת, פינקת ובעיקר אהבת אותנו תמיד בכל לבך.

החגים בלעדייך לא יהיו אותם החגים, השבתות תהיינה עצובות יותר.

כשאמי נפטרה לפני שלוש שנים, באת להלוויה וניחמת אותי: "אני יודעת שאין כמו אמא, אבל אני כאן בשבילך. את יכולה תמיד לחלוק אתי כל דבר".

טל, הנכדה הצעירה שלך, נולדה לפני 14 שנים. אף שבית החולים נמצא הרחק מביתך, באת מיד וחיכית בשקיקה לרגע הלידה. היה לך חשוב מאוד להיות עם טל, להיקשר אליה, לשחק איתה, לפנק אותה ולטעת בה ביטחון, סקרנות, משפחתיות, חברות ואהבת הבריות. ובעיקר לאהוב אותה. היית קופצת, רוקדת, משחקת וצוחקת עם טל (ולפעמים גם אתנו). תמיד דרשת בשלומה והתעניינת בלימודיה, בתחומי עיסוקה ובחוג חברותיה.

בסופי השבוע, בעת שהתארכת אצלנו, טל שמחה על ההזדמנות לבוא למיטתך מוקדם בבוקר ולשמוע אותך קוראת לה סיפורים. הביקורים השנתיים הקבועים אצלך

בבית ההארכה שבמעלה החמישה וחוויותיך בבריכה הם זיכרון נפלא שנשאר לטל ולנו.

כעת, כשהגעת למנוחה ולנחלה, את חקוקה היטב על לוח לבנו.

לעולם לא נשכח אותך ונתגעגע אלייך תמיד.

זכרך ימשיך להיות עמנו בכל יום ובכל שעה.

יהיו נשמתך ומורשתך צרורות בצרור החיים.

תודה על שזכיתי להכירך ולגלות את הנפלא שבך. תודה על שהיית ותהיי חלק מחיי.

כלתך,

אילנה פלמור

מכתב ליוכבדק'ה

קראתי לך יוכבדק'ה.

היית לי כאמא. הכרתי אותך מעל ל-40 שנה, ואיני זוכר שהעכסת אותי אפילו בדבר קטן אחד. לימדת אותי לאכול גפילטע פיש ועוד מיני מאכלים, אבל עם הרגל הקרושה לא הצלחת אתי. תמיד חיכיתי לארוחת השבת ולמטעמים שהכנת, ובמיוחד למגוון העוגות שהכנת כקינות. סיפורייך האישיים על השואה ריתקו אותי. שאלתי שאלות. את ענית בפירוט רב, כי רצית שנזכור תמיד ולא נשכח. לא הסתפקת בסיפורים, אלא לקחת את כל המשפחה לטיול שורשים בפולין. ביקרנו בעיר הולדתך לובלין. למרבה הפלא, הצלחת להשיג מן הרשויות את תעודת לידתך. כשביקרנו במחנה ההשמדה מיידנק, פגשנו במשלחת צה"ל.

את הושבת את הקצינים על הדשא והיית למורתם. היית לכולנו מורה, ובחוכמתך הנחלת לנו ערכים רבים. דיברת תמיד על אהבת הארץ, אהבת האדם, התנדבות, עזרה לנזקקים, תרומות, קליטת עלייה, עזרה להורים שכולים ולא למנות מלחמה. את כל אלה החדרת בנו ולימדת אותנו בעיקר באמצעות מתן דוגמה אישית. במעשייך אלה הנצחת את עצמך. את ממשיכה להתקיים באמצעות ילדייך ממשיכי דרכך, שרית וחנו, באמצעות נכדייך ונינייך ובאמצעות המוני החברים והחברות שיש לך. בהרבה מקרים התלמידים עולים על רבם. במקרה שלך זה יהיה קשה מאוד. אני יכול להעיד כי בתך שרית ירשה ממך את אהבת הזולת ומרבה, בעיקר לאחר לכתך, בפעילות התנדבותית למען האחר ולמען ישראל.

זכרך לא ימוש מאתנו לעולם. נזכור תמיד את צניעותך, חוכמתך, אהבתך את הזולת ואת נכונותך לעזור לאנשים במצוקה. בהקשר הזה התמיכה שקיבלת מצבי, בעלך שכה אהבת, הייתה מוחלטת. מעולם הוא לא הקשה עלייך, כיוון שהכיר בחשיבות מעשייך וחלק עמך ערכים אלה. את וצבי נמצאים כעת במעלות קדושים, מקום שרק מעטים זוכים להגיע אליו. הייתם שוב לצוות שפועל גם מן המרומים למען השלום בארץ ובעולם ולמען מדינת ישראל וחייליה.

יוכבדק'ה, נעשה כל שביכולתנו להמשיך את מורשתך, כפי שהנחלת אותה לנו. ננחיל מורשת נעלה זאת גם לדורות הבאים אחרינו. יהי זכרך ברוך לעולמים.

חתנך,

חזי ברוש

דברי פרידה

סבתא,

תמיד אמרת שאת כבר לא תמותי צעירה. ובכל זאת, עזבת אותנו צעירה – שערך השופע מסודר כתמיד, עור פנייך רך ומבריק, חיוך מלא האור. נותרת צעירה ברוחך: הנחישות, האומץ והעמידה על שלך היו בדיוק כמו פעם, כמו תמיד! סבתא,

אומרים שבכל סיפור יש גיבור. את הגיבורה בשני סיפורים – בסיפור שלך ובסיפור שלי. גם אני, כמו כל ילד, רציתי ושאפתי להיות כמו הגיבורה בסיפור... זו שרק רצתה לתת ולעזור, שהפכה התנדבות לעבודה עיקרית, שידעה מה היא רוצה, שאמרה ועשתה... אך בעיקר הגיבורה ששרדה גיהנום עלי אדמות ובחרה לחיות ולמלא את חייה בשמחה ובאור.

בשנים האחרונות התחלתי להתחקות אחר נתיב חייך. התחברתי לארגון שכה היית גאה בו, ארגון יוצאי לובלין. קשה להסביר איך, אבל למן הרגע הראשון באמת הרגשתי שייכת... ובמסע לשם, לעיר שגדלת בה, הרגשתי שאני הולכת בנתיבותייך, בעקבותייך...

אני יודעת כמה היה חשוב לך לספר, להזכיר, להשאיר ובעיקר להישאר – להישאר צלולה, להישאר עצמאית, להישאר כאן, על פני אדמת הארץ.

סבתא,

הסיפור שלך, אגדה שהייתה באמת, אולי נגמר היום, אבל הסיפור שלי נמשך. ואתו גם את, הגיבורה שלי! מבטיחה להמשיך ללכת בעקבותייך, לספר, והכי חשוב – להישאר!

נכדתך,

שני ברוש

יוכבד, דודתנו האהובה - זוכרים לעד!

על הקמת מדינה כה מהירה.
חזקה, ציונית, מוסרית ו...זבת חלב
ודבש!

נחושה, דומיננטית וכריזמטית
הייתה,
כל זאת צרפו ללב החם והאהוב,
למשפחה יפה חכמה ותומכת,
וקיבלתם אימא סבתא ואישה
מהמעלה הראשונה ומיוחדת במינה
- יוכבד !

אנו זכינו לחיות במחיצתה - יהי
זכרה ברוך !

**חיה ויזל, חנה עיון, אודי
פלמור
ובני ביתם**

יוכבד שלנו הלכה ולא תחזור,
אך רוחה ומורשתה אותנו ילוו לעד.
נזכור את שמחת החיים ללא
מעצורים,
את התעניינותה בפרטים הקטנים,
בשלומם של כל המקורבים,
ואת עשייתה ללא לאות.
העובדות מדברות בעד עצמן,
יוכבד נמנית על בעלי החזון
שהטביעו חותם!

בדגל לאום וירטואלי אותנו עטפה,
אבוי למי שדיבר סרה במדינה!
מיד לתוכחה ויישור קו זכה,
כי אין לנו ארץ אחרת, אנו עם אחד,
שהרי בכל העולם לא נראה ולא
נשמע,

מפגש עם דנוטה קובייקו והכומר היהודי וקסלר-ושקינל. לובלין 2006
Meeting with Danuta Kubejko and the Jewish priest, Weksler-Vashkinel. Lublin 2006

דברים לזכרה של יוכבד פלומנקר ז"ל

מתוך ערב לזכרה שהתקיים ב-19.6.14 בויצ"ו רמת-גן

ד"ר רנה שחר היא מרצה בכירה באוניברסיטת בר-אילן בתחומים של מגדר, משפחה וחינוך. בעבר שימשה כיושבת-ראש מחלקת התרבות בויצ"ו רמת-גן, ובהמשך הייתה סגנית יושבת-ראש מחלקת התרבות בהנהלה הארצית של ויצ"ו ישראל. הקימה את המדרשה לחינוך ומנהיגות בויצ"ו ישראל.

לספר על יוכבד זה סיפור מאוד מיוחד על אישה אוהבת אדם, אופטימית, מצחיקה ואידאליסטית כמו שאין היום בנמצא. יוכבד היא אנטיטזה לאפיונים של החברה הישראלית כיום.

הכרתי את יוכבד בשלב שהיא חיפשה מתנדבות לעבודה בסלמה ג', כאלו שיסייעו לטפל בנשות השכונה [התקופה היא סוף שנות החמישים]. אני חייבת לומר לכם שהפגישה שלי עם יוכבד הייתה מאורע מכונן בחיי יוכבד לא התייאשה, וברוחה ואישיותה הכובשת גייסה אותי לויצ"ו. ראיתי את העבודה בשכונה דרך עיניה של יוכבד, ועבור שתינו זו הייתה עבודת קודש.

היחסים בינינו היו אמיתיים מאוד, גלויים מאוד ומצחיקים מאוד.

כשאני מנסה להעריך את התרומה של יוכבד לחיי, אני חושבת שכל מה שקרה לי בחיי וכל מה שהשגתי נוצר בזכות ההעצמה האישית שקיבלתי מיוכבד ומחמדה ארצי. שתיהן נטעו בי את התחושה ש"השמים הם הגבול". את ההעצמה הזו אני מעבירה לסטודנטים ובעיקר לסטודנטיות שלי בבר-אילן. אני מאחלת לילדינו ולנכדינו שתהיה להם הזכות לפגוש במהלך חייהם אישה כמו יוכבד, אישה אחת ויחידה שלאורה אפשר ללכת וגם להאמין במה שאתה עושה.

תלמה יובל היא בתה של חמדה ארצי ז"ל, בעבר יושבת-ראש ויצ"ו רמת-גן. אמה גם הייתה מנהלת המחלקה לשיקום ולטיפול במשפחות שכולות בויצ"ו ישראל ויקירת רמת-גן.

כשנודע לי כי יוכבד כבר לא אֶתנו, ושהחיוך המאיר אשר היה מתפשט על פניה כבה, הצטערתי צער רב. חשבתי שעולמנו מתרוקן מהאנשים שהאמינו בעולם טוב יותר, אנשים שהערכים שלהם מלווים אותנו

וישמשו נר לרגלינו. יוכבד היקרה הייתה כל השנים חברת נפש של אמי, חמדה ארצי. אמי ראתה בה אדם שלם, מלא חיים, מלא עשייה ועזרה לזולת – ובד בבד חברה נאמנה, מדהימה ומופלאה.

במשך עשרות רבות של שנים הן פעלו יחדיו במסגרת ויצ"ו. שתיהן עשויים כלילות למען הזולת ולמען בני אדם שהיו זקוקים לעזרתם. אפשר ללמוד את תולדות המדינה לפי העשייה של יוכבד היקרה ושל אמי. הן נסעו לחבל לכיש כדי ללמד אנשים שעלו אז לארץ את דרכי הארץ החדשה. אחר כך פעלו שנים בשכונת רמת השקמה ברמת-גן. ואחר כך היו המלחמות: הן נכנסו לבתים של חללי צה"ל והתמודדו עם הכאב הרב.

ליוכבד היה חוש הומור נפלא. היא הייתה אדם דינמי ומלא חיים. יוכבד אהבה את הזולת, וחברותיה אהבו אותה מאוד. בהיותה נאמנה לערכיה זכתה לאהבה ולהערכה מכל אלה שסבבו אותה. יקרה, נוחי בשלום על משכבך. אנו נפרדים ממך באהבה רבה.

דברים לזכרה של יוכבד

את יוכבד הכרתי לפני כעשר שנים, כאשר הצליחה לרתום אותי לפעילות בארגון יוצאי לובלין במסגרת גיוס בני הדור השני. יוכבד הייתה מיוחדת עם אבי, אהרון הלבפשטדט ז"ל. בכל עת שליווייתי את אבי לכינוסים ואזכרות, היא נהגה לשאול אותי: "נו, מתי את יוצאת לפנסיה? מתי כבר יהיה לך זמן בשבילנו?"

כאשר פרשתי מהעבודה, הבנתי שאין עוד מנוס: הגיעה העת להיעתר סוף-סוף לבקשתה. למן ההתחלה גיליתי קבוצת אנשים נלהבת, שהייתה נפגשת מעת לעת בביתם של יוסי ונויה דקר. לקבוצה הזו הייתה מטרה מקודשת: לפעול יחדיו למען הנצחת המורשת היהודית שהייתה בלובלין לפני השואה. בד בבד היא רצתה לחזק את הקשר עם החברים בארגון יוצאי לובלין.

יוכבד היוותה עבורי מקור של השראה. בה ראיתי את הדמות המרכזית, דוגמה ומופת לכולנו בחינויותה, בנחישותה ובדבקותה במטרה. אישה אמיצה אשר אינה נרתעת משום קושי, מתעניינת ומכירה כל אחד מאתנו ואת שורשי משפחתו בלובלין.

זוכרת אני את מסענו המשותף הראשון ללובלין. למרות גילה ומגבלותיה הבריאותיות התעקשה להגיע לכל מקום ואתר ולהשמיע את דעותיה הנחרצות ללא כל רתיעה. את כל זאת עשתה תוך כדי שמירה על רוח צעירה וחוש הומור. היא התיידדה עם כולנו, ואנו הערצנו אותה!

יוכבד היוותה כתובת לכל שאלה

שהתעוררה בקרב חברים אשר ביקשו להתחקות על ההיסטוריה של משפחתם בלובלין. זוכרת אני את בת-דודתי בריגיט שהגיעה מפריז, ובידיה ערימת מכתבים ותמונות שמצאה בעיזבון של אביה המנוח. היא ואני התקשינו להאמין למשמע אוזנינו כאשר יוכבד היטיבה לתאר ולהסביר, בצלילות דעת ובהתלהבות אין קץ, כל פרט שצוין במכתבים! ניצוצות יצאו מעיניה משנתקלה בשמות חברים, והיא סיפרה לנו בהרחבה את זיכרונותיה...

כזו הייתה יוכבד: אנציקלופדיה מהלכת של ידע, מושיטה יד לעזרה לכל דורש, עושה הכול בחום ובאהבה. היא הייתה בת הדור הראשון, המבוגרת מבינינו, אך בפועל הייתה 'על-דורית' ושימשה כדבק המלכד בין כל הדורות.

"לפני שאני עוצמת עיניים, אני רוצה לראות דור שלישי בארגון. איפה הם?" הייתה מציקה לי... למסע האחרון שלנו ללובלין לא הצליחה להגיע בשל מחלתה. יוכבד לא זכתה לראות במסע זה את שְׁנֵי נכדתה נכנסת לנעליה הגדולות ומצטרפת אלינו בטבעיות וללא כל משוא פנים. לו יכולתי להגיד לה, הייתי אומרת לה כך: "כן יוכבד, הדור השלישי כבר פה. שני, נכדתך היקרה, היא דוגמה ומופת לכך! בדרכה המיוחדת מכניסה היא משב רוח צעיר ורענן לבין שורותינו, מנגנת ושרה בכישרון רב, תורמת ככל שנדרשת ועושה זאת ברצון ובאהבה. כל כך חבל שלא זכית לראות זאת! הגנים של לובלין עוברים בירושה"...

אני יכולה להעיד שבזכות יוכבד גם אני, בת הדור השני, התקרבת

לשורשים שצמחתי מהם. בזכותך, יוכבד, הייתי מקור לגאווה לאבי ולמשפחתו. בזכותך אני מרגישה שלא נותקה עוד השלשלת: אני וחבכי בקבוצת הפעילים בארגון עושים כמיטב יכולתנו להנצחת הזיכרון ולהעברת המורשת לדורות הבאים.

איטה פישברג

19.6.14

יוכבד האם הגדולה של דורות ההמשך

יוכבד – הסנה הבוהר שבער והבעיר את כולנו.

יוכבד – הלב הגדול. כל דבר שעשתה, עשתה מכל הלב. במסירות, בהתלהבות.

אהבה אנשים, ואנשים אהבו אותה. למה? כי הקרינה חום, אהבת חיים ואהבת אדם.

הייתה בה חיוניות עצומה שהתבטאה באהבה לתרבות, לאמנות, לטיולים, לסרטים, להצגות. שמחה להיות בין אנשים, לעזור לאנשים. הייתה מתנדבת בלתי-נלאית בויצ"ו, תמכה במשפחות שכולות, עזרה בכל תחום חברתי נדרש.

ומעל לכול –

ציפור נפשה –

הייתה לובלין.

יוכבד הייתה בת לובלין, חניכת הגימנסיה ההומניסטית. חברה בתנועת "הנוער הציוני", חדורה כל כולה ברעיון הציוני.

עם רוברט קובאלק בבל'ץ

With Robert Kuwałek in Belzec

את האש שבערה בה, העבירה כלפיך בוער אל דור הבנים. סנה בוער הייתה יוכבד – סנה שלא אוכל. יהי זכרה ברוך!

נטע ז'יטומירסקי-אבידר

ארגון יוצאי לובלין המשיך להתקיים הודות לפעילותם של דורות המשך. הוא לא התפוגג כארגונים אחרים של בני עיר. זה מפעלה הגדול של יוכבד. היא האם הגדולה של דורות המשך. זוהי זכותה.

היא חשה כאב עצום על מות אמה ואחותה בשואה יחד עם שאר קהילת לובלין. הכאב הזה תורגם לפעילות שהייתה למשימת חייה הגדולה: לצרף את בני הדור השני לארגון יוצאי לובלין. הייתה יושבת ליד הטלפון, מתקשרת ליוצאי לובלין ומבקשת מהם את מספרי הטלפון של ילדיהם. "הבן שלי עסוק מאוד", "אין לו פנאי לבוא" – אלו היו התשובות שקיבלה. היא לא ויתרה: "ודאי שהוא עסוק. הוא אדם מוצלח ומצלח, כי הוא בן של לובלינאים! לכן אני רוצה אותו בארגון שלנו".

כמעט תמיד הצליחה לקבל מההורים הספקנים את מספרי הטלפון של הבנים, ואז הייתה "מחברת" לארגון את בני הדור השני. היה לה זיכרון פנומנלי. היא הייתה הזיכרון הקיבוצי של לובלין. זכרה אנשים, מקומות, אירועים. "תשאלו, נצלו אותי כל זמן שאני עדיין זוכרת", הייתה אומרת.

חברות ילדות מגיל שבע עד יום מותן: ברוניה שניידמסר-גרין, דינה שפיר-ליוורנט, יוכבד

Friends from childhood to end: Bronia Shnajdmesser-Green, Dina Shapiro-Livrant, Yocheved

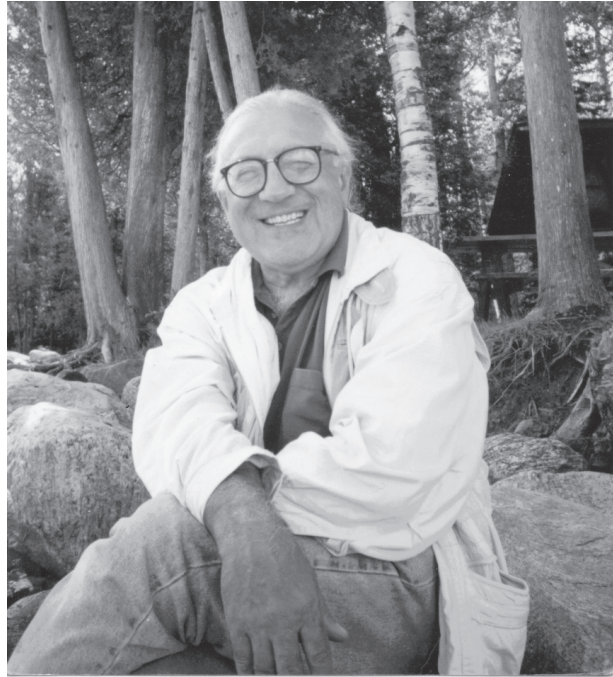

עם משלחת צה"ל במיידנק

With Israeli soldiers in Majdanek

Motl

Michael "Motl" Rosenbush

מייקל "מוטל" רוזנבוש

My dad's deep love of languages, and his uncanny ability to speak them was one of the few truly positive side effects that emerged from the war-torn chaos of his childhood. And this love of language and languages led, quite naturally, to his lifelong love of books, and more importantly, the stories and ideas they contain.

At any point in my life, I could simply look at my dad's bookshelves to get an instant snapshot of who he was, what he was passionate about, and where he was in his personal evolution.

When I was as kid in the 70s, all the books were Russian.

Tolstoy, Dostoyevsky, Pushkin, Chekhov. Histories of Peter the Great. At one point he lived in a tiny apartment that barely had enough room for furniture, but somehow he managed to have space for a samovar the size of a Cadillac.

In the 80s, the books were all about business and personal growth. How to Swim with the Sharks, What Color is Your Parachute, The Greatest Salesman in the World (which in many ways he was - this was not a man who knew how to take no for an answer).

In the 90s, he borrowed a book from my bookcase and within a year his bookcase was fill

with books on Buddhism, zen, meditation, mindfulness, and on finding peace, both within oneself and out in the world.

In the 2000's, my dad's bookshelves showed a return to his roots. Yiddish. Yiddishkeit. Yiddish stories. Yiddish history. Jewish history. Jewish survival. It was during these last years that the man who during my life was variously referred to as Dr. Rosenbush, Professor Rosenbush, Mr. Rosenbush, Michael and occasionally Mike, finally reclaimed the name and identity of his stolen childhood, once more becoming, simply... Motl.

Marc Rosenbush

Michael “Motl” Rosenbush

January 1, 1937 - May 31, 2014

Michael Joseph Rosenbush was born January 1, 1937 and left us May 31, 2014. He was the cherished husband of Bonnie Kramer and beloved father of Marc Rosenbush.

It is impossible to capture Michael in a short description. He was a singular and marvelous human being with an astounding range of interests, passions, capacities, friends and communities.

Michael was born in 1937 to Isaac and Helen Rosenbush in Lublin, Poland. A defining feature of his parents' identity was their membership in the Bund, a Jewish socialist and secular movement. In 1939, with both Nazism and Communism as growing threats, Michael's parents fled east with him, where the Soviets sent them to a village outside Tomsk, in Siberia. There, they worked in forced labor camps for the next six years, as World War II raged. During this horrific period in Jewish history, more than 70 members of Michael's extended family perished. In 1946, at the end of the war, Michael's family moved to Warsaw as the Jews of Lublin had been murdered and nothing remained for them there. Michael's father re-established himself in business, but it became clear that Poland was still too dangerous and the family uprooted again, moving to Brussels, where an aunt had

survived. Two years later, when Michael was 13, the family emigrated to Montreal, Canada. By this time, in addition to Yiddish, his first language, Michael spoke Polish, Russian and French, and he took up study of Greek and Latin. Michael remained in Montreal until 1965. He attained a PhD in Russian Literature. Michael began acting in Yiddish theatre in Montreal, a manifestation and expression of his deep roots in and love of the world of Yiddish language and culture.

Michael and his first wife, Joanne, had a son, Marc, in 1966. With family in tow, Michael's teaching career took him from Missouri to New Hampshire and he earned a full professorship along the way. He transitioned into business in the 1980's, where he saw great success in career counseling and executive outplacement.

During the 1990's, Marc introduced Michael to Buddhism. Michael began to study with Thich Nhat Hanh, a Buddhist monk. Michael's approach to Buddhism, as was his nature, was to engage in lifelong study and practice, as he learned about the philosophy and principles of Buddhism. Meditation brought him more self-knowledge, forgiveness and compassion. He brought Thich Nhat Hanh to Israel in 1997, which was a well-

received gift of healing and peace to hundreds of people.

His thirst for knowledge and desire to sustain Yiddish culture and language next led him to a massive project as he knew the overwhelming odds against Yiddish surviving when it didn't have a home. Along with colleagues he began a great undertaking to compile a modernized Yiddish-English dictionary. The dictionary was published in 2012.

Michael met Bonnie Kramer in 2001. After just eight days together over a period of a few months, he asked her to marry, and Bonnie was the love of Michael's life.

Michael and Bonnie's romance and marriage were tested only a few years after tying the knot when Michael learned he had Parkinson's disease. Again true to form, Michael rose to the challenge and he transformed his life. They benefitted from the extraordinary community comprised of people living with Parkinsons, building deep friendships through the support groups they joined and the friends who participated together in regular exercise classes. They traveled the world and enjoyed life together even when he experienced physical ailments.

Michael left us at 4 am on Saturday May 31st. He is greatly missed by all who loved him so very much.

דן ואמו עליזה ליד בית האם ברחוב ליפובה 2

In front of mother's home at 2 Lipowa St.

* * *

In August 1950 they left for Israel. Again, they became refugees, without passports, with few schmates packed in a wooden trunk, leaving secretly, at night on a train heading for Venice, where they boarded the ship "Galila". But this time it was not a trip to nowhere, it brought them to their final destination, Haifa, Israel, to their old-new homeland."

In Israel, my mother fulfilled her destiny as Aliza Adler (marrying and later divorcing my father Ron Adler). She learned Hebrew, finished high

school, served in the IDF and continued her academic studies in the field of microbiology. She received her Ph.D in Immunology and worked for years as a cancer researcher. She continued to pursue her passion for music, and although she never became religious, she always remained deeply committed to Judaism. Her brother Joseph Goldberg is living in Los Angeles with his wife, daughter and grandchildren. Aliza Adler passed away at the age of 79 with her children and grandchildren at her side. Her story continues to inspire us to seek knowledge and spirituality and to overcome all obstacles.

Pesach Brikman gave him this power of attorney which says: "I hereby authorize Mr. Chaim Goldberg to represent me in matters concerning the administration of the property in Lublin". However, as my mother tells it in her own words, things worked out differently:

"I have a vision of an inferno, a terrible night, back in the first week of September 1939, in Lublin. On this night, while the German bombs are falling and the city is burning, Eliza, her mother and the little baby-brother are climbing a big truck, which is crowded with the Family (her mothers' rich family, who could afford to rent a truck). She remembers the scene very vividly: one aunt is screaming that the truck is too crowded, so maybe Pola (remember, she was the Cinderella) and the children can wait for another car.

But her father knows there is no other truck and he pushes them up on the platform, forcefully, saying: Pola, take care of the children, I will follow by next truck. He was so devoted to the Family, that he promised to stay behind and take care of their business and property, if they take Pola and the children. But Pola - who was considered a mild, soft and a weak woman - is shouting back: "I am not going without you, if you don't join us I am staying with you". The truck is already moving slowly and her mother is screaming: "Heniek, come with us or I am coming down!". Heniek hesitates, then runs after the moving truck, holds on to the closed lid, the truck slows down, he is pushed up by somebody and joins the family.

We became homeless refugees that night, but we survived. I will never forget that surrealistic scene. As Eliza learned later in life, her mother was anything but weak and in every critical moment - it was her and not the strong and wise father that made the right decisions."

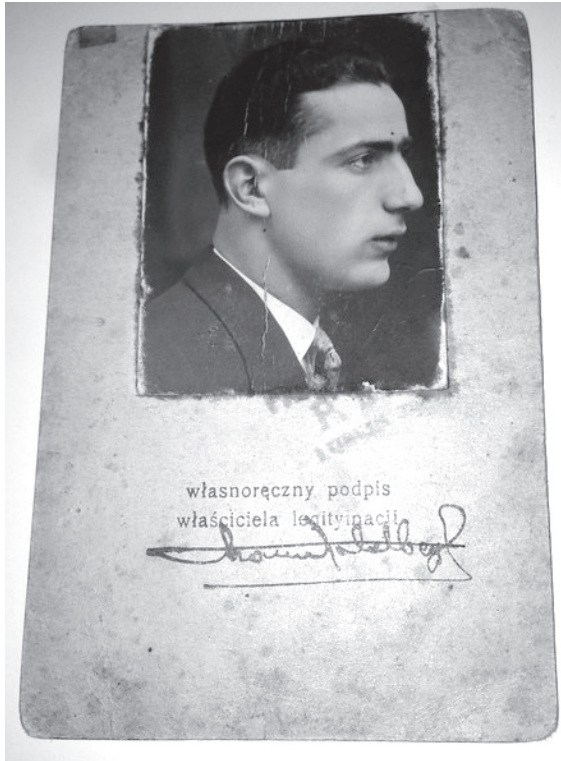
* * *

At the summer of 1945, once the war in Europe was over, the Goldberg family decided to return to Poland. After weeks of riding on a cattle-train, seeing the post-war devastation, they arrived back at Lublin. Here is my mother's account of her return to Lublin:

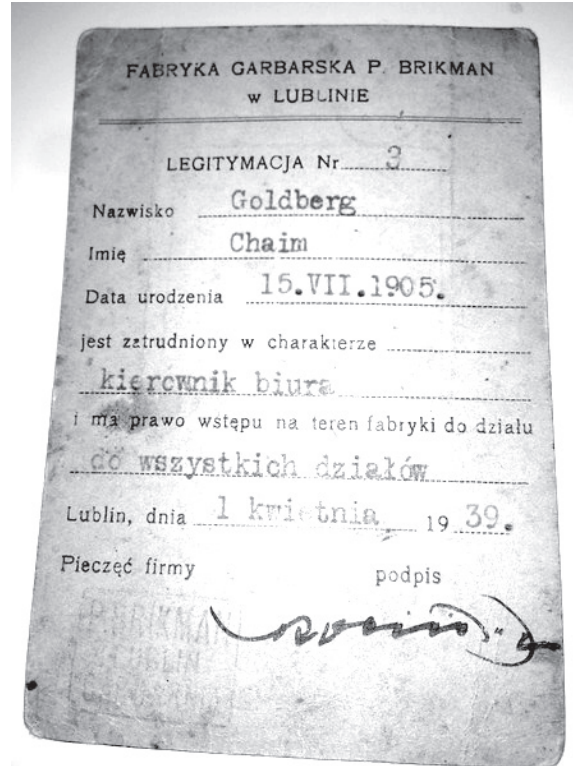
"The Goldberg family returned to Poland in the spring of 1945 from their exile in Russia (USSR then), which unintentionally saved them from the Germans.

The first sight of post-war Lublin was shocking to Eliza. Once it was her home, a city where Jewish life was flourishing; she heard so many stories about it from her parents. This Lublin was Jewless. Her father, who used to know everybody in the Jewish community of pre-war Lublin - ran around, shouting unbelievably: "Where is the Old City"? "where is Everybody"? No one was prepared for the total liquidation of Jews, there were rumors in Russia, but nobody could believe that it really happened.

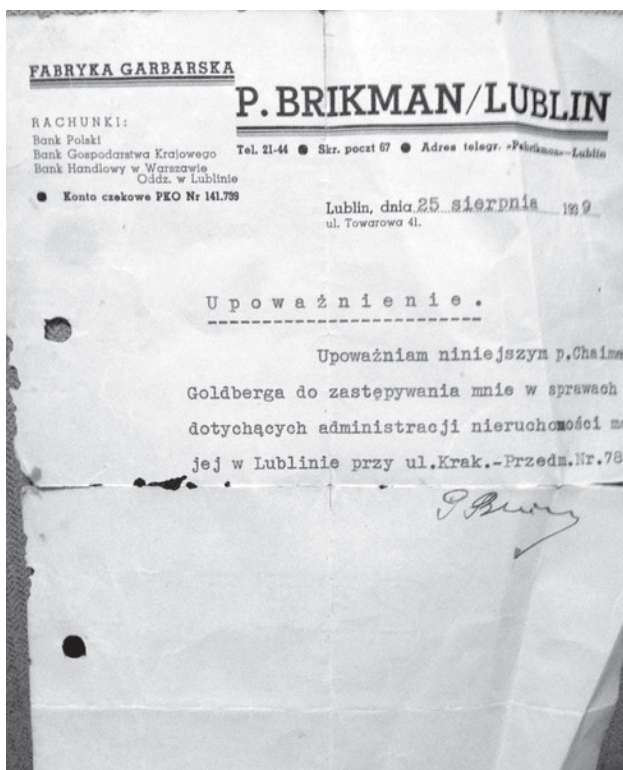
They tried to go back to their apartment, but a Polish attorney was living there now and threatened to call the police if they don't leave. They finally convinced him to sell them their own furniture so they could live elsewhere. After a while, the few survivors would gather at 8 Lubartowska Street (a makeshift synagogue). They asked questions, looked around, moved like in a trance. Slowly, unbelievable as it was, the truth became a reality. The few survivors were the only Jews left and they tried to adapt to this new, half-destroyed, goyish Lublin. Later, more survivors would arrive, some who survived as Poles (or, as it was called, "on aryan papers"), some children adopted by nuns, more refugees from Russia and a few survivors of the concentration camps, who came from the west when the war finally ended. They found a small apartment at Lubartowska 18 on the 4th floor with a separate 'outhouse' bathroom, which is still there today.

Chief accountant in Brikman Factory

תעודת מנהל חשבונות במפעל בריקמן

ייפוי כוח לחיים גולדברג לייצג את מפעל בריקמן
A power of attorney given by Pesach Brikman to
Chaim Goldberg

something with anti-semitic connotation, maybe a newspaper). He extended the paper in their direction - then stopped, looked closer and said: "this is not for Jews" and walked away. Eliza asked her father what is "Jews" and he tried to explain gently that we are Poles but "a little different". Eliza loved her parents and accepted their way of life, not knowing there was an alternative. Only much later in life she understood the terrible emptiness that her "Polish" upbringing resulted in. When finally she discovered the impact and meaning of Judaism and became really Jewish, she felt as if she was reborn. She thought sadly about her assimilated years.

Whenever she was asked her father's name in school, she hesitated a moment, tempted to say "Henryk" - then she would bravely say "Chaim" - explaining: it means life in Hebrew (that was the extent of her knowledge of Hebrew then).

This was to become one of Eliza's traits in life whenever she was scared or ashamed, and tempted to say a "little white lie" - she always faced the truth, too proud to lie.

Eliza was an exceptional student in school, she had the highest grades in every subject, except for Polish language and Polish literature. The teacher, Pani Kowalska, would use her as an example that Jews can not learn pure Polish. She would say before the whole class: "Look at our Eliza (a nice Polish name, she would add), such a good student, I would like to give her a high grade, yet she can not speak Polish without a yiddish accent". "But I don't know yiddish, Polish is my mother tongue", said Eliza. "It does not matter, you live among the Jews, so your Polish is tinted by accent" was the teacher's answer.

Every morning, before beginning of classes there was a public catholic prayer followed by singing of religious songs. The teacher would enter and order the class to stand up for prayer. Eliza kept sitting, mute, feeling the hatred around her; every morning she dreaded facing this spectacle, yet she did not surrender. She was asked many times to participate in the prayers, or at least stand-up, but she refused.

That was the first experience of self-respect, the first trial of character, of defiance, of self-declaration. Yet, in her heart she wanted to belong, to stand up and sing with the class, she wanted it so much, it hurt, she knew every word by heart, but she did not betray herself. They all hated her, not personally, but as a representative of the despised race."

The next stop on our trip was the apartment where my mother grew up before the war at Lipowa #2 corner of Krakowskie Przedmieście. The apartment is now a travel agency, and across the street is a mall with KFC and Pizza Hut. My mother recalls vividly the layout of the apartment, the ice-cream shop nearby, the sound of the horses and carriages just outside her window, and the terrible ordeal of escaping during the first week of the war.

If the Goldberg family had stayed in Lublin, they would most likely not have survived, because this part of Lipowa street was turned into a prison and concentration camp and was swarming with Nazis. When the war broke out, the Brikman family arranged for a truck to take them to Russia. They offered that Perla and the children (my mother and her brother) would come with them, and Chaim would stay behind to guard the factory.

any Jewish education, hoping they would be accepted as Poles (Poles of Moses' Denomination - was the accepted idiom for such Jews).

Eliza-Lizka was a smiley, chubby girl with blond curls. The Goldberg family were well-to-do (not rich) and had many important friends: doctors, lawyers, intellectuals - all of them assimilated. One such couple, who lived in the same neighborhood was the Lind family. He was a very in-demand gynecologist, who made a lot of money. Their daughter, Kamilla (Kama), the same age as Eliza, was her first girl-friend. They went together with their governesses to Lublin's city park called Ogród Sasky. They played together and were dressed by the same fashionable dress-maker (no ready-made confection for the little Polish-Jewish Princesses!).

In the photo of both girls, Lizka is wearing an off-white, short, tailored coat and a hat molded from the same material, white socks and white shoes and Kama - exactly the same outfit in pink. Both beautiful, both blond - the dream of every Jewish assimilant. Kama survived the war thanks to her father's non-Jewish assistant who hid and helped them (and was recognized as a righteous among nations) and she met Lizka again in Lublin and then again in Israel, after they both made Aliyah, and one last time, many years later, after Kama left Israel and they met in New York before she passed away from cancer.

The Goldberg children were named by Polish names - so that they will not be ridiculed by the goyim (gentiles). Eliza, born in 1933, was a name of a famous Polish female writer - Eliza Orzeszkowa - who was fascinated by Jewish life in little villages ("shtetl") and wrote several books on the subject. So, at least the name Eliza had some Jewish connotation. Her brother, who was born 5 years later, was named Jozef (Joseph in Hebrew), also an acceptable Polish

חברות ילדות: עליזה וקמה (קמילה לינד)

Childhood friends: Eliza and Kama (Kamila Lind)

name. Eliza's father was renamed Henryk (which sounded Polish, unlike Chaim) and her mother became Pola (not Perla). So, except for the family name, Goldberg, the assimilated family lived in an illusion of being accepted as Poles. Of course, the Poles knew exactly who was Jewish, and the pretending did not fool them, nor did it stop the anti-semitic remarks.

I remember the first time Eliza became aware of being different. She was about 4, walking proudly on the main street of Lublin (Krakowskie Przedmieście), all dressed up, holding her father's hand - when a young blond boy was handing out to bypassers some publication (probably

Goldberg family

משפחת גולדברג

In her memoirs, my mother wrote about herself in third person as Eliza. Here is an excerpt:

"She was named after her maternal grandfather Eliezer - Eliza being the closest Polish name for a girl. Her father Chaim (of blessed memory) came from a poor Jewish family, who lived in the Old City (it was not called a ghetto then), right behind the Gate called Brahma Krakowska. He was the oldest of the six Goldberg children.

His mother, Reisele (Rachel) died of cancer at an early age of forty plus before Eliza was born. She heard from Chaim many stories about the "lovely, beautiful and wonderful Reisele with long braided hair" whom Chaim loved dearly and mourned her death all his life. His father, Benjamin was a tailor and could barely make a living, so Chaim had to become a bread-winner at an early age. Eliza remembers her Grandfather as a tall, imposing figure, sitting by her bed and telling her stories in yiddish (this is the main source of Eliza's understanding the language, though she never spoke it). He used to "watch over der kind" (the child) whenever her parents went out. Chaim

was a self-made man, and attended a prestigious high school (called Gymnasium Staszica). He was tall, good-looking, and though his face and whole stature were Jewish, he had beautiful blue eyes, kind and wise. He married Perla, who was an orphan adopted by an older half-brother (Bolek Brikman) and his wealthy family. The real children of the family were treated like royalty, while she was the family "Cinderella". But for Eliza's father this was a good match, he worked for the family and became the chief Accountant for the Brikman Factory, a very senior position, but was not offered a partnership. It was also a love match, so the family saga says.

Eliza's parents both came from traditionally religious families, but they became assimilated Jews, which was then fashionable. It meant living in a goyish neighborhood, not stressing their Jewish origin, assuming Polish-sounding names, and generally ignoring Jewish tradition (except for dinner with the Family on Passover and the High Holidays). They did not give their children

brochure and a video interview and had spent many hours reading every relevant book and watching every movie I could find.

At the same time, I also started researching my mother's story. I spent hours asking her questions and encouraged her to complete a book she had started writing about her childhood and adolescence memories intermingled with scenes from her current life. She never completed it, but I will present excerpts from the book here, so she can tell her story in her own words. In the book, she divided her life into three phases based on the name by which she was known at each phase. "Eliza": was her name during her life in Poland, "Aliza": was the name given to her when she made Aliya in 1950, and represents her middle period in Israel as a student, scientist, and mother, and "Alice" (or Savta Alice): was the nickname we gave her when she became a grandmother and retired from her work.

In 2011, the assisted living home where she lived in Tel-Aviv, Beit Shalom/Reut, announced a trip to Poland for the March of The Living. My wife and I immediately decided to travel from New York and meet them there, and I arranged a private driver to take us from Krakow to Lublin for a day. As we drove and walked through Lublin with my mother, a whole new dimension was added to her story. All of a sudden it came to life. For the first ever, I could actually visualize everything she went through and imagine it with very concrete visuals. Our visit and her story is documented in a photo blog:

<http://adler.smugmug.com/History/Poland/Lublin>

And in a memorial video I produced:

<http://www.youtube.com/watch?v=5AIL17N-yq4>.

דן ואמו בלובלין ליד בית החייל

Dan and his mother near Soldier's Community House

We drove into Lublin's main street, Krakowskie Przedmieście, heading toward her childhood address at the corner of Lipowa street. One block before we arrived, my mother asked the driver to stop at a dead-end alley called Wigury street. There the sign read: Dom Żołnierza (Soldier's Community House).

My mother was immediately flooded with memories of hundreds of concerts she attended there in the post-war years, when she went to high-school and studied at the conservatory. On the same street, she pointed to the house of her childhood friend Kamilla Lind. They were both born in 1933, and the picture of the two of them at the age of 4 is the only pre-war picture she has left.

Dan Adler

Aliza Adler: Lublin In Her Words

Aliza Adler

עליזה אדלר

My sister, Anat, and I had heard bits and pieces of our parents' and grandparents' stories about Warsaw, Lublin, Siberia and Uzbekistan ever since we were kids, but they always felt distant and irrelevant to our modern lives growing up in Tel-Aviv. Our parents were both Ph.D's. Our father, Ron, who is 87 at the time of writing and living in Israel, was the Director of Israel's Mapping Agency and a Professor at the Technion, and our mother, Aliza, who passed away in 2013, was a Senior Cancer Immunologist at Beilinson hospital. I grew up in Tel-Aviv, served in the IDF, studied Computers at the Technion and developed a passion for Jazz Guitar. In 1986 I moved to New York, where I now live with my wife and 3 daughters.

Seven years ago, my attitude towards my parents' stories completely changed. When my father turned 80, I decided to make a speech about his Holocaust experiences. I spent hours asking him questions, drawing maps, and looking up every detail. I mapped the route he took every day from home to school in Warsaw. I mapped the escape route the family took in September 1939 to Kovel. The deportation to Siberia. The release from the labor camp. Joining the Anders Cadet school and Army. Moving to the British Army. I learned all the details, and made a very detailed speech that stunned the listeners and made my father very proud. In the process of doing all this research, it suddenly dawned on me that it is now *my responsibility* to carry these stories forward. By my father's 85th birthday, I had produced a

אנדרטה בנית העלמין ברחוב ליפובה לנרצחים במצודה בשעות האחרונות לפני שחרור לובלין
 Monument in Lipowa St. for the last victims in the castle

שמו של ברוך נוסף לשמות הנספים החרוטים על האנדרטה
 Name of Boruch added to list of the perished

דובה נחה ובתה ברוניה. 1941
 Doba Necha and her daughter Bronia

התינוק יעקב אלחנן - בנם של ברונייה וברוך
זייבשטיין

Baby Yakov Elchanan – son of Bronia and
Boruch Zajfsztain

In the last hours before the Germans fled Lublin, the artisans, both Jewish and Polish, were murdered. Only one man managed to survive.

On 24 July, 1944, Doba Necha and Szyja returned to Lublin after being in hiding for almost two years. They immediately went to the castle only to learn that the prisoners were murdered and the one survivor was in hospital. Doba quickly made her way to the hospital on Bonifratarska Street hoping the survivor might be her brother. She was devastated. According to the survivor, he was in a cell together with another eleven prisoners. This is his story.

“We were kept in the cells. We knew that the Russian army was advancing and we prayed that they will arrive in time to liberate us. From Friday, 21 July, we constantly heard screaming but did not know what was happening. At dawn, Boruch stood on the shoulders of two friends and somehow managed to reach the small window. He saw the courtyard covered in bodies. At that moment, the Germans took another group of men, stood them in a row and fired. This scene was repeated every few minutes.

When Boruch told us what was happening, we lost all hope. We waited for the door to open and be herded outside. We were frozen with fear. No

one spoke.

Boruch stood behind the door and said, “When the Germans open the door, they will look straight and not see me.” At that moment, I slid under the bed. I heard the others murmuring that the Germans know exactly how many people are in the cell and they will be tortured. Boruch came out from behind the door and said, “Brothers, we will die together for Kiddush Hashem.”

He just finished speaking when the Germans burst into the cell and started screaming, ‘Schnell, schnell, ferfluchte Juden.’ I heard gun shots and woke up here in hospital.”

Doba Necha then realised that she was the sole survivor of her family of parents and seven siblings.

When my mother and I gazed upon the large monument, we knew that we had to add Boruch’s name to the list.

When we visited Lublin a year later, after negotiating with the castle authorities, Boruch Zajfsztajn’s name was added to the list of those who perished.

This information was taken from Doba Necha’s book: *A Guardian Angel: Memories of Lublin*. The book will be available as an e-book shortly.

Ester Csaky (nee Cukierman)

Boruch Zajfsztajn

Boruch Zajfsztajn

בורוך זייפּשטיין

In 1996, I visited Lublin with my mother, Doba Necha Cukierman (nee Zajfsztajn).

After a visit to the castle, Zamek Lubelski, we arrived at the cemetery on Lipowa Street to see the monument covering a mass grave and commemorating those who were murdered in the last hours before Lublin was liberated in July, 1944. There was a long list of names, mostly Polish but some Jewish. We read the names over and over and realised that one name did not appear on the list – Boruch Zajfsztajn.

Boruch, my mother's brother was a silversmith. He, his wife and baby son, as well as his mother-in-law and a granddaughter, were in Ghetto

Majdan Tatarski. In November, 1942, Bronia Cukierman, the four-year-old daughter of Szyja and Doba Necha Cukierman, joined them. This was due to unforeseen circumstances when the Polish woman who was supposed to look after her for a few hours, refused to do so and Bronia was taken to her Uncle Boruch in the ghetto.

On the following day, when Doba Necha arrived in Lublin, it was too late. Ghetto Majdan Tatarski was liquidated. The only family member who was still alive was Boruch Zajfsztajn, who with other prisoners was sent to the castle, Zamek Lubelski. He worked there as a silversmith till July, 1944.

Kuwalek was not only an outstanding expert in this field, but also a person who dedicated all his life to this matter.

Tomasz Kobylański, Niestrudzony badacz żydowskiego Lublina. Rozmowa z Robertem Kuwałkiem, „Słowo Żydowskie”, No 7/509, 2014.

Robert Kuwalek In Memoriam

Following our desire to commemorate Robert Kuwalek and share his work with the widest possible audience, the „Grodzka Gate - NN Theatre” Centre started to work on this **website that will gather digitized materials from his archive, completed with texts, photos and audio/video recordings from other sources, documenting his scientific and popularizing activity.**

We kindly ask all people and institutions which could share such materials and thus get involved in this initiative of inter-environmental character.

We also invite you to share here **your personal memories of Robert** - an absolutely outstanding person (e-mail: teatrnn@tnn.lublin.pl).

Robert
Kuwalek
Belzec
*le premier
centre de mise
à mort*

Belzec by R. Kuwalek

בלז'ץ מאת ר' קובאלק

Marta Grudzińska

Robert Kuwalek In Memoriam

Nadal nie potrafię pisać w czasie przeszłym o Robercie. Nadal wyobrażam sobie, że On jednak wróci ze swojej kolejnej podróży. Że przywiezie godziny opowieści o ludziach, których właśnie spotkał i ich historiach.

Robert był świetnym kolegą z pracy. To on zwykle był pierwszym recenzentem moich artykułów. Niezastąpionym doradcą. Kimś do kogo dzwoniło się w każdej sprawie i kto udzielał odpowiedzi bez zastanowienia. Zawsze znajdował czas dla drugiego człowieka. W krótkim czasie potrafił zjednać sobie zarówno światowej sławy profesora jak i zwykłego człowieka z ulicy. Wydawało się, że nikt nie zna tyle osób, co on. Wszędzie miał znajomych. Stale był w podróży na spotkaniach czy konferencjach. Nie dzielił czasu na ten w pracy i poza nią, bo praca była jego pasją, której

oddawał się bez reszty.

Robert był też moim przyjacielem i przyjacielem mojego domu. Wspaniałym kompanem, który potrafił zainteresować anegdotami i przepisami. Zresztą także gotowaniu oddawał się z przyjemnością a swoje przepisy umieszczał ku uciesze przyjaciół na facebooku. Nikt tak jak on nie przyrządzał śledzi na tyle sposobów. Był cudownym gawędziarzem. Świetnie tańczył. Poza literaturą związaną z Jego pracą był fanem i dobrych kryminałów i Terrego Pratchetta.

Zawsze w drodze, zawsze w biegu, roześmiany, ze swoją wielką torbą wypełnioną papierami i książkami przewieszoną przez bok często powraca w moich wspomnieniach. Takim widzę Go i teraz. I nadal nie mogę uwierzyć, że nie ma Go już z nami.

Education

Robert Kuwalek completed the High School No 4 in Lublin and then graduated from the Catholic University of Lublin in the field of historical studies. His MA thesis titled Organizacja Ogólnych Syjonistów w Lublinie w latach 1926–1939 (The Organization of General Zionists in Lublin in 1926-1939 period) was written under the supervision of Prof. Ryszard Bender.

Research and educational work

His professional interest focussed on Jewish issues, especially history of Jews in the city and region of Lublin.

After graduation he started to work in the State Archive in Lublin, where he worked mainly on the research on the topic of Jewish community in Lublin.

In 1995 - 1999 period he worked as a history teacher in the Stanisław Wyspiański Private High School in Lublin and in Social High School in Bychawa.

In 1999 he became an employee of the Research Department of the State Museum at Majdanek.

In 2002 he received a scholarship of the Kosciuszko Foundation for a research in the United States Holocaust Memorial Museum in Washington and National Archives in College Park. Achieved experience and knowledge were reflected in the research that he conducted.

In 2004 - 2007 period he was the manager of the Museum - Memorial Site in Bełżec which is a local branch of the State Museum at Majdanek. He led to the opening of this institution, turning it into an important point on the map of the Extermination memorial sites in the Lublin region. He was involved in the work with local community through implementation of educational projects in cooperation with schools from Bełżec and other localities in the vicinity.

In 2007 Robert Kuwalek returned to his work in the Research Department of the State Museum at Majdanek. In recent years was doing a research on the issues related to the extermination of

Jews in the Lublin region within the Operation Reinhardt.

Membership in associations and societies

Robert Kuwalek was a vice-president of the Society for Polish-Israeli Friendship in Lublin and a president of the Central European Association "Heritage and Contemporaneity". He was also a member of The Well of Memory Association (Stowarzyszenie Studnia Pamięci).

Awards and honours

In 2008 he was awarded the Order of Polonia Restituta of 2nd class by Polish president for his merits in the field of promotion of Jewish history and culture.

In 2014 he was granted a medal of the Warsaw Ghetto Uprising by the Association of Jewish War Veterans and Victims of World War II.

Cooperation of Robert Kuwalek with the "Grodzka Gate - NN Theatre" Centre

Robert Kuwalek cooperated with the "Grodzka Gate - NN Theatre" Centre for many years. He was involved in the implementation of many projects, many times he shared with us his knowledge about the Jewish history and culture, he was advising us in substantial issues, and helping us thank to his experience in recording the oral history testimonies.

Publications

He was an author and co-author of many scientific works dedicated to the Jewish community in Lublin and to the Extermination of Jews in the territory of Lublin region.

A distinguished historian from Lublin, an employee of the State Museum at Majdanek – Robert Kuwalek – died on June 6th in his beloved Lviv. He was only 47 years old. A week before, on May 29th, I interviewed him for the July issue of "Słowo Żydowskie" ("Jewish Word"). We talked about the Jewish past of Lublin and about preserving the memory of it today. Robert

TEATRNN.PL

Ośrodek „Brama Grodzka - Teatr NN”

Compiled by **Jakub Chmielewski, Izabela Czumak, Dominika Majuk**
English version by **Magdalena Dziaczkowska**

Robert Kuwałek (1966–2014)

A historian, pedagogue, employee of the State Museum at Majdanek, author and co-author of many works for academic and general public dedicated to the Jewish community of Lublin and extermination of Jews in the Lublin region.

Robert Kuwałek (Photo H.E.A.R.T.)

רוברט קובאלק

In 1993 on the conference dedicated to the Sobibor camp I gave a lecture on representation of this camp in Polish historiography. Tomasz Kranz, today's director of the Museum at Majdanek, who at that time was a head of my department, asked me to elaborate my research and prepare a publication based on it. I was never working on the issue of Extermination and I didn't know how to start. I wasn't able to write a word, it was for me very difficult on the emotional level. I had this kind of psychological barrier. Finally, after a year [...] I wrote an article - it took me two weeks, and very soon I wrote another one [...]. I passed

over this psychological barrier that didn't let me to write about these issues. Today I think often about the destiny of these people, that before, when I was interested in the interwar period, I was describing as living people. The memory of them accompanies me in my work.

(fragment of the statement of Robert published in the book by Jean-Yves Potel *Koniec niewinności. Polska wobec swojej żydowskiej przeszłości* (The End of Innocence. Poland in Face of its Jewish Past), Kraków 2010, p.189-190.)

מפגש בין חברי ארגון יוצאי לובלין לבין רוברט בבית דקר, 2005

Lubliners and their descendants meet Robert at Dakar's home, 2005

of Jews near the Synagogue in Belzice (15 km south west of Lublin).

Knowing that Jews from the “General Governeman” were usually been sent to death camps, we checked the story with Robert. We immediately received an answer. On that day an x number of Jews (an exact number) were murdered near the synagogue and a y number (again an exact number) were sent to Sobibor death camp the next day.

This is a typical example of the level of knowledge and the character of the answers given always instantly.

Except for his enormous amount of knowledge, Robert possessed two other important qualities. Robert was a very communicative person. In spite his important scientific and academic work he used to instruct countless groups from many countries. He used also to give lectures all over Europe. He was completely fluent in English, so language was no barrier for him. But more than anything else Robert was typified by his deep attitude towards issues concerning the Holocaust and the history of the Polish Jews in general.

Engaging in those issues was for Robert not only a profession but a vacation. Whenever you started talking to Robert about those issues, he could engage with them nonstop for 24 hours, or even more. He has been totally immersed in the subject. This would happen each and every time, whenever this “topic” was raised, and not only periodically. For example; I accompanied Robert more than once when he was directing groups in Majdanek or Belzec. Whenever people started asking questions, his answers were so accurate and specific that it was clear to the group that their instructor was a man in possession of exceptional knowledge, which of course drew more questions.

For me as a group organizer that created a problem. Time schedule was always measured, calculated and short. I knew that there was no point in asking Robert to stop that, would be

equivalent of asking the Niagara Falls to stop flowing. So I used to go quietly among the group members and plead with them, to stop asking questions.

Another characteristics of Robert was his level headed and objective attitude to all those issues. I remember a meeting in our apartment with Lubliners where Robert who was visiting the country at that time, took part. He was speaking about Polish righteous among the nations and remarked that those people, while hiding Jews were not afraid of the Germans who could not recognize Jews, but from their Polish neighbors.

Robert was also oblivious to issues concerning money, especially after he managed to move into a reasonable apartment. He was all concerned with intellectual issues were the financial income was residual.

This is a common point with respect to many Polish intellectuals. In Israel unfortunately people are being measured by the size of their wallets. In Poland intellectuals even if penniless posses a special social standing.

For me Robert was foremost a friend. I used to meet him during every trip and stay in Lublin, and they were many like this. Provided however, that Robert was not engaged in lectures somewhere else in Europe.

Robert was a warm person, sensitive, gentle and optimistic. It was a pleasure being in his company even when not dealing with issues concerning the Holocaust and Lublin Jews.

There is a saying that the “cemeteries are full of people without replacement”. My life experience has taught me that it is not always true. Robert is irreplaceable. Over the years he has been a source for supplying answers for many people who had questions concerning the Holocaust in general and specifically their own families. Since the death of Robert a week is not passing by when I am facing such question and say to myself, “there is no body to ask now, we miss Robert”.

Jews, unearths the phenomena of assimilation among the rich and the educated Polish Jews.

This year we are going to project during our annual meeting a film made in Lublin (With Hebrew subtitles) about the Visionary of Lublin Rabbi Jacob Isaac Halevi Horowitz, one of the most important rabbis in Poland and the one who brought the Chassidic movement into the centre of Poland.

By this we will keep the tradition of projecting materials directly connected to the cultural heritage of the Lublin Jews.

I call upon all members of the community to come and participate in that experience of the annual meeting of the Lubliner Jewish community in Israel.

Joseph Dakar

Obituary to Robert Kuwalek 1966-2014

Since not all the readers knew Robert Kuwalek, I will begin with some chronological details. Robert was born in Lublin in 1966, and received his master degree in History from the Catholic University of Lublin. Prior to his death he worked in the research department of Majdanek (which administratively is a Polish National Museum). In the past he was a member of the team responsible for the erection of the site at the Belzec death camp in charge of the historical content. He proceeded to manage the site for several years.

Robert died suddenly in Lwov on the 5.5.2014.

For me Robert was foremost a friend. I met with him for the first time during my first visit to Poland in 2001. Danuta Kubejko and Robert were responsible for organizing the first trip to Lublin of members of the second generation. On our free day in Lublin it came about naturally that Neta Avidar went with Danuta and me and Noya walked with Robert. Since then, we have been friends. For us all as

people, with a Lubliner heritage in particular and having a Polish heritage in general, Robert was a treasure.

Robert's phenomenal knowledge with respect to the Holocaust of the Polish Jews in general and with respect to the life of Lublin's Jewish community in particular, especially pertaining to the period between the two world wars, were a tremendous asset for us. I didn't hear about or meet anyone who could equal the knowledge which was stored in Robert's brain.

It has never happened that I asked Robert a question concerning the Holocaust and received an answer "I have to check that", always without any exception, I've received a full and detailed answer instantly.

Whenever we publish in "Kol Lublin" a survivor's story, we try to be strict with respect to the historical facts, which are contained in the article. That was why we used to verify with Robert facts that were unknown to us. For example, we were told about an execution

Joseph Dakar

Chairman's comments

We cannot write about last year's events without mentioning the fact that during that period we lost 3 central pillars of our organization.

Yocheved Flumenker who was responsible for the fact that the Lubliner Organization is now being operated by the second generation members. Without her effort, the organization would have been dead by now.

Motl (Michael) Rosenbush our man in the U.S.A. Was deeply involved in the activities of the organization. He went with us a few times to Lublin. During the last time he brought with him to Lublin the Krempel family whose grandfather was one of the heads of the Bund party in Lublin. It was Motl who added the international flavour to our organization.

The third loss is Robert Kuwalek who was such an important source of information and instruction concerning issues of the Holocaust and the history of Lublin Jews.

This year we had only two special events, a memorial evening dedicated to the memory of Yocheved Flumenker. The event took place in June at the Wizo centre in Ramat-Gan. The evening was organized and funded by Yocheved's family. The second event organized by Ita Fishberg was a trip to the museum of

Kibutz Lohamay Hgettaot. That trip took place jointly with the Bilgoraj organization.

Lastly, an issue not directly concerning Lublin: At the end of October the Jewish Historical museum to be called Polin, is opening for the general public its core exhibition.

I managed to visit twice the exhibition when it was close to completion. For whoever is interested in the heritage of the Polish Jews, visiting the core exhibition will prove to be an outstandingly interesting, even an exciting experience. Any, especially Jewish person, who plans on visiting Poland should include in his or her itinerary a visit to the Museum because of the richness of the exhibition I suggest reserving for the visit at least 3-4 hours.

During our last meeting that took place in November 2013 we showed a film telling the story of Franczeska Arensztanowa, one of the most important poets born in Lublin. She was born to a rich and educated Jewish family. Like many of the Jewish members of that socio economic group, she had started a gradual process of assimilation, culminating in her being baptized during 1939. In spite all of that, she died in the Warsaw ghetto like all those of Jewish descent. The film except for being directly linked to the cultural heritage of Lublin

KOL
VOICE OF LUBLIN

ANNUAL OF LUBLINERS IN
ISRAEL AND DIASPORA

“LUBLINER SHTIME” • www.lublin.org.il • TEL-AVIV • NOVEMBER 2014 • No. 50

Letter from Majdan Tatarski

23.7.1942 מכתב ממיידן טטרסקי